

İstanbul Bilgi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Toplumsal Düşünce Yüksek Lisans Programı

GÜNDELİK FAŞİZMLER:

MODERN BURJUVA TOPLUMUNDA KÖTÜLÜK VE GÜNDELİK
YAŞAMDA KÖTÜLÜĞÜN YENİDEN ÜRETİMİ

Fidan EROĞLU

Tez Danışmanı: Ferda KESKİN

İstanbul, Aralık 201

GÜNDELİK FAŞİZMLER:

MODERN BURJUVA TOPLUMUNDA KÖTÜLÜK VE GÜNDELİK YAŞAMDA
KÖTÜLÜĞÜN YENİDEN ÜRETİMİ

DAILY FASCISM:

EVIL IN MODERN BOURGEOIS SOCIETY AND REPRODUCTION OF EVIL IN DAILY
LIFE

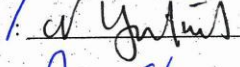
Fidan EROĞLU

111679005

Tez Danışmanı Doç. Dr. Ferda KESKİN

:

Nurhan YENTÜRK, Prof. Dr

:

Kaan Atalay, Öğretim Görevlisi

:

Tezin Onaylandığı Tarih

: 2 Aralık 2014

Toplam Sayfa Sayısı

:

Anahtar Kelimeler

Keywords

- 1) 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi
- 2) Şiddet: Otorite / İtaat
- 3) Neoliberal Politikalar
- 4) Kimlikler
- 5) Normatif Değerler

- 1) September 12, 1980 Military Coup
- 2) Violence: Authority / Obedience
- 3) Neoliberal policies
- 4) Identities
- 5) Normativity

ÖZET

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'yle birlikte Türkiye'de toplumsal, siyasi ve iktisadi ilişkilerin tümüyle değişmesi, bir anlamda altüst olması gündeme gelmiştir. Bu zorunlu değişim Türkiye için her anlamda büyük farklılıklar yaratan bir kırılma noktasıdır. 12 Eylül Askeri Darbesi yoğun bir şiddet kullanarak her alanda muhalif olanı susturmuş, içeriye almış, kapatmış, dışarıda kalanlarsa bu şiddetin yarattığı korku ortamında sessizliğe gömülmüştür. Bu sessizlik ve korku ortamıyla açılan yoldan usulca gelen ve yalnızca iktisadi değil, yaşamın tüm alanlarında belirleyici olma iddiası taşıyan bir sistemle tanıştı Türkiye toplumu: Neoliberalizm. Şiddet ve baskının getirdiği sessizlik ortamında “Gülme Sırası Bizde” diyebilme cesaretini bulan sermaye sınıfı, neoliberal politikaları sürekli kılacak yasal tedbirlerle birlikte çalışma yaşamı üzerinde bütünüyle belirleyici olmuş ve dünyada 80'lerde hâkim kılınan neoliberal politikalara eklenmiştir.

Bu tezde, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'yle işbirliği yaparak Türkiye'ye giriş yapan neoliberal sistemin getirdiği iktisadi ve sosyal yapının, düşünme ve anlayış biçimlerinin, üretim ve tüketim alışkanlıklarının insanı paylaşım ve dayanışmadan uzak bir dünyada, rekabetçi, çıkarıcı ve acımasız ilişkilerin içinde yaşamaya ittiğini ve bu tarz ilişki biçimlerinin sonuçları itibariyle kötülük olduğunu iddia ediyorum. Neoliberalizm yalnızca iktisadi bir sistem değil, aynı zamanda yaşama bütünüyle egemen olma iddiası taşıyan bir sistemdir. Bize önerilen bu “Dünyanın Yeni Aklı”nda kazanmak ve hâkim olmak belirleyicidir. Tüm evreni ve dolayısıyla insanı bir kaynak olarak gören neoliberal sistem, insanın da kendisini bir kaynak olarak görmesini, bir tüketici olarak kabul etmesini olanaklı kılmıştır. İnsanın bir kaynak olmaktan çıkmasını ve kendisiyle birlikte tüm dünyayı da yiyip bitirecek bu kâr ve kazanma hırsından kurtaracak şeyin yine insanda olduğunu hatırlamak gerekiyor. Peki nasıl? Neoliberal sistemin *telkin ettiği* yaşam ve düşünce evreninden çıkabilmek için, sistemin bize telkin ettiği öznellik biçimlerinin aşılması gerekmektedir. Tarihsel süreçte yaşanmış örneklerin, zengin deneyimlerin, potansiyellik olarak önümüzde duran düşünce ve yaşam biçimlerinin yeniden fark edilmesi, bize telkin edilen öznelliklerin mutlak olmadığını kavramak, kişisel ve toplumsal dönüşüm için önemli bir nokta olabilir. Çoğulluğu, dayanışmayı,

paylaşımı, yaratıcılığı teşvik eden pratiklerin yeniden fark edilmesi, neoliberal aklın yarattığı sınırsız tüketicilik evreninden çıkabilmenin bir yöntemi ve umudu olabilir.

Anahtar Kelimeler: 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, Şiddet, Otorite, İtaat, Neoliberal politikalar, Kimlikler, Normatif Değerler, Çoğulluk.

ABSTRACT

Following the 12 September 1980 coup d'état, the social, political and economic relations have completely changed in Turkey – in a sense, they have turned upside down. This forced change has been a breaking point for the country. The 1980 Turkish coup d'état by its intense violence silenced the dissentient groups in all areas and imprisoned them, whereas the ones remained outside lapsed into silence in a climate of fear. As this climate of silence and fear has quietly paved the way for a system which would claim to be decisive in not only economic but all spheres of social life, the Turkish society has met with neoliberalism. The capital-owning class, which was encouraged enough to say "it is our turn to laugh", has become totally decisive on the working life with the help of the legal measures that perpetuate the neo-liberal politics, i.e. the dominant policies of the 80 in the world.

In this thesis, I argue that the economic and social structures, forms of thinking and understanding, and the habits of production and consumption, which are all brought by neoliberalism introduced in Turkey in cooperation with the 12th September 1980 coup, have pushed humans towards competitive, selfish and cruel relations in a world which is stranger to sharing and solidarity; and, as I claim, these sorts of relationships are evil due to its consequences. Neoliberalism is not merely an economic system but it also claims to be completely dominant in life. Within this new mind of the world there is no place for friendship, sharing, and solidarity whereas the determiners are winning and dominating. The neoliberal system, which perceives the whole universe and humans as a source, has enabled humans to perceive themselves as sources and consumers as well. One should remember that the possibility for humans being no longer a source is again in humans' hands, as well as the possibility of getting rid of the ambition of making money and profit which would consume the entire world together with humans. This study suggests as the method of escaping from these devastating relations to overcome the forms of subjectivity of the neoliberal norms that will help to leave the universe of life and thought indoctrinated by neoliberal systems and to create new and nondestructive relation forms. Rediscovering many thoughts and ways of live that have potentially existed in history and the forms of living and understanding that promote

plurality and richness can be used to escape from the neoliberal mind and its universe of unlimited consumerism.

Key Words: 1980 Turkish coup d'état, Violence, Authority, Obedience, Neoliberal politics, Identities, Normative Values, Plurality.

TEŞEKKÜR

Bu tezi yazmama neden olan siyasi yönetim biçiminin Türkiye halklarına yaşattığı derin acıları hiç bilmemek isterdim. Doğrudan ya da dolaylı olarak bu acılara maruz kalmış olmanın insan bedeni ve ruhu üzerinde yarattığı en belirleyici etkilerden biri de, genel olarak kabul görmüş davranış ve düşünce biçimlerini aşacak herhangi bir durum karşısında, kişinin kendini bir varlık, bir insan olarak ortaya koymasındaki zorluktur. Bu tezi yazarken, kendi sözünü söyleyebilmenin korkusunu ve cesaretini aynı ayna yaşadım. Bu süreçte nezaketi ve insanca yaklaşımıyla hem teorik hem pratik anlamda düşüncelerimi ifade ederken yaşadığım zorluğu aşmada benden desteğini esirgemeyen, yol gösteren, dostluk ve dayanışma duygularını her zaman hissettiren sevgili Tez Danışmanım Doç. Dr. Ferda Keskin'e sevgi ve saygılarımı sunarım. Uzaktan dahi hissedilen insancılığı, dostluğu, her an destek vermeye gönüllü oluşu ve yanında kendimi değerli bir insan olarak hissedebildiğim sevgili hocam Prof. Dr. Nurhan Yentürk'e çok saygılar ve sevgiler sunarım. İçeride ve dışarıda var olan sınırların aslında tam da bizim bakış açımız nedeniyle oluştuğunu anlamama neden olan sevgili Kaan Atalay hocama da sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu tezi yazma aşamasına gelene kadar maddi ve manevi olarak ayakta durmamı sağlayan, dayanışma ve dostluklarıyla hep yanımda olan tüm arkadaşlarıma ve hocalarıma ve bir an mırıltısını eksik etmeyen tatlı kedim Gümüş'e sonsuz sevgilerimi sunarım. Daha güzel bir dünya umuduyla...

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	.1
I. BÖLÜM	
12 EYLÜL... ŞİDDETLE ELE GEÇİRMEK	7
BİR KÖTÜLÜK BİÇİMİ OLARAK: <i>İŞKENCE, İDAM, HAPİS...</i>	
OTORİTE-İTAAT İLİŞKİSİ: “KÖTÜLÜĞÜN SIRADANLIĞI	17
II. BÖLÜM	
NEOLİBERAL POLİTİKALAR EVRENİ	26
MAKRO POLİTİKALAR	
1) SİYASET + EKONOMİ	
SERMAYE+DEVLET= 24 OCAK KARARLARI	31
2) İKTİSADİ KÖTÜLÜK:	
YAŞAMIN ANLAMI: ÜRETİM, TÜKETİM, KÂR	44
III. BÖLÜM	
MİKRO POLİTİKALAR	
DÜNYANIN YENİ AKLINA DÂHİL ETMENİN YOLLARI	
BİR PAYE OLARAK: MODERN ÖZNE – ÖZGÜR BİREY	64
SONUÇ	77
KAYNAKLAR	83

GÜNDELİK KÖTÜLÜKLER...

1980 ASKERİ DARBESİNİN ARDINDAN “MODERN” TÜRKİYE TOPLUMUNDA KURULAN EKONOMİK VE SİYASİ YAPININ TOPLUMSAL YAŞAMDAKİ PRATİKLERİNİ KÖTÜLÜK BİÇİMLERİ OLARAK DÜŞÜNMEK MÜMKÜN MÜDÜR?

*İYİLİĞİN VE KÖTÜLÜĞÜN ÖTESİNDE” YENİ BİR YOL BULMAK İÇİN BİR
ARAYA GELENLERE:
GEZİ PARKI DİRENİŞÇİLERİNE...*

GİRİŞ

Kötülüğün tarihini ne Âdem ile Havva'nın *cennetten kovulmasına* neden olan hikâyeden; ne Tanrı'nın Şeytan'ı çağırıp Âdem'e secde etmesini buyurmasından, ne de Habil ve Kabil'in kavgalarından başlatacağım. Yaşarken yaptığımız tüm eylemleri (İyi ve Kötü) tanrı tarafından bizim için yazılmış bir *kader* olarak kabul eden bir anlayış açısından bakılarak ele alınmayacak kötülük kavramı. Eylemlerimiz, düşüncelerimiz, hayata yaptığımız ya da yapamadığımız müdahaleler ilahi bir varlığın belirlediği söylenen sınırlarımızın [kader] olduğu düşüncesinden de yola çıkılmayacak.

Tam tersine, kötülük, bizzat insan düşüncelerinin ve eylemlerinin tezahürü olarak ortaya çıkan ve sonuçları itibariyle hepimizin hayatını mutsuz, güvensiz, dayanışmadan uzak bir ilişki biçimine dönüştüren siyasi ve ekonomik modellerin işleyişinde ve bu işleyişin gündelik pratiklerinde aranacak.

İktidarın varlığını ve ilişkilerini yaygınlaştırmak için muktedirler tarafından kullanılan her türlü araç, düşünce biçimi ve siyasi uygulama toplumsal ilişkileri şekillendiren ve giderek evlerimizin içine giren davranış ve düşünce biçimlerinin oluşmasına yol açabilir mi? Bu tezde, tahakküm ilişkilerinin, bu ilişkileri kurumsallaştıran ve yasallaştıran devletin hem var olan güce [kaba güç ve şiddet] dayalı ilişkilerin sürdürülmesine hem de bizzat bu ilişkileri hukuk ve yasalarla güvence alan bir yapı olduğunu iddia edeceğim.

Bu nedenle; “Kötülük nedir”, sorusuna arayacağımız yanıt, gündelik ilişkilerin iktidarın kendini var etme biçimleri ve uygulamalarının birbirine geçmiş karmaşık yapısında aranacaktır. Bu sarmal ilişkilerin ne kadarının iktidar tarafından uygulanan politikaların gündelik pratikleri olduğunu, ezilenlerin kendi aralarındaki ilişkilerde kullandıkları iletişim biçimlerinin ne kadarının iktidara, ne kadarının yaşamın yükünü taşıyanlara ait olduğunu anlayabilmenin mümkün olmadığı karmaşık ilişkilerde ortaya çıkan olaylar kötülük biçimleri olarak tanımlanmaya çalışılacak.

Toplumsal ilişkiler içinde *kötülük nedir* sorusu; Türkiye’de bir kırılma noktası olan 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi’yle birlikte içine girmek zorunda kaldığımız koşullarda aranacak. Kötülük denilen, bir başka canlının hayatını altüst eden sonuçlar elbette tarihin her döneminde karşımıza çıkar. Benim bu tarihi 80 Darbesi’nden başlatma nedenim, bugün hala travmaları süren, ekonomik, siyasal ve psikolojik boyutlarıyla

hepimizi içine alan ve ezen söylem ve pratiklerin *meşru* ve *olağan* bir biçimde sürdürülüyor ve dayatılıyor olmasıdır. Ekonomik, sosyal, kişiler ve topluluklar arası ilişkilerin yeniden yapılandırıldığı ve bu yapıların kurumlar aracılığıyla topluma dayatıldığı, rızaya değil korkutmaya; anlamaya değil cezalandırılmaya; tartışmaya değil yok etmeye dayalı tahakküm biçimlerinin insanı umutsuzluğa sürükleyecek denli sınırsız bir kötülüğün olağanlaştırılmış hali olduğunu iddia edeceğim 12 Eylül 1980 Darbesi'nin. Ayrıca, “huzuru tesis etmek”, “toplumsal kargaşayı durdurmak” cümleleriyle ifade edilen gerekçelerin yalnızca görünürde ve yüzeyde kalan kısım olduğunu; gerçek nedenin, sermaye ve işçi sınıfı arasındaki mücadelenin sona erdirilerek, sermaye lehine bir zemin yaratabilmek, dünya sermayesiyle birlikte hareket etme imkânını sermaye sınıfına, uygulamaya konulacak olan liberal politikalarla devrederek, işçi sınıfını siyaset sahnesinden kaldırmak olduğunu iddia edeceğim. Bunun sonuçları olarak, emek-sermaye çelişkisinin, bu kelimelerin kapitalizmde, liberal ve neoliberal ekonomilerde nasıl bir anlam içerdiğini ele alarak; tahakküm kuran düşünce biçiminin [sermaye, liberal, neoliberal politikalar] hayatı nasıl dönüştürdüğünü ve bu dönüşümün insan yaşamında yol açtığı sonuçlara odaklanacağım. Yaşamın yalnızca iş'e indirildiği, kapitalist toplumlarda sermayeye hizmet olarak tanımlanabilecek çalışmanın insanı esir edici biçimlerini ele alırken, böyle bir yaşamın sonucunda üretim-tüketim dünyasında yaşayan insanların kendi potansiyellerini hiçbir zaman kullanamamak üzere esir alındığını iddia edeceğim. Şiddetle başlayan, ekonomik tahakkümle sürdürülen bir hayatın sonucunda şirkete, iş yerine, para kazanmaya odaklı bir düşünce biçiminin yok ediciliği tartışmaya açılacaktır.

Tartışmanın diğer bir yanında, insanın bu hayata [kötülük olarak tanımlanan ilişkileri sürdürme bağlamında] nasıl ve niçin dâhil olduğu, *gönüllü veya zoraki* olarak nasıl ve neden katıldığı sorgulanacaktır. Sistem yalnızca “zor” kullanarak insanları sınırların içinde kalmaya, belirlenmiş çizgiler dâhilinde yaşamaya sürekli olarak mahkûm edemez. Belirlenmiş çizgiler, koyulmuş kurallar, yasaklar, ahlaki sınırlar, normlar, yasalar ve insanı sınırladığını düşündüğümüz pek çok şey dıştan bir belirlemeyle, tehditle, zorla değil ancak içselleştirilerek sürdürülür ve yeniden üretilir. Peki insan neden sınırların içinde yaşamayı kabullenir? Karşı koyamadığımız her haksızlık, boyun eğdiğimiz her ahlaki yaptırım bizi kötü bir insan haline getirir mi? İnsana sunulan her ne olursa olsun, derinlemesine sorgulamadan, var oluş problemine dönüştürmeden,

unutarak yaşanan her an kötülüğe dâhil olma anı mıdır? Bu soruları üzerinde yeniden düşünme imkânı yaratmak amaçlanmaktadır.

Son bölümde; insanın *zorunluluğa dayanan* [öyle olduğu söylenen ama aynı zamanda dayatılan ve korku yoluyla sürdürülen] bir hayatı kabullenmesi ve bu kabullenişin toplumsal ve siyasal nedenlerini tartışmaya açabilmek için, *özgürlük, sorumluluk, vicdan, dayanışma* gibi kavramların kapitalist bir sistemde nasıl ve hangi yöntemlerle unutturulmaya çalışıldığı ele alınacaktır. 12 Eylül bütün bu ilişkilere nasıl bir zemin oluşturdu? Devlet, hükümet ya da iktidar sahipleri tarafından dünyanın tartışılmaz doğrusu olarak sunulan ekonomik modelin zorlayıcı ve yok edici biçimleri toplum tarafından nasıl ve neden bu kadar yaygın bir biçimde kabullenildi? Bütün bu *çaresizlik, boyun eğmişlik* [karşı koyma biçimleri unutulmadan] içinde kanıksandığını sandığımız tahakküm ilişkileri hiç değişmeyecekmiş gibi sürerken; karşı koyma dinamikleri yaşamın derinliklerinde gizlice varlığını sürdürür mü? Bu bölümde; içselleştirerek ya da isteksizce dâhil olduğumuz ilişkileri sürdürürken kaybettiğimiz nedir, sorusuna bakılacaktır. Bu soruya aranacak yanıt, bir *özgürlük imkânı ve pratiği* olarak etik zeminin yaratılmasında, etik alanda aranacaktır. Bu alanı yaratılabilme imkânının neoliberal *dünyanın aklını* ve bu aklı sürdürmenin bir biçimi olarak bize telkin edilen öznellikleri aşmakla mümkün olacağını ileri süreceğim.

Bugün yaşadığımız ortamda gerçekleşen hak ihlallerinin daha önceden topluma yabancı ilişkiler olduğunu, tümünün 12 Eylül Darbesi'yle birlikte geldiğini iddia etmeyeceğim. Ancak 12 Eylül Darbesi ile birlikte yönetenler aldıkları tüm kararlarla insanın *kulluğunu* kendisine şiddet ve korkuyla hatırlatırken, tamamen siyaset alanının dışına atmışlardır. Şiddeti, tahakkümü, baskıyı ve işkenceyi *normalleştirmişlerdir*. Bunun yanı sıra, uygulamaya koyulan neoliberal politikalarla birleşen devlet şiddeti, insanı hem emek hem de düşünce açısından dumura uğratmayı, “ahmaklar” sürüsüne çevirmeyi kural haline getirmiş ve asli bir görev olarak önüne koymuştur. İnsan siyasetten dışlanmış, ekonomik alana mahkûm edilmiş, hem siyasi hem de ekonomik alanda insanın “kendini gerçekleştirmesinin” koşulları ortadan kaldırılmıştır. Otoriteye boyun eğen/eğmek zorunda kalan insanların birer birey oldukları yanılması yaratacak tek özgürlük alanı olarak alışveriş, markalar ve tüketici olmak gibi kavramlar topluma *telkin edilmiş* ve toplum tarafından *içselleştirilmiştir*.

80 Darbesiyle birlikte sermayenin eline bırakılan toplumsal hayatın bugünkü görünümü bir *özgürlük mekânı* olarak AVM'lerde karşılığını bulmaktadır. O gün sermayeye bırakılan toplumsal yaşam, bugün yeni AVM'ler kurmak, *tek özgürlük olan tüketim özgürlüğünü* sonsuz kılabilmek için insanların canlarını almaktadır. 12 Eylül'le birlikte uygulamaya konan politikalar özgürlüğün yerine markaların, bağımsızlığın yerine şirketlerde var olabilmenin, okumanın yerine bilgi dünyasında boğulmanın zeminini hazırlamıştır. Bir yanda şiddet, bir yanda sermayenin hâkim olduğu bir dünyada yaşamak ve hayata bu pencereden bakmak; insanın sahip olduğu potansiyel ve imkânları boğarak, özgürlüğe açılan her düşünce ve eylem biçimini yok etmeyi hedefleyerek bugünkü politikalara kadar gelmiştir. 12 Eylül askeri darbesiyle birlikte yaşanan şiddetin boyutları öyle geniş, o denli sınırsızdı ki, bu yoğun şiddet ve korkuyu yaratmanın amacı; insanı tüm değerlerinden soyutlayarak, onurunu, haysiyetini, yaratıcılığını ve sahip olduğu tüm güçleri unutturarak otoriteye koşulsuz itaat eden *bireyler, modern öznelere* haline getirmektir. İşin garip yanı, hem sermaye hem de devlet insanları tahakküm altına almayı hak olarak görür. Başka insanların hayatlarını belirlemek, sınırlamak, baskı altına almak, nasıl yaşanacağına dair direktifler vermek, zorlamak, kabul ettirmek, tahakküm uygulamak Devletin tekeline midir? Devletin insan üzerinde böyle bir belirleyiciliği olduğunu kabul etmek neyi kaybetmek anlamına gelir? Aynı şekilde, hayatı belirleyen, ne biçim sokaklarda yürüneceğine, nasıl yerlerde alışveriş yapılacağına, hangi markaların giyileceğine, yeme içme alışkanlıklarının nasıl olacağına, aslında yaşarken yapılan tüm eylemlerin nasıl bir görünüm içinde algılanıp sürdürüleceğine karar veren politikaları da neoliberalizm *kuşattığı tüm alanlar* yoluyla insanlara dayatır. Devletin ve Neoliberalizmin işbirliğiyle kısaç altına alınan hayat, olağan, normal, olması gereken, hayatın kuralı vs... gibi tanımlamalarla kabul edilip sürdürülür büyük oranda. Oysa içinde yaşadığımız dünya yapay ve yaratılmıştır. Devletin kural ve yasaları, ekonominin kural ve yasalarıyla birleşince, aslında yaşadığımız hayatın yaratılmış bir gerçeklik değil, mutlak gerçeklik olarak kabul görmesi büyük oranda sağlanmıştır. Peki başarılı olmuş mudur? Bugünkü yaşam biçimlerimiz bir başarı olarak kabul edilebilir mi? Güç ve tahakküm ilişkilerinin belirleyici olduğu bir toplumsal yaşamda, insanlar arasındaki ilişkilere hâkim olan anlayış da bu şiddeti içerecektir elbette. Tahakküm ve gücün belirleyici olduğu ilişki biçimlerinde, birinin bir diğeri üzerinde yapabildiği kadar, gücü oranında şiddet

kullanmasını meşrulaştıran politikalar toplumsal yaşamda güven ve sevgi ilişkisi yaratamaz. Tersine, bu yıkıcı ilişkilerin geliştirildiği; kâr etme, kazanma, rekabet, hız, kariyer gibi değerlerin öne çıkarıldığı, bu değerlerin geçerli olduğu neoliberal sistemde, insanın kendi çıkarlarından fazlasını düşünmek gibi bir kaygısı olamaz.

Hayatı anlamından koparan bu zeminde, etik bir sorgulamanın temellerini yeniden ortaya çıkarma imkânını bulabilir miyiz? Dünyayı ve kendini bir tüketim nesnesi olarak görmeyi sağlayan bakış açısından kurtulmak, tüm değerleriyle birlikte bu bunaltılı sistemden uzaklaşabilmek için çıkış yolu bulunabilir mi? Bu soruların cevaplarını bulma ihtimali, neoliberal sistemin önerdiği aklın dışına çıkabilmekle mümkün olacaktır. Neoliberal sistemde verili özgürlükleri yaşamak, deneyimlemek aynı zamanda özne olmaktır. Bu sistemi deneyimleyen özneler, kendi rızalarıyla sistemi içselleştirir ve yeniden üretirler. Kendi kendini doğrulayan bir sistem olarak neoliberalizm, verili kimlikleri içselleştiren her bir özne üzerinden kendine yeniden var eder. Üretim, tüketim, kâr, rekabet, alışveriş, kazanma, hırs gibi kavramların etrafında istediğiniz kadar yaratıcı olabilirsiniz. Yaşam döngüsünün içinde milyonlarca deneyimi, farklı ilişki biçimleri, üretim ve düşünme biçimleri barındıran bir insanlık tarihi vardır. Bu kadar geniş bir yaşanmışlık deneyiminin içinden, hayatı kâr ve zarar üstüne kuran, her şeyi tüketim nesnesi olarak gören, ancak paranın varlığıyla insanın var olabildiği bir toplumsal düzeni zorunlu kılan neoliberal sistemin mutlak olmadığını düşünmekle işe başlayabiliriz. Bunun bir hayal olmadığını, mümkün olabildiğini gördüğümüz bir tarihsel süreç yaşandı ülkemizde. Çoğulluğun mümkün olabildiği, en azından belli bir süre kimliklerin önemsizleştiği, üretici ve yaratıcı, dışlayıcı değil kapsayıcı bir yaşamın olabileceğine tanık olduğumuz bir deneyim yaşandı Türkiye’de: Gezi Parkı Direnişi.

Bu deneyim nedeniyle, neoliberal öznenin yerine farklı yaşam biçimlerinin kurulabilmesi ihtimalini düşünmek ve çözüm yolları aramak bugünlerde çok daha umutlu bir uğraş gibi görünüyor. Çünkü milyonlarca insanın içini ısıtan ve hayata insanın kendi elleriyle [şaşıarak] kattığı bir anlam ve özgürlük imkânı olarak Gezi Parkı’nı yaşadık. Türkiye tarihinde daha önce benzerine rastlanmamış bir birlikteliğe, dayanışmaya ve *sınırların ihlaline* örnek oluşturan Gezi Olayları bir *düştü* ve bir *gerçektir*. Tahakküm olmadan, yönetilmeden, bastırılmadan yaşayabilme umudunun pratiğiydi Gezi Parkı. Orada yaşanan, günlerce tekrar edilen, mutlu olmanın mümkün olduğunu gördüğümüz ilişkiler ve gündelik deneyimler etik imkân ve olasılıklar zemini

olarak önümüzde duruyor. Ancak Gezi Olayları başlı başına ele alınması gereken çok yönlü olayları içermektedir; bu açıdan Gezi Olayları bir düşün gerçekleşme anı, etik zeminin yaratılma ihtimalinin pratiği ve bir soru işareti olarak bir başka çalışmanın konusunu olarak varlığını koruyacaktır. Ancak gezi olaylarında tanık olduğumuz gündelik ilişki biçimleri, neoliberal öznenin deneyimlediği yaşam biçimlerine hiç benzemiyordu.

Bir yanda, 80'lerle birlikte hayatı kuşatan şiddet ve bu şiddetin mümkün kıldığı yoldan hayata yayılan iktisadi ilişkiler. Diğer yanda, tüm yaşama evrenini kuşatarak, düşünce ve deneyimleri manipüle eden, başka *türlü bir hayat* yaratılamayacağına, *bu hayatın en iyisi* olduğuna dair sürekli bir *telkini* içeren neoliberal sistemin normatif değerleri. Neoliberal normativitenin bize *telkin ettiği* yaşam biçimlerinin nasıl ve hangi yolla geldiğini hatırlarsak; her şeyi alınıp satılır hale getiren tüketim dünyasından çıkabilmenin imkân ve ihtimalleri üzerine yeniden düşünmeye başlayabiliriz.

Her katta en azından beş on tane gardiyan coplarla, kalaslarla koşmaya başladı.

Bir de güvercinlerin kanat çırpınışları [...]

Yani güvercinlerin bir zararı yok, bize de yok onlara da yok [...]

Kaç taneyi öldürdüler görmedim, fakat ondan sonra güvercinler hemen hemen

kayboldu şeyden... Cezaevinden...

... Güvercinler hayal kurmama çok yardımcı oluyordu...

Güvercinlerle sanki ben dışarıya çıkıyordum.

Paşa Uzun / Diyarbakır 5 No'lu Cezaevi Belgeseli

12 EYLÜL... ŞİDDETLE ELE GEÇİRMEK

BİR KÖTÜLÜK BİÇİMİ OLARAK: İŞKENCE, İDAM, HAPİS...

Türkiye'deki toplumsal yapıyı değiştiren, tüm kurumlarıyla birlikte insanı bir boyuttan başka bir boyuta taşıyan bir kırılma ya da parçalanma noktası olarak 1980 Askeri Darbesi, o güne kadar toplumda var olan tüm muhalefet biçimlerini ortadan kaldırmayı hedefledi. Muhalif olan, sorgulayan, toplumsal düzeni eleştiren, otoriteye ve var olan yaşam biçimine karşı çıkan, başka türlü bir toplumsal yapıyı kurma yolları arayan insanları, deyim yerindeyse bir böcek gibi ezip yok etmeyi amaçladı ve bunu büyük oranda gerçekleştirdi. Mehmet Ali Birand'ın *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*¹ kitabının adı gibi, bu tarihte yaşanan her şey Türkiye'de yaşayan ve daha sonra yaşayacak olanlar için bir milat oldu.

80 Darbesi'nin ardından uygulanan sistemli şiddetin yarattığı korku insanlar üzerinde derin psikolojik izler bırakmanın yanı sıra, hem hatıra hem de hafıza olarak ne tek tek kişilerin ne de toplumun belleğinden silinmemiştir. Şiddetin bu derece korkunç ve sistemli bir biçimde kullanılmasının nedeni neydi? Ülkedeki siyasi çatışmaların getirdiği yüzlerce ölüm, suikast, her gün durmaksızın *akan kanı durdurmak* amacıyla yapılmış olduğu söylenen darbe, bu gerekçeyi ortadan kaldıracak ve anlamsız kılacak yoğunlukta şiddete başvurdu. Şiddetin bu denli yoğun kullanılmasının nedeni, o

---

¹ Mehmet Ali Birand, Hikmet Bilâ, Rıdvan Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, Doğan kitap, ikinci baskı, Mayıs 1999.

dönemde zirveye çıkan toplumsal muhalefetin, işçi hareketinin büyük çabalarla elde ettiği hakların ortadan kaldırılmasını ve yeni bir ekonomik düzenin hiçbir muhalefetle karşılaşmadan uygulamaya konulmasını sağlamak olabilir miydi?

Bu sorulara yanıt aramadan önce, darbenin gerekçesini açıklayan Kenan Evren'in cümlelerine bir göz atalım:

12 Eylül 1980 günü saat 13.00

Yüce Türk milleti,

[...] *Kalbi bu vatan ve millet için atan sağduyu sahibi vatandaşlarım kabul edeceklerdir ki; ülkemizin halen içinde bulunduğu hayati önemi haiz siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlar, devlet ve milletimizin bekasını tehdit eder boyutlara ulaşmış ve bu hal devletimizi, Cumhuriyet tarihinin en ağır buhranına sürüklemiştir.*

Yine hepimizin bildiği gibi; anarşi, terör ve bölücülük, her gün 20 civarında vatandaşımızın hayatını söndürmektedir. Aynı dini ve milli değerleri paylaşan Türk Vatandaşları siyasi çıkarlar uğruna, çeşitli suni ayrılıklar yaratılmak suretiyle muhtelif kamplara bölünmüş ve birbirlerinin kanlarını çekinmeden akıtacak kadar gözleri döndürülerek, adeta birbirlerine düşman edilmişlerdir.

[...] *Silahlı kuvvetler, aziz Türk milletinin haklı olan refah ve mutluluğu, vatan ve milletin bütünlüğü ve gittikçe etkisi azaltmaya çalılan Atatürk ilkelerine yeniden güç ve işlerlik kazandırmak, kendi kendini kontrol edemeyen demokrasiyi sağlam temeller üzerine oturtmak, kaybolan devlet otoritesini yeniden getirmek için yönetime el koymak zorunda kalmışızdır.²*

Hakikaten Türkiye'deki çatışmaların durması, siyasi, ekonomik ve sosyal sorunların çözümü istenmiş ve ordu bunun için mi duruma el koymuştu? Darbeyi yapma gerekçesinin yalnızca söylenenden ibaret olmadığını gösteren birçok belge, bilgi ve sözlü tarih çalışması bugün arşivlerde yerini almıştır. Buna karşın darbeyi gerekli görenler, generaller başta olmak üzere, o dönem işkence ve kötü muameleye katılmış gardiyan, subay ve doktorlar devletin bekası için ne darbeden, ne işkenceden ne de kıyımdan utanç ve pişmanlık duymazlar. Yıllar sonra K. Evren'in 80 darbesiyle ilgili

---

² Mehmet Ali Birand, Hikmet Bilâ, Rıdvan Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, Doğan kitap, ikinci baskı, Mayıs 1999.

sorulan bir soruya verdiği cevap, bir insan grubunun diğer bir insan grubu üzerinde tahakküm kurma hakkını ne kadar olağan bir biçimde kabul ettiğini gösteriyor:

*Bugün Türkiye’de öyle bir ortam olsa ve ben Genelkurmay’ın başında olsam tereddüt etmeden bunu yine yapardım.*³

Bir ülkeyi, bir toplumu, bir halkı böylesine hiçe sayma hakkını kendinde bulan devlet, bu cümleleri söylemekle insanlar üzerinde nasıl bir etki yaratır? En tepedeki kişilerin ağzından çıkan bu cümleler, geniş kitleler içinde, yapılanların onaylanıp, toplumsal ilişkilerle yeniden üretilmesinin yolunu açar, bu yolla meşrulaştırılan müdahale ve şiddet gündelik bir ilişki biçimi olarak algılanır. Tepeden söylenen bu cümleler, emirlere ve amirlere uygun davranmaya yatkın bir toplumda bir emir gibi algılanabilir ve bu yıkıcı ilişkiler toplumsal ilişkilerin derinliklerinde alttan alta üretilmeye devam eder. 12 Eylül döneminde, darbenin hemen sonrasında gözaltında insanların nasıl bir muameleyle karşılaştığı çok net bilinmese de, çok kısa bir süre sonra çocuklarını aramaya gidenler, içerideki şiddetin boyutlarını fark ettiler. Bir başkasına işkence ve eziyet çektirmeyi bir görev gibi kabullenmek ve bunu her durumda savunmak, toplumsal ilişkiler bağlamında ele alındığında, zaman içinde herkes tarafından görülen, duyulan ve kabullenilen bir sürece, insanlar arasında yaygınlaşan bir anlayış ve ilişki biçimine tekabül eder. Belli bir grup insanın başka insanlar üzerinde tahakküm kurma hakkını kendinde görmesinin yanında, bu baskıyı sürdürme görevini kabullenen ve bunu bir görev addeden insanların varlığı da gereklidir. Bunun yanında, işkenceye, baskıya veya engellemeye maruz kalan insanların da bir biçimde bu otoriteyi kabul etmiş olmaları gerekir ki bu yöntemler etkili bir biçimde sürdürülebilsin. Özellikle demokrasi dediğimiz sistemin *çoğunluğun diktatörlüğü* olarak algılandığı toplumlarda, bir gelenek olarak devletten korkmak ve gücüne boyun eğmek gibi pratikler vardır. Bu pratiklerin fikirsel altyapısının nasıl hazırlandığını Hobbes *Leviathan* adlı eserinden bir alıntıyla örneklendirelim:

Hiç şüphem yoktur ki, ‘bir üçgenin üç açısı bir karenin iki açısına eşit olmalıdır’ fikri eğer herhangi bir kimsenin egemenlik hakkına veya egemenlik sahibi insanların

---

³ <http://www.milliyet.com.tr/2006/03/03/guncel/agun.html>

*çıkarına aykırı bir şey olsaydı, doğruluğu tartışılmasa bile, ilgili kişinin elinden geldiği ölçüde, bütün geometri kitaplarının yakılması suretiyle yeryüzünden silinirdi.*⁴

Olgular, sayılar, ortaya çıkan sonuçlar ne kadar kesin ve net rakamlarla ifade edilirse edilsin, bu rakamların üzerinden damlayan kan ve gözyaşı ne kadar somut ve can yakıcı olursa olsun; muktedirler bu üstü örtülemez gerçeklikleri dahi geniş kitlelere *normal* bir uygulama olarak “kabullendirecek” söylemleri ve ideolojileri kullanırlar. Fakat Hannah Arendt’in sözlerine kulak verirsek:

*Bizim burada ele aldığımız veriler, tarihsiciliğin en uç ve sofistike müridleri tarafından bile tahrifi imkansız görülen türde amansız verilerdir.*⁵

Bu *amansız verileri* oluşturan yaşanmışlıklardan kalan izleri yok edemezler. Bu veriler, veri olmalarına yol açan insan bedenleriyle birlikte hatırlanacak ve saf kötülük biçimlerine örnek olarak hep hatırlarda kalacaktır:

*650.00 kişi gözaltına alındı, 210.000 dava açıldı, 230.000 kişi yargılandı, gözaltında ya da cezaevlerinde 299 kişi yaşamını yitirdi, 171 kişinin işkenceyle öldüğü belgelerle kanıtlandı, 43 kişi için gözaltında “intihar ettiği” raporu düzenlendi, 73 tutukluya ise “doğal ölüm” raporu verildi.*⁶

*1.683.000 kişi fişlendi, 7.000 kişi için idam cezası istendi, 571 kişiye idam cezası verildi. İdam cezası verilenlerden 50’si asıldı. 98.404 kişi örgüt üyesi olmak suçundan yargılandı. 937 film sakıncalı bulunduğu için yasaklandı.*⁷

“Ülkenin sorunlarını çözmek” için geldiklerini söyleyen darbeciler, aradan geçen 35 yıla rağmen her duyanın tüylerini ürperten sistematik işkenceler yaparak hem içeridekileri hem de dışarıdakileri korkunun ve travmaların dibine çekmeye çalıştılar. Acımasızlığın, intikamcılığın ve kötülüğün devletin *olağan* işlerinden olduğunu yeniden hatırlatmak ve unutulmasına mahal vermemek için yaraları derinde açtılar:

---

⁴ Thomas Hobbes, *LEVIATHAN*, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, 10. Baskı, Ocak 2012, İstanbul [s.85-86]

⁵ Hannah Arendt, *Geçmişle Gelecek Arasında - Hakikat/Doğruluk ve Siyaset*, 7. Bölüm, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2012 [s.287].

⁶ Mehmet Ali Birand, Hikmet Bilâ, Rıdvan Akar, *12 Eylül Türkiye’nin Miladı*, Doğan kitap, ikinci baskı, Mayıs 1999 [s.231-232]

⁷ <http://www.youtube.com/watch?v=ssmFAP-dmcl> [Diyarbakır 5 No’lu Cezaevi, Belgesel, Yönetmen Çayan Demirel.

*İğneyle omuriliğe ilaç zerk etme, bir hafta boyunca bele kadar fosseptik çukurunda tutma, dışkı yedirme, diş macunu, tütün, deterjan, hamamböceği, fare, kurbağa, solucan yutturma, beşe on kalasları vücutta kırma, gözlere parmak batırma, yerde cam kırığı üzerinde sürükleme, boğaza, göze ve ateşli silah yaralarına yabancı madde sokma, el ve ayaklara çivi çakma, tutsakları birbirine tecavüze zorlama, ölen arkadaşlarının cesetlerine bakmaya ve üzerine basmaya çalışma, karavanalara insan pisliği, böcek, fare gibi hayvan ölülerinin atılması, askerlerin karavanalara tükürmesi veya işemesi...*⁸

12 Eylül Darbesi ülkede yaşayan herkese devlet kurumunun *sınırsız gücünü* ve bu mutlak gücün getirdiği *katıksız kötülüğü* göstermiştir. Kullanılan sınırsız güç, *yenilikçi* işkence yöntemleri ve bunları gerçekleştirmek için kullanılan şiddet yoluyla, insanı, düşüncelerinden kopararak acının dayanılmazlığında kendinden vazgeçme noktasına getirmek, varlığını değersiz, onursuz, güçsüz hissetmesine yol açmak, kişinin kendinden tiksinerik, bundan sonraki hayatında, deyim yerindeyse kötürüm bir vaziyette yaşamasına yol açmak istenmiştir. Bir daha asla düşünemeyecek, karşı koyamayacak, var olan her türlü yaptırımı kabullenecek insanlar yaratılmaya çalışılmıştır. *Türkiye Kapitalizminde Zorun Rolü*, adlı makalesinde Oğuz Dilek şiddetin bu denli sınırsız kullanılma boyutunu şu cümlelerle ifade ediyor:

[...] *şiddet, ne basit bir anayasal sistemi ortadan kaldırma refleksinin sonucudur, ne de "anarşist" hareketleri bastırma gayesi ile sınırlıdır. Bunların hepsinden de öte, bu türden kesif bir şiddet doğrudan bireyin amaçları ile eylem kararlılığı arasındaki anlamlı bağlantıyı koparmaya yönelmiş olabilir ancak. Bireyi 'benlikten' gideren bu şiddetin ürettiği bir de 'itaat' çağrısı yapan politik mesajı vardır ve 12 Eylül işkencehanesinden savrulan herkes bu mesajı daha geniş bir kitleye iletacaktır.*⁹

Bu şiddeti ve devletin mutlak gücünü *daha geniş bir kitleye iletme* isteği büyük oranda gerçekleşti. Şiddetle kabul ettirmek, yasaklara karşı gelmemek, bizim için

⁸ Ali Yılmaz, Kara Arşiv 12 Eylül Cezaevleri, Metis/ Siyahbeyaz, Birinci basım, Ocak 2013 [s.26-27-28-29-30].

⁹ *Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları* içinde "Türkiye Kapitalizminde Zorun Rolü: Rızasız Bir Toplum Sözleşmesi Olarak 12 Eylül Askeri Darbesi", Derleyenler: Güney Çeğin-İbrahim Şirin, İletişim Yayınları, I. Basım, 2014, İstanbul [s.349].

çizilmiş sınırların dışında düşünmemek, verilene şükrederek yaşamak, emir ve amirlere boyun eğmek, otoriteler karşısında sessiz kalmak... İktidar varlığını sürdürebilmek için kendini zor yöntemleriyle [gerektiğinde] kabul ettirmenin dışına, içselleştirerek, kendisine dâhil ederek varlığını sürdürür. Bu ilişkiyi daha derinlemesine anlayabilmek için Michel Foucault'nun *Özne ve İktidar* kitabından, iktidarın tanımı ve kapsamına daha yakından bakmak gerekiyor:

İktidar bir töz değildir. İktidar, kökeni uzun uzadıya araştırılması gereken bir şey değildir. İktidar yalnızca bireyler arasındaki bir tür ilişkidir. Bu tür ilişkiler spesifik ilişkilerdir; yani mübadeleyle, üretimle, iletişimle hiçbir ilgileri yoktur ama onlarla birleştirilebilirler. İktidarın karakteristik özelliği, bazı insanların başka insanların davranışlarını az çok bütünüyle (ama asla tamamen zorlamayla değil) belirleyebilmeleridir.¹⁰

Foucault'un tanımlamasından yola çıkarak söyleyebiliriz ki, aslında 80 Darbesi sonrasında yapılanlar iktidarı tümüyle ortadan kaldıran, hedefi, bedeni ya ölümle ya da boyun eğmeyle ele geçirmeyi amaçlayan bir tahakküm biçimidir. Fiziksel olarak yapılan işkencelerle birlikte sürdürülen psikolojik işkenceler, örneğin *tutsakları birbirine tecavüze zorlama, erkekleri çıırılçılak kadınlar koğuşuna götürüp teşhir etme, tutsakları gece uyutmama, ses telleri tahriş oluncaya kadar marş söyletme*¹¹ ve daha yazarken insanın içine işleyen tuhaf ve korkunç uygulamalar kötülüğün sınırlarının ne denli geniş olduğunu görmemizi sağlıyor. Yalnızca buna maruz kalanlar değil, aynı zamanda bu şiddet biçimlerini yaptırmaya zorlayanlar da aynı şiddete dâhil oluyorlar, bir insanı aşağılamaya çalışırken, bunu yapanlar da aynı aşağılanmanın ve işkencenin içinde yer alıyorlar. Burada tutsak olanlar açısından tamamıyla bir zorlama, bu uygulamayı yapanlar açısından da otoritenin varlığıyla bütünleşmiş olma hali söz konusudur, bu ilişkisizlikte iktidar yoktur, çünkü tamamen insani anlaşmanın dışında yöntemler kullanılır. Foucault'a göre, iktidar *asla tamamen zorlamayla* var olamaz. Karşılıklı bir ilişki biçimidir ve şiddet, derin ve yoğun bir şiddetle ele geçirme uygulanmadığı sürece, bir tür *karşılıklı mücadele yöntemidir* iktidar. Burada bir

---

¹⁰ Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden, Osman Akinbay, Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, 2014 [s.55].

¹¹ Ali Yılmaz, *Kara Arşiv 12 Eylül Cezaevleri*, Metis/ Siyahbeyaz, Birinci basım, Ocak 2013 [s.28-29].

ilişkisellikten söz edebiliriz, karşılıklı çatışma, koşullar eşit olmasa dahi bir mücadele söz konusudur iktidar ilişkisinde. Fakat tahakkümü belirleyen durum, aslında bedeni tarifsiz bir acıyla tanıştıran o kişiyi ruhen ve bedenen ele geçirmeyi hedefler. Bu duruma maruz kalan kişinin nasıl bir tavır alacağını o kişinin beden ve düşünce gücü, direnişi belirler. Foucault'un aynı kitabından alıntı yaparsak:

Zincire vurulup dövülen bir adam kendisi üzerinde güç uygulanmasına maruz kalmaktadır. Ama bu iktidar değildir. Ne var ki, ölümü tercih ederek ağzını açmamakta ısrar etmek gibi kesin bir tavır koyabileceği bir durumda konuşmaya kışkırtılabılmışse eğer, o takdirde belli bir şekilde davranmaya itilmiş demektir. Bu durumda o insanın özgürlüğü iktidara tabi olmuştur. Yönetime boyun eğmiştir.¹²

Kötülük bu noktada şöyle tanımlanabilir, bir insanın bedensel ve ruhsal bütünlüğünü şiddetle ele geçirmek yoluyla kişiyi buna katlanmaya, sessiz kalmaya veya bu koşulları kabule zorlamak. Bu durum; kişinin söyleyebileceklerini ve yapabileceklerini hiçe sayarak, belirlenmiş bir çizgide kalmaya *zorunlu* bırakmak, dıştan belirlenmiş bir hayatı ve ilişkileri yaşamaya zorlamak, anlamına gelir. Sonrasında, bu durumu bizzat yaşayanların benliklerinde oluşan yarılmanın dışında, bu duruma tanık olan, duyan, dinleyen kişilerin de etkilenmelerinin boyutu üzerine düşünebiliriz. 12 Eylül'ün şiddete dayalı uygulamaları ister içeride isterse dışarıda olsun, insanları aynı korkunun içine hapsetme zeminini yaratmıştır. Dolayısıyla bedenleri şiddetle ele geçirerek *barışı* ve *huzuru* sağlamanın mümkün olmadığını toplumun büyük bir çoğunluğu bilse bile, yapılanlara ses çıkartmaya cesaret edecek kimse kalmamıştır. 80 Dönemi'ndeki uygulamaların insanlar üzerinde nasıl bir etki oluşturduğunu, *Kara Arşiv 12 Eylül Cezaevleri* adlı kitaptan alıntı yaparak aktaralım:

12 Eylül askeri darbesiyle Türkiye'nin toplumsal dokusu değiştirilirken, buna itiraz edebilecek en zinde politik kitle büyük bir kapatma içine alındı. Bu kitleye yapılanlar disiplin açısından ikili bir işleve sahipti. Birincisi, bu kitle kapatılıp hareketsiz kılındı. Kapatıldıkları alanda uygulanan yoğun şiddetle kitlenin alabildiğine farklı alanlara savrulmasına neden olundu. Güçleri dar alanda eritilip toplumla ilişkileri kopartıldı.

---

¹² A.g.e [s.55].

[...] İkincisi, tehlikeli kitle uygulanan yoğun şiddetin ruhlarına ve bedenlerine kazınan izleriyle teşhir nesnelere dönüştürüldüler. Tüm topluma bu teşhir nesnelere seyrettirilerek toplum sindirildi.¹³

Toplumsal muhalefette sağ ya da sol fark etmeksizin devletin sınırsız şiddetine maruz kalan insanlardan topluma yayılan haberler ve bu haberlerin yarattığı korkunun etkisi toplumsal suskunluğu önemli ölçüde sağladı. Bu şiddet uygulamaları ve sessiz korku sürerken diğer yandan, iktidara yerleşenler dışarıda kalanları baskı ve denetim altında tutabilmek için düşünce hayatını ve dolayısıyla insan eylemlerini etkileyecek yasakları uygulamaya başladılar. Bunlara birkaç örnek için *12 Eylül Türkiye'nin Miladı* adlı kitaptan alıntı yaparak K. Evren'in cümlelerini hatırlayalım:

*Kadın haa. Kadın kolları ne demek? Biz ne diyoruz? Kadın erkek eşittir demiyor muyuz?.. Ne demek kadınlar kolu? Erkek kolu diye bir kol yok ki, kadın kolu olsun.*¹⁴

K. Evren bize nasıl bir mesaj veriyor? Herhangi bir otorite eğer bir şeyi belirlemiş ve sınırlarını çizmişse, o sınırları aşmayı bir yana bırakalım, aşmaya çalışmak dahi cezalandırılmayı gerektirir. Bu cümledeki belirleyici ton, üstten bakış, egemenin belirleyici tavrıdır ve görüldüğü gibi tartışmaya açık değildir. Buradaki belirleyici irade, *başkalarının eylemleri üzerinde* de belirleyici bir hale geldiğinde, insanın özerkliği, bağımsızlığı, hareket edebilme, düşünebilme potansiyellerine sahip olması neyi ifade eder? Karşı çıkanları ve bu nedenle cezalandırılanları bir yana bıraktığımızda, *başkalarının mümkün eylem alanlarını biçimlendiren*¹⁵ iktidar, toplumun dışında değil, tam da toplumun derinliklerinde, bütün ilişkilerin merkezinde, gündelik yaşamın kalbinde yer alır. Otoritelerin belirlediği hayatları yaşamak, *genel olarak* toplum tarafından o kadar içselleştirilmiştir ki, 80 darbesinin üstünden 34 yıl geçtikten sonra yine bir cumhurbaşkanı ve seçilmiş bir cumhurbaşkanı kadın ve erkek arasındaki ilişkiyi belirleyecek direktifleri vermekte bir sakınca görmez:

---

¹³ Ali Yılmaz, *Kara Arşiv 12 Eylül Cezaevleri*, Metis/ Siyahbeyaz, Birinci basım, Ocak 2013 [sunuş yazısı].

¹⁴ Mehmet Ali Birand, Hikmet Bilâ, Rıdvan Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, Doğan kitap, ikinci baskı, Mayıs 1999 [K. Evren, s.251].

¹⁵ Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden, Osman Akinbay, Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, 2014 [s.77].

“Kadın kadına eşitlik doğru olandır, erkek erkeğe eşitlik doğru olandır [...] Kadın ile erkeği eşit tutamazsınız, o fitrata terstir, çünkü fitratları farklıdır.”¹⁶

R.T. Erdoğan ne söylemeye çalışıyor bir egemen olarak? Bu cümlesinde tıpkı K. Evren gibi tepeden bir üslup kullanmanın yanı sıra, kelimeleri yan yana getirirken hiyerarşiyi perçinleyecek bir kelime de kullanıyor, fitrat, yani *değiştiremeyeceğimiz* bir şey! Ama burada önemli olan, iktidarın, bu düşünceleri *başkalarının eylemleri aracılığıyla* nasıl gündelik yaşamda dolaşıma sokarak yeniden belirleyici bir ilişkiler zinciri oluşturduğu. Foucault’un iktidarı nasıl tanımladığına ilişkin cümleleri, egemenin varlığını sürdürürken kullandığı yöntemleri oldukça iyi analiz ediyor:

*Gerçek duruma bakıldığında, bir iktidar ilişkisini tanımlayan, doğrudan ve aracısız olarak başkaları üzerinde değil; başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunan bir eylem kipi olmasıdır: eylem üzerinde potansiyel ya da fiili eylem, gelecekteki ya da şu andaki eylemler üzerinde bir eylem.*¹⁷

Foucault’un tanımladığı ilişkiden yola çıkarsak, burada çok daha tehlikeli bir biçimde süren tahakküm ilişkilerini görebiliriz. T. Erdoğan buradaki cümlesini söylerken, toplumun böyle düşünen kesimi üzerinde, onların yapabilecekleri eylem alanlarını pratiğe geçirebilmeleri için milyonlarca insana izin veriyor. Bir iktidar olarak kendi varlığıyla ve düşüncesiyle bütünleşmek isteyen insanların önünü açarak, toplumsal olarak baskı ve şiddetin sürmesini sağlayacak anlayışı meşru bir zemine çekiyor. Toplumsal olarak karşılığı olduğunu bildiği bir duruma bir egemen olarak müdahale ederken, o anda o konuşmayı dinleyen milyonlarca insan, milyonlarca şiddet ilişkisini ve cinsiyete göre belirlenmiş yaşağı kafasında bir daha meşrulaştırıyor, onaylıyor. Otoritenin, egemenin ağzından çıkan cümlelerin toplumsal bir belirleyicilik haline gelmesi, bu cümlelerle hayatı sonlanan, komşusunun tacizine, baskısına maruz kalan insanların hayatları üzerinde baskı kurmak ve bu ilişkileri daim kılmaya çalışmak gündelik bir yaşam pratiği olarak kötülük halidir. Çünkü bir başkasının hayatını,

---

¹⁶ <http://www.haberler.com/erdogan-kadin-ve-adalet-zirvesi-nde-konusuyor-6714966-haberi/>

¹⁷ Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden, Osman Akinbay, Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, 2014 [s.73].

davranışını, hareketlerini, ruhsal durumunu etkiler, yönlendirir ve bastırır. Bu aynı zamanda, bu baskıyı yaratan kişilerin de hayatlarını bir ömür boyu belirleyecek olan ve sorgulanmaya açık olmayan bir düşünce biçimi yaratacaktır. *Sorgulanmayan hayat yaşanmaya değmez*, diyen Sokrates'i takip edersek, dıştan belirlenmiş, ezberlenmiş bir hayatı sürdürüyor olmak, yaşamak eylemini neredeyse dışlayan bir hayatta kalma halini ifade eder.

12 Eylül darbesinin yarattığı kötülük ortamı: Şiddetle, acının sınırlarını zorlayarak, zorbaca yöntemler kullanarak herhangi birini yapmak istemediği şeyi yapmaya zorlamaktı ki bunun neticesinde, buna maruz kalan insanların ruhsal ve bedensel olarak ağır travmaları hayatları boyunca yaşayacaklarını tahmin edebiliriz. Bir başkasının bedeni üzerinde böyle bir uygulamaya gitmek yıkıcı bir eylemdir ve insanın bunun yaparken kendi ruhsal bütünlüğünü koruyabilmesi ne denli mümkün olabilir? Bu dayak, kötü muamele, aşağılama ve işkenceye maruz kalanlarla birlikte, bunu yapan insanların da bunu yapabilecek kadar alçalmasına yol açan ilişkilerin meşrulaştırıldığı bir zemin yaratmıştır 12 Eylül. İktidarla, daha doğrusu otoriteyle ve dolayısıyla egemenle bütünleşerek yetki alıp işkence uygulayan kişi, karşı tarafın bedenini ele geçirmeye çalışırken, kendi varlığını hem bedensel hem de ruhsal olarak egemene bağlayarak *kötülüğün sıradanlığına* örnek oluşturmuyor mu?

İstediği an kötü olma erkini sürekli olarak elinde bulundurduğundan dolayı iyi olabileceğine hiçbir zaman güvenilemeyecek bir efendinin kulu olmanın ne kadar büyük bir mutsuzluk olduğunu belirtmek gerekir.

Etienne de la Boetie / *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*

OTORİTE-İTAAT İLİŞKİSİ: “KÖTÜLÜĞÜN SIRADANLIĞI”¹⁸

Elbette yalnızca darbeyi yapan beş generalin bütün bu korkunç olayların tek sorumlusu olduğunu söyleyemeyiz. Bu, emirlere *itaat eden* yüzlerce insan olduğunu göz ardı etmek, yapılanların sorumluluğunu birkaç *yetkiliye yüklemek* bir bakıma her şeyi iktidara bırakmak, otoritenin gücünü sınırsız varsaymak demektir. Oysa otorite-itaat ilişkisinde, bu ilişkiye sessiz kalarak boyun eğmek, güçsüz görünerek de olsa dâhil olmak, böyle bir ilişkiyi reddetme gücünün de olabileceğini gösterir. Herhangi bir canlı varlığın hareket, düşünce ve eylem alanını tehdit eden, yok eden bir emre itaat etmemek, buna dâhil olmamak hakkını da beraberinde getirir. Nasıl ki dâhil olma, itaat etme durumu aslında bir tercih olarak düşünülebiliyorsa, itaat etmemek de aynı biçimde tercih olarak düşünülebilir. Reddetme, yapılan kötülük eylemine katılmama insanın özgürlük alanına sahip olduğunu ve sorumluluk alarak özgürleşebileceğini ortaya çıkarmak anlamına gelecektir.

12 Eylül döneminde yapılan işkencelerin çeşitliliği ve *yaratıcılığı*, buna katılan binlerce insanın varlığıyla da hayatımızda henüz çözülmemiş bir kötülük ilişkisinin bir yanını oluşturur. İnsanlık dışı bir emri yerine getirmek, böyle bir cümleyi emir olarak kabul etmek, böyle bir emrin varlığını içselleştirmek kötülüğün kurumsallaşmış halini ifade eder. Hem eylem, hem de bu eylemin sonuçları itibariyle bir varlığın bütünlüğünü ve özsaygısını parçalamaya yol açan açtığını düşündüğünüzde, bunun bir başka canlının varlığını tehdit ettiğini, hatta ortadan kaldırdığını çok açık görebiliriz. Böyle bir eylemin kendisi hem düşünce hem de sonuç olarak kötülük pratiğidir. Kötülük olarak tanımlanabilecek bir eylemin yerine getirilmesi için verilen bir *emir görev* olarak kabul edilebilir mi? 12 Eylül’ün tüm sorumluluğunu beş generale yüklemek, hatta onları

---

¹⁸ H. Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı* Adolf Eichmann Kudüs’te, çev. Özge Çelik, Metis Yayınları, I. Basım Aralık 2009.

ölümle cezalandırmak, işlenen suçların toplum üzerinde yarattığı tahribatı ortadan kaldırmayacağı gibi, kötülüğün bir *emir* olarak kabulü de eylemin kendisini ve yerine getireni mazur göstermez. Tam tersine, herhangi bir canlının bedensel ve ruhsal bütünlüğüne yapılan bir saldırıyı, *emir demiri keser* mantığıyla yerine getirmek, getiren kişinin bizzat bu kötülüğün *gönüllü* bir uygulayıcısı olduğu anlamına gelir. 12 Eylül darbesiyle birlikte meşru hale gelen dayak, işkence, kötü muamele gibi yıkıcı davranışların toplum tarafından sessiz kalınarak kabul edilişi bir yana, bu işkencelere katılan binlerce insanın bu emirleri *niçin sorgusuz sualsiz* kabul ettiği, bu görevleri neden sürdürdüğü otorite ve itaat ilişkisinde incelenmesi gereken ilginç bir nokta.

Hannah Arendt *Kötülüğün Sıradanlığı* aldı eserinde, Arjantin’de yakalanan, İsrail’de yargılanan, sekiz az süren mahkemenin neticesinde idam edilen Adolf Eichmann adlı Alman subayın davasını inceliyor. Eichmann, binlerce Yahudi’nin ölümüne yol açan katliamın sorumlularından biri olarak yargılanır. Bu yapılanları bir insanlık suçu, katliam, cinayet ya da başka bir tanımlamayla düşünmek yerine, Eichmann kendini; *yasalara bağlı bir vatandaşın görevi olarak gördüğü şeyleri yapmış, ayrıca emirlere göre hareket etmiş*¹⁹ olmakla savunur. Kendini defalarca *yasalar çerçevesinde kalmaya* çok dikkat ettiğini söyleyerek savunan Eichmann, yaptıklarının sorumluluğunu almak yerine, yasaların, emirlerin ve bunlara itaat etmenin öneminden söz ederken, yaptıklarından pişman olduğunu veya en azından şimdi bu yapılanların kötü olduğunu veya vicdanının rahatsız olduğunu gösterecek en ufak bir imada bulunmaz. Yargılandığı süre boyunca kendisine atfedilen tüm suçlamaları *yasalara bağlı bir vatandaşın görevleri* çerçevesinde savunur. Ne bir üzüntü ne de bir pişmanlık belirtisi göstermeyen Eichmann, davanın sonuna kadar aynı tavrını devam ettirir.

Zaman, mekân, kültür, dil ve birçok farklılık olmasına karşın, yasalara bağlılık, otorite ve itaat ilişkisindeki benzerlikleri olaylar üzerinden görebiliyoruz. TBMM Darbeleri araştırma Komisyonu’nda hem darbeler hem de bu darbeler nedeniyle mağdur olan insanların ve bu mağduriyete neden olan kişilerin ortaya çıkarılması için çeşitli toplantılar yapılıyor. Komisyon başkanı Nimet Baş’ın *ne darbeci pişman ne de işkenceci*²⁰, cümlesi bu anlamda Eichmann ve onun gibi *görev insanlarını* anlamak açısından incelenmesi gereken otorite-itaat ilişkisine bir daha dikkat çekiyor. Radikal’in

¹⁹ H. Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı* Adolf Eichmann Kudüs’te, çev. Özge Çelik, Metis Yayınları, I. Basım Aralık 2009 [s.142]

²⁰ <http://www.haber7.com/ic-politika/haber/945706-ne-darbeci-pisman-ne-de-iskenceci>

haberinde yer alan Nimet Baş'ın değerlendirmesine göz atarsak: *Özellikle işkence yapanlar pişman olmaya hazır değil.*²¹ Komisyonunda 150 kişi dinlenmiş, Nimet Baş'a, bu dinlemelerin ardından, pişmanlık duyan kimsenin olup olmadığı soruluyor, verilen yanıt: *Bir insanın pişman olabilmesi için yaptığının doğru olmadığını kabul etmesi lazım. Bir kere böyle bir kabul yok, yani pişman olmuyor kimse, pişman değil. Herkes olması gereken şeyin yapıldığını düşünüyor.*²²

12 Eylül Döneminde Mamak'ta Cezaevi Müdürü olan Albay Raci Tetik, de bu komisyonda ifade verdiğinde hiçbir pişmanlık belirtisi göstermedi. Herhangi bir pişmanlık göstermemenin yanı sıra, o dönem yapılan korkunç işkenceleri: *bunlar bizim, benim disiplin anlayışım yönetmeliklerin ve üstlerimizin talimatı*²³ cümleleriyle ifade etti. Aynı gazetede yer alan haberde, kendisine sorulan: *Vicdan muhasebesi yaptığınız zaman herhangi bir üzüntünüz, pişmanlığınız var mı?* Sorusuna da *Hayır*, yanıtı veriyor. Sinema dünyasında sevilen bir yönetmen, senaryo yazarı, oyuncu ve şu anda HDP'den milletvekili olan Sırrı Süreyya Önder'in işkencecisi olarak da bilinen Albay Raci Tetik, kendisine o dönem işkence yapıp yapılmadığı sorulduğunda ise, *bunları görmedim, bunlar olmadı*, cevabını veriyor. Gezi Olayları sırasında Eskişehir'de dövülerek öldürülen Ali İsmail Korkmaz'ı tekmeleyen polislerden Mevlüt Saldoğan da görevini yaptığını söyleyerek savunuyor kendisini: *Bu ülkenin cumhurbaşkanı, başbakanı ve içişleri bakanı "Gezi Parkı bir darbedir" diyor. Eğer bu darbeyse ben darbenin bastırılmasında görev aldım, beraatımı talep ediyorum.*²⁴ Aynı şekilde Gezi Olayları sırasında Kırmızılı Kadın olarak da bilinen Ceyda Sungur'a doğrudan biber gazı sıkın polis Fatih Zengin kendini *polis amirlerinin verdiği emirleri uyguladık*, diyerek savunuyordu.²⁵

Yukarıdaki örneklerde yer alan kişiler tıpkı Eichmann gibi, yaptıklarını görevlerini yerine getirmek olarak tarif ederek savunuyorlar kendilerini. Nedir bu görev aşkı? Verilen bir görev, insanlıkla birlikte tüm yaşamı ortadan kaldıracak olsa dahi, emirlere itaat etmek kaçınılmaz mı olacaktır? İnsanlar emirlere *körü körüne* itaat ederken, varsayabiliriz ki, o emrin arkasına gizlenerek kendi var oluşlarındaki karanlık

²¹ http://www.radikal.com.tr/turkiye/kimse_pisman_degil-1105817

²² http://www.radikal.com.tr/turkiye/kimse_pisman_degil-1105817

²³ <http://www.baskahaber.org/2012/10/iskenceci-mudur-raci-tetik-pisman.html>

²⁴ <http://www.haberler.com/ali-ismail-korkmaz-davasi-5-durusma-6720872-haber/>

²⁵ <http://savunmahareketi.org/sanik-polis-polis-fatih-zengin-kirmizili-kadina-bariz-sekilde-gaz-sikmadim/>

düşünceleri pratiğe geçirirler. Bu durum, emre sonuna kadar itaat etmek değil, o emre dahil olmak, o emrin getirdiği fiili ve düşünceyi kabul etmektir. Zor bir seçim olan karşı koymak yerine, verili olanın bir parçası olmak en *kolay yoldur* hayatta kalabilmek için. Acımasızlığın hayat mücadelesi gibi sunulduğu bir sistemde, otorite ve itaat ilişkisinde muktedir olanın gücünden korkulur ve gücün, dolayısıyla korkunun bir parçası olabilmek için emirler yerine getirilir o güç kötülük yaratıyor olsa bile. Yıkamayacağını zannettiği/düşündüğü şeyle bütünleşerek ona dâhil olmak durumu, aslında kişinin bir seçim yaptığını gösterir. *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* adlı eser de, insanın bu karanlık noktasına bakmayı öneriyor:

*Eğer tirana katlanma arzuları olmasaydı, tiranın onlara zarar veren erki olmayacaktı. Eğer ona karşı koymak yerine, onun verdiği acıyı sevmemiş olsalardı, tiranın onlara en ufak bir kötülük yapma olanağı olmayacaktı. Boyunduruk altında bir milyon insanın kendinden daha üstün bir gücün zorlamasıyla değil de, sanki tek bir kişinin adıyla büyülenerek sefilce hizmet etmesini görmeye öylesine olağan bir şey ki, buna şaşırırmaktan çok üzülme gerekiyor. [...] Biz insanlar arasındaki zayıflık böyledir. Çoğu kez güce boyun eğmek zorundayız; sürekli en güçlü olunamayacağı için en uygun durumu bekleyerek zaman kazanmak gerekir.*²⁶

Yukarıdaki gazete haberlerindeki örneklerde ve Boetie'nin yazısında da görülen ortak noktalar, itaat etmek, güç, üstünlük, görev, boyun eğmek, zayıflık, otorite gibi kavramların ve bu kavramlara uyum sağlayarak yaşamak durumunda kalan kişinin varlığıyla, varoluşuyla ilgili seçimleri bir başkasının ellerine bıraktığını gösteriyor. Her bir insanın kendi hayatı hakkında karar vereceği alanlar otoritelerin emirlerine, onların çizdiği serbestlik alanlarına, yasalarla, kanunlarla belirlenmiş çizgilerin varlığına bırakılmıştır. İnsan neden böyle belirlenmiş bir alanda yaşamayı kabul eder? Kötü olduğumuz, korkak olduğumuz için mi karşı koyamayız? Çıkarlarımız her şeyden üstün olduğu için mi belirlenmiş çizgilerin içinde kalır ve emredilene, insanlığımızı kaybetme pahasına yerine getiririz? Bu soruları yeniden düşünmek ve otorite-itaat ilişkisine farklı bir noktadan bakabilmek için Arendt'in makalesine göz atabiliriz. H. Arendt

---

²⁶ Etienne de la Boetie, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, Çev. Mehmet Ali Ağaoğulları, İmge Kitabevi, III. Baskı, Kasım 2011 [s.18-19].

“Diktatörlük Dönemlerinde Kişisel Sorumluluk²⁷” adlı makalesinde otorite-itaat ilişkisini dikkat çekici bir biçimde analiz ediyor:

[...] *Kendilerinden istenen şeyleri görev olarak kabul edenlere ve bunların kendilerini haklı çıkarmak için öne sürdükleri ahlaki gerekçelere yönelirsek, sorun biraz daha netleşir. Gerekçe hep aynıdır: Her organizasyon, üstlere ve yürürlükteki yasalara itaat ister. İtaat bir erdemdir; hiçbir siyasi topluluk, hiçbir örgütlü yapı itaat olmadan varlığını sürdüremez. Bu gerekçelerin tümü öylesine basit gözükmektedir ki, içerdiği yanlış ortaya çıkarmak belli bir çabayı gerektirir. Burada doğru olmayan “itaat” kelimesidir. Gerçekte sadece bir çocuğun itaat etmesinden söz etmek mümkündür; bir yetişkinin “itaat etmesi” ise gerçekte, “itaati” talep eden örgütü, otoriteyi ya da yasayı desteklemesi anlamına gelir.²⁸*

H. Arendt, bir tür zavallılığ, yetersizliği ifade ediyormuş gibi görünen itaat halinin aslında bir *tercih* olduğunu işaret ediyor. Otoriteler karşısında itaat etmek, gerçekte, kişinin kendi adına karar verebileceği bütün alanları yok sayması, kendi özgürlük ve hareket alanlarını dıştan belirleyen koşullara teslim etmesinin ötesinde, aynı zamanda verilen bütün bu kararlara dahil olması, kabul etmesi anlamına da gelir. Arendt, gerçekte yalnızca *bir çocuğun itaat etmesinden söz etmek mümkündür*, derken, yetişkin bir insanın kendi sorumluluğunu alma ve onu yerine getirme gücü ve hakkı olduğundan söz ediyor. Kişi eğer yapabileceği bir şeyi yapmıyorsa, bunun yerine tabi olmayı seçiyorsa, bu durumda tabi olduğu şey, aslında yapmak istediği şeydir, anlamını da taşıyor. Arendt, aynı makalesinde bir eylemin başka insanların kabulü olmaksızın sürdürülemeyeceğini, karar alanların ve icra edenlerin birlikte bir eylemde bulduklarına dikkat çekiyor:

Burada tayin edici olan, hiçbir güçlü insanın, niyetlenen şeyi icra eden başka insanların yardımı olmaksızın, iyi ya da kötü hiçbir şeyi sonuçlandıramayacağını bilinmesidir. Burada, “liderin” kendi benzerleri arasında ilk olmaktan daha fazla bir şey olmadığı bir eşitlik tasarımı söz konusudur. Ona itaat eder gibi gözükümlerinin

---

²⁷ H. Arendt, R.Dworkin, J.Habermas, J. Galtung, M.L.King, J.Rawls, H.Saner, H.D.Thoreau, *kamu vicdanına çağrı sivil itaatsizlik*, çev. Yakup Coşar, Ayrıntı yayınları, II. Basım, 2011.

²⁸ A.g.e. [s.186].

*gerçekte yaptıkları şey, lideri ve liderin girişimini desteklemektir. Bu bir tür “itaat” olmadan lider çaresiz kalırdı.*²⁹

Belki Eichmann gibi tarihi bir figürden çok daha *etkili* bir biçimde otoriteye *itaat eden* ama aynı zamanda kendisi de bir otorite olan Diyarbakır 5. Nolu cezaevinin işkencecisi Yüzbaşı Esat Oktay Yıldırım, Arendt’i takip edersek, otoriteyi temsil etmiyor, kendisi de bir lider olarak “lideri ve liderin girişimini” destekliyordu. Lideri ve liderin girişimini o denli içselleştirerek icra ediyordu ki, o dönem Diyarbakır’da yatmak zorunda kalmış insanlar Yüzbaşı Esat Oktay Yıldırım’ı şu cümlelerle tanımlıyorlar: *cezaevinin baş cellâdı, Kendini Tanrı sanır, güç ile her şeyi yapabileceğine inanırdı*³⁰. Yüzbaşı Esat Oktay Yıldırım yaptığı işkencelerle insan ruhunu ve bedenini parçalayarak ele geçirmeyi amaçlayan mutlak otoritelerin hem kendisi hem de icracısı olarak *kötülüğün* temsilcisidir. Sonuç olarak, olumsuz ve yıkıcı bir eylemin içinde bulunan hiç kimse, kendisine düşen sorumluluktan, yalnızca otoritelerin emirlerine uyduğunu söyleyerek kaçamaz. Eichmann davasında, Arendt’in aktarımlarından biliyoruz ki, Eichmann en ufak bir vicdan azabı çekmemiş, pişmanlık göstermemiştir. Gerçek anlamda bir pişmanlık gösterilmeden, daha doğrusu bu eylemlerin yarattığı büyük acılar hissedilmeden, yani empati kurulmadan, vicdan azabı çekilmeden pişman olmayı beklemek boşuna gibi görünüyor. Eichmann idama giderken dahi tutumunu değiştirmemiştir. 22 Ekim 1988 yılında öldürülen Esat Oktay Yıldırım³¹ yaşasaydı ve 12 Eylül yargılamalarına katılsaydı pişmanlık gösterir miydi, bilinmez ama onun yerine konuşan oğlu, *babasının işkenceci olmadığını*³², söylerken, binlerce insanın Diyarbakır’da yaşananların acısını yeniden ve daha derin bir biçimde hatırladığını varsayabiliriz. Burada ele alamayacağımız bir başka konu ise, tıpkı Yıldırım’ın oğlunun babasını savunması, onu *şehit* olarak tanımlaması ve bunda ısrarcı olması gibi, bu tür eylemleri yapabilenler rahatlıkla kendilerini savunurlar. Yaşamda gördüğümüz birçok örnekte de, bir başkasının hayatında yıkıcı etkiler oluşturacak eylemleri gerçekleştirenler, yani kötülük yapan, bir başkasına zarar veren, ezen, yok eden, sömüren, taciz eden, aşağılayan, döven, tartaklayan, dışlayan milyonlarca insan, bu

---

²⁹ A.g.e [s.186-187].

³⁰ <http://www.sabah.com.tr/gundem/2009/08/22/diyarbakir-cezaevi-iskencenin-ussuydu>

³¹ <http://www.habername.com/haber-beyaz-tv-nagehan-alcı-yasar-yasar-okuyan--73000.htm>

³² <http://www.tvhaber.com/video/25083/canli-yayinda-iskenceci-babasini-savundu.html>

yaptığı eylem açığa çıktığında kabul etmez, vicdan azabı çekmez, karşısındaki insanla empati kurmaz, belki de bu yeteneklerden yoksundur. Ancak bütün bunları yapanlara sessiz kalındığı sürece, bu yapılanların giderek arttığı da bir gerçektir, çünkü aslında bu tür davranışlara günün her vaktinde, hayatın her alanında rastlıyoruz ve çoğunlukla sessizce geçiştiriyoruz, bu bir bakıma, bütün bu yapılanların sürmesini ve giderek artmasını da sağlar. Belki bu noktayı aşabilmek için, H. Arendt'in önerdiği dikkat çekici yolu takip etmek:

*Sonuç olarak işbirliği yapan ve emirlere uyanlara, “neden itaat ettin?” sorusunu değil, “neden destekledin?” sorusunun sorulması gerekir.*³³

H. Arendt burada iki şeye dikkat çekiyor, bir tanesi aslında itaat gibi görünen her durum, yapılanı desteklemek anlamına geliyor, *neden destekledin?* Bu soruyu sormak, beraberinde desteklemeyebilirsin, desteklemeyebilirdin, fikrini de beraberinde getiriyor. Ne pahasına olursa olsun, iktidarı, otoriteyi ve onun emrettiği ilişkileri yerine getirmemek, desteklememek özgürlüğüne sahip olduğumuzu hatırlatıyor Arendt. Bu tartışmayı yaparken, özel durumlardan, makalenin adından anlaşılacağı gibi, sıradan olmayan koşullar üzerinden tartışma yürütülüyor. Olağanüstü durumlarda insanca davranabilmenin koşulu, aslında hayatın olağan durumlarında da yapmamız gereken basit ama derinlikli bir eylem ve bütün kötülük yapanlarla birlikte kendimize sormamız gereken bir soru:

*[...] Sisteme olası bütün kademelerde ve çok farklı görevler üstlenerek hizmet eden insanların, basit birer canavar olmadıkları konusunda hemfikirsek, bu insanları bu davranışa iten neydi ve şimdi, “yeni düzenin” ve onun değerler skalasının yıkılmasından sonra, bu davranışlarının hangi ahlaki -hukuki değil- gerekçeyle mazur göstermekteler?*³⁴

---

³³ H. Arendt, R.Dworkin, J.Habermas, J. Galtung, M.L.King, J.Rawls, H.Saner, H.D.Thoreau, *kamu vicdanına çağrı sivil itaatsizlik*, çev. Yakup Coşar, Ayrıntı yayınları, II. Basım, 2011 [s.187].

³⁴ A.g.e. [s.184].

Sisteme 12 Eylül döneminde verilen *emirleri uygulayarak*, katılan binlerce insanı düşündüğümüzde, Arendt'in sorduğu soruyu sormak gerekiyor: Neden bu insanlar bu kötülüğe katılmayı, desteklemeyi kabul ettiler? Diyarbakır'da o korkunç işkenceleri yapan E.Oktay Yıldırım'a eşlik eden yüzlerce asker vardı ve emir alanlardan hiçbiri bunu yapmayı reddetmedi? İçinde kuşku taşıyanlar yok muydu? Otorite-İtaat ilişkisinde bu korkunç devamlılığı sürdüren alışkanlıklar, kültürel kodlar, geleneksel yaptırımlar, yasal zorunluluklar yanında, bütün bunları içselleştirmiş olmak oldukça önemli bir etkidir. *Emir demiri keser, ne yapalım görevimiz, mecburen yapıyoruz işimiz bu, devletin kestiği parmak acımaz...* Bu ve buna benzer milyonlarca cümleyle birlikte yaşıyoruz. Bütün bunlar *körü körüne itaat* etmekten kaynaklanan geniş, karanlık ve sorgulanmamış bir alana tekabül ediyor. İtaat etmemek, boyun eğmemek, mecbur kalmamak gibi bir hakkımızın olduğunu hatırlamak ve bu hakkı kullanmaya cesaret edebilmek için çok basit ama derinlikli bir eylem gerekiyor: Düşünme Eylemi.

*Bu tür karar verebilmenin önkoşulu, çok gelişkin bir zekâ ya da çok özel bir ahlak anlayışı değil, basitçe kendisiyle birlikte yaşama alışkanlığı, yani Sokrates ve Platon'dan beri, düşünmek diye adlandırdığımız, kendi benliğimizle sürdürdüğümüz o sessiz diyalogu sürdürmektir.*³⁵

İlkçağlardan bu yana insanın insan olmasını sağlayan düşünce eylemini ortadan kaldırarak, kendi iktidarını var etmeyi amaçladı 12 Eylül. Şiddet ve işkence yöntemleri kullanarak insanın sorgulama, değiştirme, karşı çıkma hakkını yok etmeyi amaçladı. *Düşünme eylemini yasakladı, cezalandırdı ve böylece kişiyi kendisi olmaktan, kendi potansiyel ve imkânlarını kullanmaktan şiddet yoluyla uzaklaştırdı.* Bu zemin üzerinde ve bu şiddet koşullarının sağladığı geniş alanda yeni bir iktisadi alanın var olabilmesi için gereken yasalar ve yaptırımlarla belirlenmiş bir toplumsal düşünme ve yaşam biçimi yaratmayı amaçladı. Tabi ki bunu tek başına yapmadı ve H. Arendt'in sözünü ettiği düşünme eylemini gerçekleştirmekten kaçınan, bunun getireceği sonuçları göze alamayan, iktidara bir yanı sıra dâhil olan milyonlarca insanın varlığı sayesinde ayakta kalabildi. Ama aynı zamanda, geleneksel ve kültürel olarak da var olan böyle bir itaat alanından yararlanarak kendini var ettiğini söylemek gerekir 12 Eylül şiddetinin. Bu

---

³⁵ A.g.e [s.185]

koşullar altında, hem baskı, hem de baskıyı içselleştirmiş insanların varlığıyla birlikte – ama reddedenleri de unutmadan- yeni bir iktisadi yapıya geçildi.

Neoliberalizm günümüzün egemen akılsallığıdır.
Pierre Dardot-Christian Laval / *Dünyanın Yeni Akli*

I. NEOLİBERAL POLİTİKALAR EVRENİ

Pierre Dardot ve Christian Laval'ın *Dünyanın Yeni Akli* adlı eseri, yaşadığımız hayatın mutlak görünen ilişkilerini, çalışma ve düşünme biçimini kuşatan anlayışın ne denli *güçlü* ama aynı zamanda ne denli *sahte* ve *yıkılabilir* olduğunu görmek açısından umut verici bir çalışma. Neoliberal sistemin *güçlülüğü*, büyük oranda, birçok insanı bu yaratılmış, bu kurgusal evrenin içine dâhil etmesinden kaynaklanıyor. Hem görüntü olarak hem de zihinsel olarak kendini bir *bütünlük* içinde devam ettiren neoliberalizm, bağlantısızlıkların ve karmaşanın bir bütünlük olarak algılanmasını ve bu düzenlenmiş, insan eliyle yaratılmış ilişkiler dünyasının doğal ve bütünlüklü bir süreç olarak algılanmasını sağlayacak topografyayı sürekli kılmak için hiçbir *girişim*den kaçınmaz. Neoliberal politikalar, kapitalizmin ortaya çıkışıyla birlikte dünyanın sermaye üzerinde yükselmesini sağlayan liberal görüşlerle birlikte ilerleyerek, beklenen çöküşünün aksine; ekonomi merkezli olarak düzenlenen toplumsal ilişkilerde ortaya çıkan görüntülerin bir gerçeklik algısı gibi kabullenilmesini sağlamıştır. Bunu nasıl başarmıştır neoliberalizm? Başka seçeneklerin olmadığı fikrine tüm dünyayı inandırmak için çabalarken, ona karşı olanları bile nasıl kendisine dâhil ederek varlığını sürdürür?

Dünyanın *Yeni Akli* adlı eserden alıntı yaparak, bu *bütünleştirici* işlevin nasıl gerçekleştirildiğine göz atalım:

[...] *neoliberalizm mali krizle birlikte yok olup gidecek geçici bir ideoloji olmadığı gibi; ticarete ve maliyeye başat yer veren bir iktisadi politika da değildir yalnızca. Söz konusu olan bundan daha fazla ve başka bir şeydir: Yaşama, hissetme ve düşünme biçimimizdir. Söz konusu olan tam da “varoluşumuzun biçimidir”, yani itildiğimiz davranma biçimi, başkalarıyla ve kendimizle ilişki kurma biçimimizdir. Neoliberalizm gerçekten de Batı toplumlarındaki ve daha ötesinde, ‘modernite’ yolu üzerinde onları takip eden bütün toplumlardaki belli bir yaşam normunu tanımlar. Bu norm herkese genelleşmiş bir rekabet evreninde yaşamayı buyurur, halkların birbirleriyle iktisadi*

*mücadeleye girmesini emreder, toplumsal ilişkileri piyasa modeline göre düzenler, birey dâhil her şeyi dönüştürür.*³⁶

Varoluşumuzun biçimini belirleyen bir sistemden söz ediyor P.Dardot ve C. Laval. Bir varlık olarak kendisini ve dünyayı anlamak için kendisine sorduğu soruları unutmak zorunda kalacak bir insanlık durumuna işaret ediyor yazarlar. Neoliberalizmin bizim adımıza belirlediklerini *tanımlar, emreder, buyurur* ve bütün bu emir kipleriyle birlikte yaşamak durumunda bırakır. Sürekli olarak rekabet içinde yaşamak, daima yenilikleri takip etmek, hep kazanmak zorunda olmak, bütün bunları yaparken prezantabl olmak, moda uymak, belirlenmiş kadın ve erkek tiplerine uygun davranmak ve yaşamak zorunda bırakır neoliberalizm. Belli bir yaşam normu tanımlamak ve insanları bu normun sınırları içinde yaşamaya mecbur bırakmak, başka türlü yaşanabilecek biçimleri göz ardı etmek, ortadan kaldırmak anlamına gelir. Seçenek bırakmamak. Oysa neoliberalizm kendi belirlediği alanlardaki milyonlarca *çeşitlilik ve seçenekler* dünyası değil midir? Markalarda, ürünlerde, tüketimde çeşitlilik alabildiğine geniştir ama bu genişlik neoliberal dünyanın belirlediği sınırlar dâhilindeki bir alandır. *Rekabet evreninde yaşamayı buyuran* neoliberalizm, insanları sürekli bir yarış içinde yaşamak durumunda bırakır. Rekabet evreninde yaşamak zorunda kalmak, her bir varlığın kendi farklılığını yok sayarak herkesi aynı çizgiye mahkûm etmek anlamına gelir. İnsanların bütün birikim ve yetenekleri rekabet, tüketim, kâr üzerine kurulmuş bir ekonomik modelin tek belirleyici olduğu bir dünyada yok olup gitmek tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Ya bu yetenekler para kazanmak için kullanılır veyahut da neoliberal evrende bunlar gerçek anlamda bir karşılık bulamaz. Rekabet üzerine kurulu bir hayatı sürdürmek için sürekli hayata bir kavga olarak bakmak gerekir, kazanlar ve kaybedenler vardır, neyi kazanır ve kaybederler: Ekonomik olarak gerekli olanı, yani parayı, dolayısıyla toplumsal statüyü, prestiji, rahat ve konforlu bir yaşamı. Hayatın anlamı, kazanmak üzerine kurulu bir piyasa modelinin içinde, bütün yaratıcı ilişki biçimlerinden uzaklaşarak garip bir tatsızlık haline dönüşür. Bu anlamda neoliberalizm, *yeni dünyanın akli* sekteye uğrattığı süreçlerin yarattığı boşluk alanında; kavramları içeriklerinden soyutlayarak kullanır, gözümüzün içine bakarak yalan söyler ve bunun hakikat

---

³⁶ Pierre Dardot, Christian Laval, *Dünyanın Yeni Akli*, çev. Işık Ergüden, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, I. Basım, İstanbul, Temmuz 2012 [s.1]

olduğunu iddia eder. Buyruğu bir nezaket cümlesi, tutsaklığı özgürlük gibi kabul ettirebilmenin yolunu bir tercih gibi kabul ettirmenin inceliklerini iyi bilir. Neoliberal politikaların yarattığı ilişkiler, bu politikaların gündelik ilişkiler içindeki işleyişi ve bu işleyişi yaratan algı biçimleri de neoliberal dünyanın bakış açısını taşıdığı sürece insanlar böyle bir yaşamı sürdürmeye devam eder. 80'lerden itibaren bütün dünyada etkisini her alanda gösteren bu yaşam normu, nasıl olup da böylesine yaygın bir biçimde dünyayı saran bir atmosfere dönüşmüştür, adı geçen eserden alıntılalım:

Yaklaşık otuz yıldan bu yana bu yaşam normu, kamusal politikaların başını çekmekte, dünya çapındaki iktisadi ilişkileri yönetmekte, toplumu dönüştürmekte, özneliği yeniden şekillendirmektedir. [...] kimi zaman politik veçhesiyle [iktidarın neoliberal güçler tarafından fethi], kimi zaman iktisadi veçhesiyle [küreselleşmiş mali kapitalizmin atılımı], kimi zaman da toplumsal veçhesiyle [kolektif dayanışmalara zarar verecek şekilde toplumsal ilişkilerin bireyselleştirilmesi, zenginlerle yoksullar arasında aşırı kutuplaşma], kimi zaman ise öznel veçhesiyle [yeni bir öznenin ortaya çıkışı, yeni ruhsal patolojilerin gelişmesi] tanımlanmıştır. Bunlar yeni dünyanın aklını tanımlayan boyutlardır.³⁷

Yaşamı tüm boyutlarıyla ele geçirmeye çalışan, yarattığı yaşam evreninin her alanını yine kendi varlığıyla kaplayan bu örtüyü nasıl ortadan kaldırabiliriz? Bütün boyutlarıyla hayatı belirleyen herhangi bir düşüncenin reddini hangi bakış açısıyla sağlayabiliriz? Dünyanın yeni aklını tanımlayan politik, iktisadi ve toplumsal kavrayış biçimleri, bireyi, özneyi de bu açıdan bakmaya zorlar. Üstelik böyle bir akıl tüm dünyada yaygınlaştığında çıkışsız bir labirentin içinde özgürlük yanılmasıyla takılarak yaşarız. Dünyanın Yeni Akı adlı kitapta sözü edilen, bu aklın global olması, küresel olması ve iktisadi alanla sınırlı kalmayarak insan varlığının bütün boyutlarını birleştirme gücünde olması ve nihayetinde bu güçle bir dünya yaratma eğilimi göstermesi itibarıyla, neoliberal sistemin hem dünyanın aklı, hem de bir “akıl dünya” olduğu vurgulanıyor. Bütün sahip olduğu güçlerle birlikte neoliberalizm bir iktisadi politika olma durumundan çok, dünyayı yorumlama, hayatı ve insanı anlamlandırma bilinci

---

³⁷ Pierre Dardot, Christian Laval, *Dünyanın Yeni Akı*, çev. Işık Ergüden, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, I. Basım, İstanbul, Temmuz 2012 [s.1]

olarak bizi saran bir atmosfere dönüşüyor. Algılama, anlama ve yaşama biçimi olarak tanımladığımızda, gücünün ne kadar boyutlu olduğunu görebiliyoruz, alıntıya devam edersek:

Dolayısıyla neoliberalizm günümüzün egemen akılsallığıdır. Bu terim, burada, 'kapitalizm' kelimesini telaffuz etmekten kaçınmayı sağlayan bir örtmece olarak kullanılmamıştır. Neoliberalizm 'çağdaş kapitalizmin' aklıdır, kendisini tarihsel oluşum olarak ve yaşamın genel normu olarak tamamen kabul etmiş ve arkaikleştirici referanslarından kurtulmuş bir kapitalizmin aklıdır. Neoliberalizm, insanların evrensel rekabet ilkesi uyarınca yönetilmesinin yeni bir tarzının belirleyen söylemlerin, pratiklerin, düzeneklerin bütünü olarak tanımlanabilir.³⁸

Bu kadar geniş ve kapsayıcı bir alanı belirleyen iktisadi politikaların karşısında pek çok karşı hareketin bulunduğunu söyleyebiliriz. Yine de tüm karşı çıkışlara rağmen kendini var etmeyi, insanlara böyle bir hayatı yaşama biçimini dayatmayı ve bu politikaları reddedenleri bile, bir yanından yakalayarak kendine dâhil etmeyi sürdürerek ayakta kalır. Bunu yapabilmesini mümkün kılan şey, tam da yaşamın bütün alanlarının bu akla göre düzenlenmesi ve devletlerin, hükümetlerin de bu anlayış doğrultusunda hareket etmeleridir. Yürüdüğümüz sokaklar, içinde bulunduğumuz binalar, eğitim kurumları ve eğitim sistemleri, alışveriş merkezleri, hukuk, yasalar, içinde yaşadığımız toplumları belli kurallar içinde yaşamaya zorlayan yaptırımlar, her şey bu *yeni aklın* gerektirdiği gibi örgütlenmiştir; bu bakımdan, içinde bulunduğumuz bütün alanları kendi kuralları ile örten bir perde gibi sarar ve başka görüntülerin mümkün olmadığını düşündürür. Her yeri öylesine kaplamıştır ki, çaba gösterip bu boğucu dünyanın gerçek olmadığını görmeye çalışanlar, diğerlerini bu sahte dünyanın yıkılabilirliğine inandıramazlar, çünkü gerçekliği bütünüyle kaplayacak bir genişlikte örgütlenmiştir neoliberalizm, o yüzden *dünyanın yeni aklıdır*. Bu akılla dünyaya bakıldığında, başka olasılıkları görebilmenin imkânı var mıdır? Bu aklın bizi nasıl kuşattığını anlayabilmek için, darbenin şiddet ve korku ortamında ekonomik olanın toplumun merkezine nasıl yerleştirildiğini incelemek önemli görünüyor. Baskı ve şiddetle birleşen, daha doğrusu

---

³⁸ A.g.e [s.2].

bu yolla topluma nüfus eden neoliberal politikalar makro ve mikro alanda ne tür sonuçlara, yaptırımlara, ilişkilere, algılara ve yaşam biçimlerine yol açmıştır?

*Hiç bu kadar özgür olmamıştık,
hiç bu kadar güçsüz hissetmemiştik.*

Zygmunt Bauman

MAKRO POLİTİKALAR

1) SİYASET + EKONOMİ

SERMAYE+DEVLET= 24 OCAK KARARLARI

12 Eylül Askeri Darbesi'nin, dünyayla birlikte Türkiye'nin de küresel politikalara eklemenebilmesini mümkün kılan siyasi kararları ve yaptırımları hangi süreç ve koşullarda oluşturduğunu anlamak için o dönem değerlendirmelerine bir göz atalım. "Darbeyi yapmak zorunda *kalmışızdır*" diyen K. Evren'in işaret ettiği *zorunluluğu* görmek için Türkiye'nin sınıflar arası bozulan [işçi lehine] dengesine, ülkenin ekonomik durumuna işçi sınıfı ve sermaye arasındaki ilişkilere bakmak gerekiyor. *Türkiye İktisat Tarihi* adlı eserinde Korkut Boratav, işçi-sendika hareketiyle, sermaye arasındaki ilişkiyi şöyle aktarıyor:

1973'ten itibaren sanayi sektörü içindeki emek-sermaye mücadelesi, sendikal hareketin militanlaşmasına paralel olarak keskinleşmiş; ücretlerin payı her yıl artarak 1976'da yeniden dönem başındaki duruma ulaşmıştır. [...] Kısacası, dönemin sonuna yaklaşıldığında, işçi sınıfının ekonomik mücadelesi popülist modelin "hazmedebileceği" ödün sınırlarını aşan başarılar elde etmeye ve geleneksel ekonomik dengeleri tehdit etmeye başlamış görünmektedir.³⁹

Korkut Boratav bu analizinde, Türkiye'de işçi sınıfının geliştirdiği mücadelenin, bu ülkede egemen olan anlayış ve kazanımları aştığını, bu nedenle de var olan dengelerin altüst olma ihtimalini işaret ediyor. Bu durumda *popülist modelin hazmedebileceği ödün sınırları aşılmış* olduğu için sermayenin bu duruma müdahalesi gerekiyordu:

---

³⁹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, 9. Basım, Ağustos 2005 [s.139].

Dolayısıyla büyük sermaye çevreleri bu başıboş gidişe dur denilmesi”nin, sendikaların disiplin altına alınmasının, sermaye için gerekli güven ortamının yeniden yaratılmasının çağrılarını 1979 yılından itibaren açıkça yapmaya başlamışlardı.⁴⁰

Bu çağrılarının amacı; işçi sınıfının ekonomi ve bölüşüm üzerindeki belirleyici rolünü ortadan kaldırmak, devletle birlikte hareket edebilecek sermaye sınıfının haklarını yükseltip ülkeyi sermaye sınıfının lehine bir yapı üzerinde temellendirerek, neoliberal politikalara uygun bir ortam yaratmaktı. Hayatımızda hâlâ belirleyici olan ekonomik kararlar, darbe öncesi MESS Başkanı olan Turgut Özal tarafından hazırlanan 24 Ocak Kararları’dır. Korkut Boratav 24 Ocak Kararları’nın sermaye ve devletle işbirliği içinde alındığını şöyle aktarıyor:

1979 yılının son günlerinde başbakan Demirel’e sunduğu (ve E.Çölaşan tarafından hazırlanan) “hizmete özel” bir raporda Özal “24 Ocak kararları” diye anılacak istikrar programının esaslarını ve gerekçelerini ortaya koymakta ve savunmaktaydı. Bu raporun en ilginç savlarından biri, Türkiye’nin bu derecede “yüksek” ücretlerle ihracat yapamayacağı; dolayısıyla ayakta duramayıp batacağı görüşüydü ve bu nedenle ücretleri disiplin altına alacak yöntemler muhakkak bulunmalıydı. 24 Ocak kararlarının baş mimarının bu teşhisinin sermaye çevrelerinin [...] talepleriyle tam bir uyum halinde bulunması elbette rastlantı değildir.⁴¹

İşçi sınıfının çetin mücadelelerle elde ettiği haklar, elbette sosyal hayata da yansyordu. İşçi sınıfının kazanımları *popülist modeli* aştığı için, kazanımlar yalnızca ekonomik alanla sınırlı kalmıyor, bu mücadeleye katılan herkesin hem çevresini hem de yaşantısını bilinç olarak da etkiliyordu. *Allah razı olsun patron verdi*, klişesini aşan mücadeleler, *hak verilmez alınır*, söylemleri sermaye sınıfına asla paylaşmak istemediği bir iktidar alanını hatırlatıyordu. Bu bakımdan, İşçi sınıfının toplumsal muhalefeti de belirleyen mücadelesi, aynı zamanda ülkedeki düşünce dünyasının gelişmesini de etkiliyordu, verilen hak mücadeleleri, bu çabayı gösteren insanların hayatı daha geniş bir perspektif içinden algılamasına yol açarken, bu mücadelelerin sonuçları da

⁴⁰ K. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, 1908-1985, Gerçek Yayınevi, 5. Basım, 1995 [s.120].

⁴¹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, 9. Basım, Ağustos 2005 [s. 147].

toplumsal açıdan hak arayışlarını güçlendiren bir alan yaratıyordu. 80 döneminin toplumsal hareketliliği ve işçi sınıfının gücü göz önüne alındığında bu kararları [24 Ocak] yürürlüğe sokacak bir siyasi iktidar bulunmadığı için, daha doğrusu bu kararları uygulamaya gücü yetecek bir siyasi parti bulunmadığı için devreye silah, işkence, baskı, cinayet, katliam ve tabi ki asker girmiştir. Çünkü Ecevit'in belirttiği gibi:

“24 Ocak Kararlarının uygulanabilmesi için mevcut düzenin dışında bir yaptırım gerekirdi, yani bu kararlar ancak askeri bir rejim altında uygulanabilirdi.”⁴²

Bu kararların ancak şiddet kullanarak yürürlüğe konulabileceği düşüncesini bir de Korkut Boratav'ın cümleleriyle düşünelim:

*Demirel hükümeti bu programı, Özal'ın ve sermaye çevrelerinin yukarıda aktardığımız istekleri doğrultusunda, yani sistemli ve sürekli olarak “emek aleyhtarı” bir doğrultuda uygulayabilmenin ve geliştirmenin araçlarından yoksundu. İşte 12 Eylül 1980'de gerçekleşen rejim değişikliği, 24 Ocak programının önündeki bu önemli engeli ortadan kaldırdı. Özal'ı sadece fiilen değil, resmen de “ekonominin patronu” konumuna getiren 12 Eylül rejimi sonraki üç buçuk yıl boyunca iktisat politikalarının “sermayenin bir karşı saldırısı” biçiminde gelişmesini, işgücü piyasasını “askeri” bir denetim altında tutarak gerçekleştirdi. Bu bağlamda, 12 Eylül müdahalesinden hemen sonra kamuoyuna ilk kez hitap eden K. Evren'in konuşmasında da “yüksek ücretler” den şikâyet edilmesi ilginç ve öğreticidir.*⁴³

Bu açıdan 12 Eylül darbesi yapılırken, bir taraftan toplumsal muhalefetin ve toplumdaki hareketliliğin önü kesilmiş, diğer yandan da bir toplumun yaşama biçimini belirleyecek ekonomik politikalarla sermayenin rahatça gelişip yayılabileceği uygulamalar hayata geçirilmiştir. 12 Eylül öncesi hazırlanmış olan 24 Ocak kararları, dünyayla ekonomik anlamda bütünleşerek ekonomik krizden çıkılacağını düşünen sermayenin tam da arzu ettiği içeriği taşımaktadır. IMF'in uzun süredir Türkiye'den istediği ekonomik yaptırımlar Turgut Özal'ın mimarı olduğu 24 Ocak kararlarıyla uygulamaya hazır hale getirilmiştir. Korkut Boratav'dan alıntı yapmayı sürdürürsek:

---

⁴² A.g.e [s.140]

⁴³ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, 9. Basım, Ağustos 2005 [s.148]

Bu kararlar sadece bir istikrar programı niteliği taşımamaktaydı; beynelmilel sermayenin özellikle Dünya Bankası aracılığıyla “pazarladığı ve içte ve dışta karşı piyasa serbestisi ile beynelmilel ve yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi gibi iki stratejik hedef etrafında oluşan bir “yapısal uyum” perspektifi taşımaktaydı.⁴⁴

Boratav’ın da belirttiği gibi, bu kararlar sadece ekonomik istikrar sağlamak üzere alınmamıştı, ülke sermayesini güçlendirmenin yanı sıra, Latin Amerika, Amerika, İngiltere gibi ülkelerde de uygulamaya konulan ekonomik politikalarla uyumlu bir biçimde hareket edebilmek için gerekliydi. Bu kararlarla *piyasa serbestisi* sağlamanın yanı sıra, dünyayı piyasa gibi kullanabilmenin yolu açılırken, bu pazara mal üreten emeğin, 80 öncesindeki gibi örgütlenmesini engelleyecek sert önlemler alınmıştır. K. Boratav, 80 dönemiyle birlikte uygulanan politikaları *Sermayenin Karşı Saldırısı*⁴⁵ olarak tanımlıyor. Bu karşı saldırı gerçekleştirilirken, hem dünyayla hem de rejimlerle birleşerek hareket etmenin cüretini taşıyordu. *Dünyanın Yeni Aklı* adlı eserin “Büyük Dönemeç” bölümünden alıntılarsak:

1980’li yıllar Batı’da hem “tutucu” hem de “neoliberal” olarak nitelenen bir politikanın zaferinin damgasını taşır. R. Reagan ve M. Thatcher adları, sosyal demokrasinin “welfare’ciliği”nden bu kopuşu ve dörtünale giden enflasyonu, kârın düşüşünü ve büyümenin yavaşlamasını aşacağı iddia edilen yeni politikaların uygulanmasını simgeler.⁴⁶

Neoliberal politikaların dünyayla birlikte Türkiye’de de uygulanabilmesi için, bu uygulamaların aynı anda dünyanın pek çok ülkesinde uygulanabilmesi demek, aslında topyekûn bir anlayışın egemen kılınmaya çalışıldığını da gösteriyor. Türkiye, bu davete istenenden fazlasını vererek icabet ediyor:

[...] 24 Ocak programında yer alan boyutlarıyla devalüasyon, KİT zamları ve fiyat denetimlerinin kaldırılması gibi “şok tedavisi” öğelerinin, IMF’in üç yıldır Türkiye

---

⁴⁴ A.g.e [s.148]

⁴⁵ A.g.e [s.119]

⁴⁶ Pierre Dardot, Christian Laval, *Dünyanın Yeni Aklı*, Neoliberal toplum üzerine bir deneme, çev. Işık Ergüden, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Temmuz 2012.

*Cumhuriyeti hükümetlerinden istediği nicel boyutları fazlasıyla aşmış olduğunu; yani “istenenden fazlasının verilmiş olduğu”nu saptayabiliyoruz.*⁴⁷

Henüz istenenden fazlasının verilmediği, henüz *Sermayenin Karşı Saldırısı*'nın gerçekleşmediği 1979 senesinde Turgut Özal MESS [Türkiye Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası] başkanırken 11 Haziran 1979'da Tercüman Gazetesi'nden⁴⁸ Ertuğrul Soysal ile yaptığı söyleşide Türkiye'nin içinde bulunduğu krizden nasıl çıkılabileceğini şöyle anlatıyordu:

Çıkış yollarının başında devletin iktisadi hayata müdahalesinin asgariye indirilmesi gelir. Bugün o noktaya gelinmiştir ki neredeyse “gölge etme başka ihsan istemem” denmektedir.

24 Ocak kararlarının mimarı T. Özal, kararlar uygulamaya konulmadan önce, devletin *iktisadi hayata müdahalesinin* olmaması gerektiğini söylerken, 12 Eylül darbesiyle birlikte, sermaye sınıfı lehine tam tersi bir uygulamaya gidiliyordu. Öyle ki, 24 Ocak kararlarını uygulamaya geçirebilmek için toplumsal yaşamı altüst etmek, bütün ilişkilere müdahale etmek kaçınılmazdı, çünkü ancak darbe koşullarıyla birlikte uygulamaya konulabilecek sertlikteydi 24 Ocak kararları. Bir ülkedeki ekonomik yapıyı ve uygulamaları değiştirmek, aynı zamanda o ülkenin tüm kültürel yapısını, değerlerini, yaşam biçimlerini, bakış açılarını, yeme içme alışkanlıklarını; gündelik yaşamın içinde yapılan tüm eylem biçimlerini değiştirmek anlamına gelir. Bunu yapabilmek için şiddet kullanmak ve tıpkı şiddetin boyutu gibi derin ve etkileyici, altüst eden ekonomik kararlar almak ve uygulamak gerekiyordu. *Türkiye'nin Miladı* adlı kitaptan alıntı yaparsak:

24 Ocak'ta Türkiye ekonomisi kabuğunu kırdı, ülkede yer yerinden oynadı. Ekonomi büyük bir şok yaşıyordu. Halk şaşkındı. Türkiye'nin 57 yıllık rotası değişiyor, bambaşka sulara açılıyordu. [...] İhracat teşvik edildi, bir dolar 47 liradan 70 liraya yükseldi, döviz kurları günlük ayarlanmaya başlandı, faizler ve fiyatlar serbest bırakıldı, yabancı

⁴⁷ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, 9. Basım, Ağustos 2005 [s.147].

⁴⁸ Mustafa Sönmez, *Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları*, Belge Yayınları, Kasım 1984.

*sermayeye kapılar sonuna kadar açıldı, ücretlerdeki artışa ve tarımda destekleme alımlarında frene basıldı.*⁴⁹

T. Özal'ın dile getirdiği, *gölge etme başka ihsan istemem, denmektedir*, sözü yalnızca sermayenin önünün açılması için gerekli görülen tedbirler adına geçerli olabilirdi. Sermayeye gölge edilmeden önü açılmalıydı. Sermaye sınıfının gölge olarak tanımladığı karartı herhalde işçi sınıfının varlığıydı, en şiddetli işkencelerin gerçekleştiği günlerde Vehbi Koç'un darbe paşası K. Evren'e yazdığı mektuptan bu gölge oyununu izleyelim:

"Sayın Kenan Evren,

Yakalanan anarşistlerin ve suçluların mahkemeleri uzatılmamalı ve cezaları süratle verilmelidir. Polis teşkilatı teçhiz edecek ve onu kuvvetlendirecek imkânlar genişletilmeli, gerekli kanunlar bir an önce çıkarılmalıdır.

İşçi-işveren ilişkilerini düzenleyecek olan kanunlar asgari hata ile çıkarılmalıdır. Bazı sendikaların Türk Devleti'ni ve ekonomisini yıkmak için bugüne kadar yaptıkları aşırı hareketler, göz önünde bulundurulmalıdır.

DİSK'in kapatılmış olmasından dolayı bir kısım işçiler sendikal münasebetler yönünden bekleyiş içindedirler. Militan sendikacılar bu işçileri tahrik etmek ve faaliyeti devam eden sendikaların yönetim kadrolarına sızarak davalarını devam ettirmek niyetindedirler. Bu durum bilinerek hazırlanacak kanunlarda gerekli tedbirler alınmalıdır.

*Komünist Parti'nin, solcu örgütlerin, Kürtlerin, Ermenilerin, birtakım politikacıların kötü niyetli teşebbüslerini devam ettirecekleri muhakkaktır, bunlara karşı uyanık olunmalı ve teşebbüsleri mutlaka engellenmelidir. Zatiâlılarına ve arkadaşlarınıza muvaffakiyetler temenni ediyorum. Emrinize amadeyim.*⁵⁰

Ülkede gerçekleşen yapısal değişikliklerin rahatlıkla uygulanabilmesi için toplumsal karşı çıkışların önlenmesi gerekiyordu:

---

⁴⁹ Mehmet Ali Birand, Hikmet Bilâ, Rıdvan Akar, 12 Eylül Türkiye'nin Miladı, Doğan kitap, ikinci baskı, Mayıs 1999. [s.139]

⁵⁰ <http://bianet.org/bianet/sanat/132840-darbe-destekcisinden-sanat-sponsoru-olur-mu>

Yeni anayasada en ağır hükümler çalışanlar hakkındaydı: 12 Eylül kararlarıyla hak grevi yasaklandı, lokavt anayasal bir hak haline getirildi. Sendikalara siyaset yasağı kondu. Sendikalar sıkı denetim altına alındı. Toplu sözleşme yetkileri sınırlandı. Kıdem tazminatlarına sınırlama getirildi. Emekli aylıkları indirildi.⁵¹

Alınan ekonomik kararları uygulayabilmek için aynı anda siyasal yaptırımların da olması gerekiyordu. Bu nedenle V. Koç, *zatiîlilerine* dileklerini bildirirken, Özal'ın da üstünde durduğu *devletin iktisadi hayata müdahalesinin asgariye indirilmesi* meselesini tam da yalanlayacak biçimde yazılmış bir mektuba imza atıyordu. Bu dilekler elbette gerçekleştirildi, hem H. Narin'in, hem Koç'un hem de sermaye çevresinin talepleri dikkate alındı ve ona göre uygulamalar yapıldı:

Asıl fatura çalışanlara çıkartılmıştı. Grevler ertelendi. İşçiler, memurlar piyasanın acımasız rekabet çarklarına itildi. İşsizlik patladı. Ve hemen arkasından eşi benzeri görülmedik zamlar başladı: Akaryakıt yüzde 20, gübre yüzde 400, kâğıt yüzde 300, elektrik yüzde 120, taşımacılık yüzde 100 zamlandı.⁵²

Bütün bunlar gerçekleşirken, bunlara karşı oluşabilecek muhalefeti engellemek için 4 yıl boyunca grevler, toplu sözleşmeler ve sendikal faaliyetler yasaklandı. Bu dört yıl boyunca ücretler tahkim sistemiyle saptandı, daha sonra ise fevkalade sınırlı bir yasal ve kurumsal çerçevede belirlendi ve benzer sınırlayıcı gelir politikaları memur maaşları ve tarımda taban fiyatlar için de uygulandı⁵³.

Dolayısıyla, 79'da MESS Başkanlığı yapan, 24 Ocak kararlarının mimarı T. Özal, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik bunalımdan çıkabilmesi için: *devletin iktisadi hayata müdahalesinin asgariye indirilmesini* önerirken, aslında belli bir sınıfın – *sermayenin*– herhangi bir müdahaleyle karşılaşmamasından söz ediyordu. Çalışanların haklarını kısıtlayan kanunlar işverenleri, Türkiye sermayesini hatta dünya sermayesini mutlu etti. 12 Eylül'le birlikte Türkiye'de sermaye ve işçi sınıfı arasındaki mücadele

⁵¹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, 9. Basım, Ağustos 2005 [s.251].

⁵² A.g.e [s.140]

⁵³ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, 6. Baskı, 1998 [s.123].

zemini, devlet tarafından müdahale edilerek işçi sınıfı aleyhine, dayatma ve şiddet yoluyla ortadan kaldırılmıştır. Dolayısıyla artık işçi sınıfı ve sermaye arasında var olan bir mücadeleden söz etmenin imkânı kalmamıştır. Devlet ve sermaye işbirliğiyle ve silahların gölgesinde işçi sınıfının tüm hakları elinden alınmıştır. Devlet ve Sermaye o denli iç içe girmiş ve birlikte hareket etmiştir ki, haksız, tepeden inme, şiddete dayalı, baskıcı yöntemlerle de olsa elde ettiklerini düşündükleri bu zafer ortamını meşru bir zeminmiş gibi dile getirmekten utanç duymak yerine memnun olmuşlardır. Bu büyük memnuniyeti açıkça ifade etmekte bir sakınca görmeyen, o dönem sermayenin sözcüsü, Türkiye İşverenler Sendikası Başkanı olan Halit Narin, bugün bir kitaba adını veren cümlelerini [*Gülme Sırası Bizde*⁵⁴] rahatlıkla söyleyebilmiştir:

*1980'den evvel çıkan 20 sene zarfında, tüm kanunlar işverenler aleyhine çıkmıştır. Bizim parlamento nedense o zamanlar sadece işveren aleyhine çıkan, işçi lehine çıkan konularla meşgul olurdu. Ve biz de 80'den sonra bundan sonraki sistemin daha dengeli olacağı inancıyla "20 senedir onlar rahatladı, bundan sonra biz rahatlayacağız" manasında bir şeyler söyledik. Biz de, bizim biraz daha fazla lehimize olduğunu söylemek doğrudur.*⁵⁵

Bu bakımdan, K. Boratav'ın tanımladığı, *sermayenin emeğe karşı yürüttüğü ekonomik ve ideolojik saldırının siyasette baskıcı ve faşizan bir çerçeveye kesinlikle ihtiyaç duyması kaçınılmazdır*,⁵⁶ cümlesi, o dönemde yaşananları düşündüğümüzde daha anlamlı hale geliyor. Darbe öncesi açıklanan ekonomik kararları var edecek koşullar ancak darbe sürecindeki baskı yöntemleriyle mümkün hale getirilebilmiştir. Dolayısıyla, hem 24 Ocak kararlarının uygulanabilmesini hem de sermaye sınıfının *gülebilmesini* sağlayan kurum bizzat devletin kendisi olmuş, devlet eliyle *iktisadi hayata müdahale azami* seviyeye çıkmış, dolayısıyla sosyal ve siyasal hayat da müdahale alanına dâhil edilmiştir. Burada işçi sınıfı ile sermaye arasında olması gereken çekişme ve mücadeleye devletin doğrudan müdahale etmesi neticesinde artık işçi sınıfı yalnızca sermaye ile değil, aynı zamanda devletle de karşı karşıya gelmiştir.

---

⁵⁴ Ebru Deniz Ozan, *Gülme Sırası Bizde*, 12 Eylül'e Giderken Sermaye Sınıfı Kriz ve Devlet, Metis Yayınları, Ocak 2012,

⁵⁵ A.g.e [s.224-225]

⁵⁶ K. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, 1908-1985, Gerçek Yayınevi, 5. Basım, 1995 [s.127].

Ama bu karşı karşıya geliş bir mücadele alanı olarak ele alınamaz, çünkü devlet, sahip olduğu tüm güvenlik güçleriyle birlikte şiddet uygulayarak mücadele zeminini ortadan kaldırmış, sermaye sınıfına çalışma hayatını belirleme hakkını vermiştir. Bu o denli açık bir biçimde yapılmıştır ki, H. Narin, yukarıda alıntı yaptığımız o unutulmaz sözlerini rahatlıkla söyleyebilme hakkını kendinde görmüştür.

Özgürlükten söz eden, *devletin müdahalesini* istemiyoruz, diyen sermaye sınıfı, her sıkıştığı anda devletin şiddet araçlarına başvurmaktan, devletle işbirliği yapmaktan asla kaçınmaz. Neoliberalizm devletin desteği olmadan var olamayacak bir sistemdir, hem güvenlik hem de yasalar bakımından uygulanan politikalarda devletin yaptırımlarına kesinlikle ihtiyaç duyar. Burada neoliberalizmin *Özgürlük* söyleminden bir parça söz edersek, özgürlükçü olduğunu her fırsatta dile getiren kapitalist sistem ve günümüzün neoliberal politikaları, bu özgürlüğün sınırları belirlenmiş kurgusal bir sistem olduğunu gizleyebilmek için durmaksızın çaba gösterirler. Ancak çalışma ve yaşam koşullarında kendi belirledikleri çerçeveler aşıldığında, başkaları için özgürlük fikrinden hemen uzaklaşarak, sınırları kendileri tarafından belirlenmiş özgürlük alanına dönülebilmesi için her türlü yaptırımı, şiddete dayalı ilişkiyi bir gereklilik olarak görürler ve egemenlerle işbirliğine gidebilirler. Sermayenin her zaman “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” söylemini şiar edinmiştir [ama kendi adına] ve *piyasanın görünmez elinden* söz edilir sermayenin dolaşımı söz konusu olduğunda. Fakat sermaye karşısında güçlenen işçi sınıfı veya çalışan sınıflar ortaya çıktığında özgürlük fikri tamamen saf dışı bırakılabilir rahatlıkla. Bu anlamda neoliberalizmin özgürlüğü, yine neoliberalizmin belirlediği *sınırlar içindeki özgürlüktür* ki bu aşılına çalışıldığında ne sermaye ne de devlet tarafından buna izin verilmez. Bu bakımdan, neoliberalizmin özgürlük söylemi bir kandırmacadan, safsatadan ibarettir. İnsanların gözlerinin içine bakarak söylenen bu özgürlük yalanlarının fark edilmemesi için hayatın bütünü bu *insan eliyle yaratılmış kurguyu* fark etmeyecek, onu onaylatıp kabul ettirecek biçimde düzenlenir. Her şeye rağmen bunun bir özgürlük değil, dayatılmış bir zorunluluklar dünyası olduğunu fark eden insanlar, neoliberal politikaların *şiddeti kullanma özgürlüğüne* maruz kalır ve böylece insanlar, şiddetle, yeniden bir önceki suskun ve kandırılmış alanlarına girmeye zorlanırlar. Sermaye kendi özgürlük algısını tüm toplumunmuş gibi sunar, olmazsa dayatır, başa çıkamadığında da devletle işbirliğine gitmekten kaçınmaz.

Bu *belirlenmiş özgürlüğün*, sermaye için hangi noktada tehdit oluşturduğunu K. Boratav'ın sözünü ettiği popülist model ve *bu modelin hazmedebileceği ödünün sınırları*, bakımından kısaca ele alarak, Foucault'un iktidar kavramına bağlamak istiyorum.

Emekçi sınıfların somut ve örgütlü siyasi mücadeleler sonunda belli hakları "koparan" değil, egemen sınıfların inisiyatifinde sadece "ödümler verilen" aktörler olarak yer almalarıdır. İktidar, egemen sınıflar blokunun monopolindedir ve paylaşılmaz [...] ⁵⁷

Burada Foucault'un iktidar kavramıyla bağlantı kurarsak; Türkiye'de kendini iktidar olarak tanımlayan kesimler, patriarkal ilişkilerin hâkimiyetine dayanan anlayışların oluşturduğu geniş bir kullanma alanından yararlanarak, baskı ve sömürü sistemlerini geleneksel ilişki biçimlerine de yaslanarak çok daha rahat bir biçimde sürdürme imkânını bulurlar. Foucault bir iktidarın "özgür öznelere" üzerinden uygulanabileceğini ve ancak onlar "özgür" oldukları sürece iktidar uygulanabileceğini söyler. Boratav'ın analizinde, egemen sınıfların tekelinde olan bir iktidardan söz edilir, yani bu topraklarda iktidar gerçek anlamda bir *oyun oynama* [iktidar oyunu] esnekliğinde dahi değildir, çünkü iktidar ilişkisine, o çekişme ve mücadele alanına dahi uzun süre katlanamaz. Liberalizmde olduğu gibi neoliberalizmde de özgürlük bir kandırmacadan, bir tüketme halinden farklı bir şey değildir. Ancak buradaki asıl kötülük, varoluşumuzla bağlantılı olarak düşünülen özgürlük kavramının içini boşaltarak, belirlenmiş bir yaşam ve düşünce biçimini özgürlük olarak dayatmak ve bunu insanların kendi tercihleriymiş gibi göstermektir. Bu bakımdan ne kapitalizm ne de çağın modern uyarlaması olarak neoliberalizm bir özgürlük değil; bütün yaşama evrenini kaplayan ve tüketim üzerine kurulu bir bakış açısını dayatan, yeniden üreten ama özgürlük gibi sunan bir ilişkiler bütünüdür. Merkezine sermayeyi koyar ve bütün liberal özgürlük söylemlerinin aksine, piyasaya ve dolayısıyla insan yaşamının her hücresine girerek parasal bir esaret oluşturur. Devlet de, adaleti mülkün temeli yaparak, sermayeyi hukukun koruması altına alır ve yasallaştırır. 80 darbesinin yarattığı fiziksel ve psikolojik tahribattan kaynaklanan boşluğu dolduracak olan ise, neoliberal politikalar evreninin markaya ve

---

⁵⁷ K. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, 1908-1985, Gerçek Yayınevi, 5. Basım, 1995 [s.148-149].

tüketime dayanan sahte özgürlüğü olacaktır. *Neoliberal özgürlük evrenini* yaşanabilir hale getirecek olan 24 Ocak Kararları, ülkede yaşayan herkesi ekonomik yaptırımlar bakımından belirlenmiş sınırların içinde tutmaya, çalışma koşulları bakımından tam bir esaret altında yaşamaya zorunlu kılmıştır. Muhalefetin tümünü ortadan kaldıran, kimini öldüren, öldüremediğini zindanlara kapatan ve orada yaşananların toplumsal alana yayılmasıyla oluşan korku ortamının sessizliğinde uygulamaya koyulan 24 Ocak kararları insanları *kendi derdine* düşmeye mahkûm etmiştir. *Toplumsal* bir ezilmeyi *kendi derdine düşerek* yaşamak için neoliberal bir dünyada yaşamak gerekir. Yalnızca kendini düşünen, kendi çıkarıyla ilgilenen, başkalarını görmezden gelen, dayanışmadan uzak *bireylerin, öznelere* ortaya çıktığı neoliberal alanda, insanlar toplu olarak ezilir, kandırılır, zorlanır ama bireysel olarak kurtulmaya çalışırlar. Bu neoliberalizmin başarılarından biridir, insanları özneleştirerek, markalar aracılığıyla bireyselleştirerek onları yüzeysel bir teklifin içine sıkıştırır.

Boratav, 1980’li yılların en önemli özelliklerinden birinin, *öncelikle ekonomik konularda olmak üzere, toplum hayatı üzerinde önceki dönemlerle kıyaslanamayacak ölçüde, burjuva ideolojisinin belirleyici* ve etkili olmasının altını çizer. İnsanlara tüketime dönük bir yaşam tarzını, kazanma hırsını birinci plana koyan, çalışma ve iş hayatını yücelten, para kazanmayı hayatın anlamı haline getiren bir hayatı kabul ettirebilmek için yoğun bir ideolojik çalışma yürütülmüştür. Boratav’dan devam edersek:

*“Alternatifi yoktur!” iddiasıyla kamuoyuna sunulan yeni ekonomik modelin pek çok ögesi zamanda içinde sistemli slogan ve klişeler biçiminde çeşitli toplum kesimlerine benimsetildi. “Serbest piyasa ekonomisi, hür teşebbüs, orta direk, köşeyi dönme” gibi kavramların ideolojik içerikli olduğu açıktır. Bunlar özellikle ANAP iktidarı döneminde tedavüle çıkarılan klişelerdir.*⁵⁸

O dönem ortaya çıkan bu klişeler, bugün de hayatımızı işgal etmeye devam etmiyor mu? Bu klişelerin geçerli olabilmesi, neoliberal politikaların uygulanabilmesi, bu uygulamaların başarılı olabilmesi için gereken ideolojik altyapı da yaşamın birçok alanında yenilik olarak insanların karşısına çıkarılıyordu ki hala bu bakış açılarının

---

⁵⁸ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, 9. Basım, Ağustos 2005 [s. 125].

belirleyiciliği altında yaşamayı sürdürmüyor muyuz? 24 Ocak kararlarıyla ekonomik alanda, şiddet aracılığıyla insani alanda yaratılan tahribatlar bugün hayatımızı giderek artan bir biçimde etkilemektedir; aynı kararları takip eden hak ihlalleri nedeniyle sendikasız, sigortasız, güvencesiz çalışan milyonlarca insan var ülkemizde. Sermaye o gün kazanmak istiyordu, bugün de kazanmak istiyor. Ve bu kâr hırsını da hiçbir biçimde doyuramıyor. Türkiye’de durmaksızın artan iş cinayetlerine baktığımızda, devleti yönetenlerin de tıpkı sermaye sınıfı gibi acımasız olmaktan asla vazgeçmediğini anlıyoruz:

*2013’te Ocak ayında 81, Şubat ayında 60, Haziran’da 104, Ağustos’ta 130... 2013’de 1235 işçi iş cinayetlerinde hayatını kaybetti.*⁵⁹

*2014 yılının ilk altı ayında en az 1006 işçi yaşamını yitirdi... Temmuz’da 130 işçi, Ağustos’ta 158 işçi, Eylül’de 146 işçi, Ekim’de 160 işçi, Kasım’da 123 işçi yaşamını yitirdi. AKP’li 12 yılda en az 14 bin 455 işçi yaşamını yitirdi.*⁶⁰

12 Eylül’le birlikte hayatımıza giren ekonomik politikalar yaşamı kâr-zarar üzerinde kurarken, para kazanmak uğruna her türlü değerden vazgeçerek, etraflarında gördükleri her şeyi sermayeye döndüren bir akılla hareket ettiler. O zaman başlayan, güçlendikçe arsızlaşarak süren bu politikalar, bugün kendini muhafazakâr olarak tanıtan hükümet ve çevrelerinin korkunç kâr hırslarına kurban edilen binlerce işçinin yükünü taşıyor. Şehri, insanı, ağaçları, yaşadığımız her yeri altüst eden, kâr amacıyla bütün boş alanları betonla dolduran bir anlayış, bugünkü fütursuzluğunu o gün başlayan ve giderek hayatın her alanına yayılan bu politikalardan almaktadır. 13 Mayıs 2014’de Manisa’nın Soma ilçesindeki maden faciasında resmi rakamlara göre 301, halk arasında 500’ü geçtiği söylenen madenci öldü. CHP’nin yaşam odaları *zorunlu hale getirilsin*, teklifini kabul edilmedi, Çalışma Bakanı Faruk Çelik, bu teklife *katılmadığını*⁶¹ söyledi. Türkiye’deki, muhafazakâr hükümetin yaşam odalarını reddederken, hangi değerleri muhafaza ettiğini merak ediyor insan. Belki de şu olabilir mi, *Türkiye’deki Yasal mevzuat, madenlerde*

⁵⁹ *İş Cinayetleri Almanacağı*, BirUmut Yayıncılık, Nisan 2014.

⁶⁰ ISIG,

http://www.guvenlialisma.org/index.php?option=com_content&view=category&id=149&Itemid=236

⁶¹ <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/26781555.asp>

*yaşam odası kurulmasını zorunlu kılmıyor*⁶²muş! 80 döneminde ortadan kaldırılan emekçi hakları, emeğin korunması gibi gerekliliklerin kaldırılması, sermayenin gelişebilmesi için alınması gereken tedbirlerdir, bunlar *meşru* ve hatta gereklidir. 80 döneminde bu hakların insanların elinden topyekûn alındığı zamanlardan kalma korkular, çekinceler, suskunluklar hala toplumsal olarak geçerlidir ve sermayenin en denetimsiz zamanlarını yaşadığı bu küresel ortam tam da kâr etmek için uygun bir zemindir. Gülme Sırası Bizde, adlı kitaptan alıntı yaparsak:

*Dönemin TİSK Başkanı Halit Narin'in darbe sonrasında sarf ettiği "20 yıl işçiler güldü, biz ağladık, şimdi gülme sırası bizde" sözü aslında sermaye sınıfının o dönemdeki konumunu çok iyi özetliyor. Öyle görünüyor ki, darbeden bu yana geçen yıllarda, belki birkaç an dışında sermaye sınıfı hâlâ gülmeye devam ediyor.*⁶³

12 Eylül döneminde birlikte hareket eden sermaye ve devlet, bütün neoliberal ve özgürlükçü söylemlere karşı, adaletsiz bir dünyanın varlığını sürdürme konusunda birlikteliklerini sürdürmeye kararlı görünüyorlar. Hem düşünce dünyasında hem de çalışma yaşamındaki bütün alanları ele geçirmeye çalışanlar, insanı bu koşullarda yaşamaya zorlayarak aslında bütün bir hayatın devralınmasını meşrulaştırmışlardır. Hem düşünce hem de çalışma hayatını belirleyerek, yaşamın bütününe egemen olma iddiasındaki bu politikalar, etki ve yetki alanlarını gittikçe sınırsızlaştırmanın yollarını arıyorlar. Hayatı bütünüyle ele geçirmeyi hakkı olarak gören ve bunu dayatan politikalar ve bu politikaların oluşturduğu hayat ve düşünce biçimleri 12 Eylül döneminde "Alternatifi Yoktur!" sloganıyla topluma tanıtılmıştı. Oysa şimdi, küresel olarak neoliberal sisteme karşı çıkan yüzlerce, binlerce hareket karşısında hiç düşünmeden şiddet kullanan sistem, başka bir alternatifine izin vermemek için kendisiyle birlikte toplumu da yok etmekten çekinmeyecek kadar vahşileşmiştir. Eğer başka türlü bir dünyayı yaratmak üzere yeniden düşünüp hareket eden insanlar olarak karşı çıkılmazsa; görünen o ki, devletle birlikte dünyanın son yeşillik alanını tüketene kadar birlikte gülmeye devam edecek arsız bir sermayenin belirlediği bir alanda yaşamaya devam edeceğiz.

⁶² <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/26781555.asp>

⁶³ Ebru Deniz Ozan, *Gülme Sırası Bizde, 12 Eylül'e Giderken Sermaye Sınıfı Kriz ve Devlet*, Metis Yayınları, Ocak 2012. [arka kapak]

*Yaşamın üretim sürecine bağımlı kılınması,
bizim kendi üstün irade ve seçişimizin sonucu sanmaya pek yatkın olduğumuz o
yalnızlık ve yalıtılmışlığın bir benzerini zaten herkese bir aşağılanma olarak
tattırmaktadır.*

Adorno / Minima Moralia

2) İKTİSADİ KÖTÜLÜK:

YAŞAMIN ANLAMI: ÜRETİM, TÜKETİM, KÂR

Şiddet, acı ve korku yaratarak ele geçirilmeye çalışılan insanların içinde bulunduğu psikolojik yılgınlık, ekonomi politikalarının ve 24 Ocak kararlarının rahatlıkla uygulanmasını sağlamıştır. Çalışma ve iş üzerine temellenen hayatlar, çalışanın değil sermayenin varlığını koruyan politikalar, yaşamak için çalışmak zorunda olan, belki de yalnızca *zorunlu olanı* karşılamak için çalışan kitleler oluşturmuştur. Bu durumda yaşamak için çalışmanın anlamı, çalışmak için yaşamak anlamına almaya başlamıştır. Çalışma ve üretimin, insan hayatının merkezine konması, kişinin varlık nedenine dönüştürülmesi, anlam dünyasının tüketim üzerinde temellendirilmesi sonucuna yol açmıştır.

Bu noktada, 80'lerden bu yana bütün hayatı saran neoliberal politikaların yarattığı anlam dünyasıyla, 80 öncesinde yaşadığımız dünyada kullanılan kimi kavramların ve bu kavramları açıklamak için gereken terminolojinin farklılaştığı bazı durumlara dikkat çekmek iyi olacaktır. Anlam dünyasını belli bir düşünce biçiminin kalıbına oturtabilmek için gerekli olan yaşama ve düşünme biçimini; hem reel politikaları hem de bu politikaların pratik anlamda kabulünü gerektiren düşünce altyapısını, düşünce ve eylem olarak içinde bulunduğumuz yaşam evrenini, K. Boratav ve İlhan Tekeli, ideoloji kavramı kapsamında ele alıyorlar. K. Boratav ve İlhan Tekeli'nin ideoloji olarak adlandırdıkları şey, benim bu tezde neoliberal normativite olarak adlandırdığım şeyle aşağı yukarı aynı. Burjuva ideolojisi olarak tanımlanacak ve sınıflar üzerinden açıklanarak temellendirilecek olan birçok yaklaşım bugün belli bir sınıfın düşünce ve yaşam pratikleri üzerinden açıklanamayacak kadar karmaşık bir haldedir. Neoliberal politikalar sınıfsallık yerine hedef olarak insanlığın bütününü ele geçirmeyi arzular, bu nedenle proletarya/ işçi sınıfı veya burjuvazinin de dâhil edilerek daha geniş ve

kapsayıcı bir sömürünün hayat bulduğu neoliberal öznelliği anlamak ve çözümlemeye buradan yaklaşmak gerekir. Dolayısıyla, burada kullanılan terminoloji bu anlamda çok önemli değil, çünkü bugün neoliberal normativite bize nasıl bir yaşam biçimi telkin ediyorsa, benzer biçimde 80’li yıllarda da özendirilen, telkin edilen ve bugün genişleyerek hayatı kuşatan yaşam biçiminin tezahürlerini bu isimler ideoloji olarak tanımlamışlar, biz bunu neoliberal öznenliğin içeriği olarak tanımlayabiliriz.

*1982 anayasası ve onu izleyen bir dizi yasanın işgücü piyasasının işleyişini sıkıyönetim rejiminin “askeri” önlemlerine bağlı olmaktan kurtardığını; bu piyasayı sistemli ve kalıcı bir biçimde emek aleyhine düzenlediğini önemle belirtmek gerekir.*⁶⁴

Kalıcı bir biçimde emek aleyhine düzenlenen piyasalar, bir bakıma emeğin kendisini de kendi aleyhine düşünmenin ve davranmanın ortamını yaratmıştır. *Köşeyi dönmeyen, işini bilmeyen, en değerli ve geçerli akçe olan para ve mevki kazanmayan, memur olamayan*, kısacası maddi olarak bir getirisi olmayan hiçbir şeyin Kıymet-i Harbiyesi kalmamıştır. Dürüstlük, onur, paylaşım, dayanışma, emek gibi kavramların yerini maddi kazancı çağrıştıran *değerler* almıştır. K. Boratav burjuva ideolojisinin toplumsal olarak egemen oluşunu şöyle anlatıyor:

“Alternatifi yoktur!” iddiasıyla kamuoyuna sunulan yeni ekonomik modelin pek çok ögesi zaman içinde sistemli slogan ve klişeler biçiminde çeşitli toplum kesimlerine benimsetildi. “Serbest piyasa ekonomisi”, “hür teşebbüs”, “orta direk”, “köşeyi dönme” gibi 1980’li yıllarda yaygınlaşan terimlerin ideolojik içeriği olduğu açıktır. [...] sözünü ettiğimiz ideolojik saldırının geniş halk kitleleri içinde de başarılar kazandığı söylenebilir. Sol siyasi akımların susturulduğu, örgütlü ve sendikal mücadelenin felce uğradığı bu ekonomik ve siyasi kriz döneminde özellikle kentli emekçilerin saflarında, önceki dönemde kök salmaya başlayan sınıf bilincinin ve yeni yeni filizlenmeye başlamış bir kentli işçi sınıfı kültürünün hızla aşınmaya başladığı görülmektedir. Bu aşınma, bireyselleşme, dine sarılma, toplumsal yaşam odağının

---

⁶⁴ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, 6. Basım, 1998 [s. 124].

*işlerinden ve üretimden mahalleye, semte, semt veya kent takımlarına, aile içine kayması gibi eğilimler ortaya çıkmaktadır.*⁶⁵

Neoliberal öznellik biçimlerinin, 80 sonrası önerilen öznellik biçimleriyle benzerliğine baktığımızda, bugün yaşadığımız dünyanın ideoloji kavramını bile yutararak, onu da içine alıp daha geniş bir sömürü alanı oluşturduğunu ve o günkü söylemleri nasıl yaratıcı bir biçimde çoğalttığını görebiliyoruz. O dönem, önerilen bu eğilimlerin düşünsel karşılığını bir de İ. Tekeli'nin aktarımlarıyla anlamaya çalışalım. *Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım*⁶⁶ adlı kitapta İlhan Tekeli 24 Ocak Kararları'nı ve bu kararların ideolojik yönünü şöyle ifade etmiştir:

*24 Ocak Kararları'nın belki de ekonomik içeriğinden daha ilginç olan yönü oldukça karmaşık bir propaganda kampanyasıyla topluma sunulma biçimidir. [...] Türkiye'de ekonomik kararlar sunulurken iktidarlar genellikle kararların ideolojik içeriğini gizleme, pragmatikliğini ön plana getirme eğilimindedirler. Oysa "24 Ocak kararlarında" pragmatiklik kadar ideolojik özellikler de ön plana getirilmiştir. 24 Ocak kararları soldaki büyük siyasal partinin başarısız bir iktidar deneyinden sonra hızla oy kaybettiği bir dönemde, serbest piyasa ekonomisine dönüş söylemiyle, sağ cephenin bir politikası olarak sunulmuştur. Program, solun karşı seçenekler ortaya koyamadığı bir çözüm olarak tanıtılmıştır. Böyle bir sunumun Türkiye'nin 1980'li yıllarında oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır.*⁶⁷

İ. Tekeli'yi takip edersek, *24 Ocak kararları serbest piyasa ekonomisine dönüş söylemiyle sağ cephenin bir politikası olarak sunulmuştur!* Yaşamın iktisadi açıdan yönetimini üstlenmeye kararlı olan bu politikalar hem yaşamı hem de iktisadi alanı kapsayarak yaşamın bütünü belirlenmeyi hedeflemiştir. Neoliberal politikalarla birlikte değişen ve toplumun çoğunluğu tarafından kabul gören, uyum sağlanan *yeni anlam dünyasının* bu değişime hazır hale gelebilmesini sağlayan tarihsel zemini Polanyi'nin yaklaşımlarıyla açıklamaya çalışacağım.

---

⁶⁵ İlhan Tekeli, Çağlar Keyder, Ergun Türkcan, Galip Yalman, Nazif Ekzen, Oktar Türel, Korkut Boratav, *Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım*, Yurt Yayınları, Ankara 1984.

⁶⁶ A.g.e.

⁶⁷ A.g.e [s.8]

Karl Polanyi *Büyük Dönüşüm* adlı eserinde, piyasa mekanizmasının işleyişini ele alırken *toplumun ekonomik ve sosyal* olarak ikiye bölünmesinin nasıl bir anlam dünyası yaratacağına dikkat çekiyor. Onun cümleleriyle anlamaya çalışırsak:

*Kendi kurallarına göre işleyen bir piyasa, toplumun ekonomik ve toplumun ekonomik ve sosyal düzeylere bölünmesi gibi önemli bir talebi beraberinde getirir. Aslında bu ikilik, kendi kurallarına göre işleyen bir piyasanın var olduğunun bütün toplum açısından başka bir ifadesidir. Bu iki alanın ayrılığının, her çağda, bütün toplum tiplerinde görüldüğü söylenebilir. Ama bu bir yanılgıya dayanır. Doğru, hiçbir toplum mallarının üretimi ve dağıtımını sağlayan bir sistem olmadan yaşayamaz. Ama bundan ayrı, ekonomik kurumların var olduğu sonucunu çıkartamayız. Normal olarak, ekonomik düzen yalnızca sosyal düzenin bir fonksiyonudur ve onun içine yerleşmiştir.*⁶⁸

Polanyi bu ayrışmanın, *Ekonomik* yapının *sosyal* yapıdan ayrı bir biçimde kurumsallaştırılarak *ekonomik bir sistem* olarak işleyişinin ancak ve ancak kapitalizmin ortaya çıkışıyla birlikte mümkün olabildiğini ifade ediyor. Hayatı ekonomik ve sosyal süreçler olarak parçalara bölen, bütünselliği sekteye uğratan, kurumsallaştıran ve bütün bunları olağan bir süreç olarak sunan, telkin eden bakış açısının kabulünün nelere yol açtığını şöyle tanımlıyor Polanyi: *bir piyasa ekonomisi yalnızca, bir piyasa toplumu içinde var olabilirdi!* Piyasa toplumunu oluşturan unsurların içinde emek, toprak ve para da vardır ve elbette bunlar da o piyasa ilişkilerine dâhil olurlar. Pazara çıkarılan her şey bir nesne muamelesi görmekten kurtulamaz ve bir süre sonra, onların gerçek niteliklerini unutulurak, alınıp satılır bir şey haline gelirler. Polanyi'nin *Büyük Dönüşüm*'de *Hayali Metalar*'ı şöyle anlatıyor:

*Emek ve toprak bütün toplumları oluşturan insanlardan ve toplumun içinde yaşadığı doğal çevreden başka bir şey değillerdir. Onları piyasa mekanizmasına sokmak, toplumun özünü piyasa kurallarının hâkimiyeti altına almak anlamına gelir.*⁶⁹

Piyasa kuralları içine giren her türlü şeyin nesneleşmesi ve parasal bir değerinin olması, yani bir fiyatının olması sonucunu doğurur. Artık var olan her şeyi bu bakışla,

---

⁶⁸ Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm* Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri, çev. Ayşe Buğra, Alan Yayıncılık, Mayıs 1986 [s.90].

⁶⁹ Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm* Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri, çev. Ayşe Buğra, Alan Yayıncılık, Mayıs 1986 [s.90].

bu değerlerle ölçmeye başlayan bir düşünme sistemi oluşur ve bu bakış açısı, Polanyi'nin Hayali Metalar kavramıyla şöyle açıklanır:

Can alıcı nokta şu: Emek, toprak ve para temel olarak üretim unsurlarıdır; piyasalar içinde düzenlenmiş olmalıdırlar; bu piyasalar ekonomik sistemin hayati önem taşıyan bir parçasını oluştururlar. Ama emek, toprak ve para açıkça görülebileceği gibi, meta değildirler; alınıp satılan her şeyin satılmak üzere üretilmiş olduğu yolundaki önerme bu unsurların durumunda geçerli değildir. Başka bir deyişle, ampirik meta tanımına göre bunlar meta değildirler. Emek yalnızca yaşamın yanında yer alan bir insan faaliyetine verilen addır. Satılmak üzere değil, bütünüyle değişik nedenlerle ortaya koyulur ve yaşamın diğer yönlerinden ayrılmaz, saklanması ve işletilmesi olanağı yoktur.

Toprak, yalnızca doğanın başka bir adıdır, insan tarafından üretilmemiştir.

Nihayet para, yalnızca satın alma gücünün kural olarak hiçbir zaman üretilmeyen, bankacılık sistemi ve devlet maliyesince düzenlenen bir simgedir. Hiçbiri satılmak üzere üretilmez. Emek, toprak ve paranın meta tanımı bütünüyle hayaldir.⁷⁰

Polanyi'yinin “Hayali Metalar” kavramını takip edersek, yaşadığımız hayatın ve onun içinde yer alan her türlü değer, piyasaya sunulan mallar gibi alınıp satılabilir olduğunu ve nihayetinde insanın da bir mal olarak kendini pazarlamasının hiç de *ahlak dışı* bir durum olmadığı düşüncesi olağan bir hale gelir. Kapitalizm ve onun küresel politikaları bu işleyiş içinde bulunan ve ona bu bakış açısıyla dâhil olan her türlü varlığı şeyleştirir. İnsanların iş ararken “kendini pazarlamak” kavramını kullanmaları bu kabulün bir göstergesi olarak çok açık bir biçimde karşımıza çıkar. Bir eleştiri olarak işsiz olanlara rahatlıkla söylenebilen bir cümledir, yetenekli ama işsiz insanlar birbirlerini yüreklendirmek için genellikle; “Gerekirse kendini pazarlayacaksın!” cümlesini söylemekten rahatsızlık duymazlar. Çünkü alınıp satılabilir olmak ve hayatı bunların üzerinden sürdürmek olağan bir süreçtir. Bu anlayışı meydana getiren bakış açıları ve yaşam biçimleri, 12 Eylül sonrası toplumun dâhil edildiği piyasa ilişkileridir ve bu ilişkileri güvenceye alacak koşullar devlet eliyle [şiddetle] tesis edilmiş yeni bir ekonomik modeldir: Neoliberal politikalar.

---

⁷⁰ A.g.e [s.91].

Her şeyi bir nesne, mal gibi görmek insanı hem eşyayla olan ilişkisinde hem de diğer insanlarla ve hatta kendisiyle olan ilişkisinde kendini ve şeyleri maddi değerler üzerinden kurmasına yol açar. Kapitalizm, insan yaşamında yine insan eliyle yaratılan bu koşulları mevcut haliyle sürdürürken, bir yandan sömürüyü genişletecek bakışı oluşturmak için, toplumsal olarak var olan korkuları, çelişkileri, insan zaafalarını, isteklerini, aslında insana ait olan ve alınıp satılamayan ne kadar değer varsa onları kullanarak kendi varlığını sürdürür. Emek dediğimiz değer, patrona hizmet etmeyi ve karşılığında para kazanmayı yaşamının temel gereksinimi haline getirmiş insanın, artık hayatı yaratmak üzere değil, alınıp satılabilir mallar yaratmak üzerine kullandığı bir şey haline gelir. Fakat Marx'ın vurguladığı gibi, *emek insandan ayrı olarak alınıp satılabilen* bir şey olmadığı için, insanın kendi emeğinden uzaklaşıp ona yabancılaşması bir yana, artık emeğiyle birlikte kişinin kendisini mal olarak görmesine de yol açar.

Bu anlamda kapitalizm ve neoliberal politikalar bir özgürlük alanı yaratmaz. Tersine, hayatı belli biçimlerde, belli iktisadi koşullarda ve belli ilişkiler çerçevesinde yaşamının sınırlarını oluşturur. Bu alanda yaşamaya zorlanmak, dışarıdan belirlenmiş bir yaşama ve çalışma biçimine tabi olmayı gerektirir. Kuşatılmış bir hayatın özgürlük gibi gösterilmesi, öyle *zannedilmesi* sanatı olarak tanımlayabiliriz kapitalizmi. Anlamları tersine çevirir, içine boşaltır, köleliği özgürlük olarak sunar, nesnelere üzerinden özgürlük propagandası yapar. Gerçeklikten uzaklaşan ve parlak nesnelere kuşatılan dünyalar çok renkli görünse de, derin bir boşluk oluşur zihinsel dünyada. Anlam dünyasında oluşan boşluk alanını dolduran her şey nesnelere dünyasından gelir ve aldığımız her yeni nesne, kendimizi özgür hissetmenin bir yanılgısı olarak mutsuzluğumuzu biraz daha arttırır. Üretim ve tüketim kavramları hiç durmaksızın birbirini takip eden eylemlerdir, bu ikisinin durmaksızın sürmesi, bu eylemi gerçekleştiren insanın da soluk almaksızın bu kısır döngüde yol almasına yol açar. Bu kendini yeniden üreten kısır döngü yalnızca çalışma yaşamını değil, insanın tüm yaşamını ve ilişkilerini belirleyen anlam dünyasıdır. Jean Baudrillard'ın *Tüketim Toplumu* adlı kitabından bir alıntı yaparak, üretim ve tüketim arasındaki ilişkinin yaşamın her alanında nasıl yeniden üretildiğini gözlemleyebiliriz:

Tüketim etkin ve toplumsal bir davranıştır, bir zorlama, bir ahlak ve bir kurumdur. Tüketim tam olarak bir toplumsal değerler sistemi, bu terimin grup bütünleşmesi ve toplumsal denetim işlevi olarak içerimlediği bir toplumsal değerler sistemidir. Tüketim

toplumu aynı zamanda tüketimin öğrenilmesi toplumu, tüketime toplumsal bir biçimde alıştırılma toplumdur; yani yeni üretim güçlerinin ortaya çıkmasıyla ve yüksek verimlilik taşıyan ekonomik bir sistemin tekelci yeniden yapılanmasıyla orantılı yeni ve özgül bir toplumsallaşma tarzı.

Bu yeni ve özgün toplumsallaşma tarzının yaygın bir şekilde kabulüne neden olan ilişkiler nedir? Neresinden başlayarak bunu bütün yönleriyle anlayabiliriz? Bu tür ilişkilerin başlangıç noktası, aslında tam da belli düşünce biçimlerinin, gerçekliği her açıdan görebilmek yerine tek bir açının insanlara dayatıldığı noktada düşünceleri sorgulamayı bıraktığımız anda oluştuğunu düşünebiliriz. Polanyi'nin sözünü ettiği *Hayali Metalar*'ı, toprak, emek ve parayı bir meta olarak kabul etmenin ardından anlam dünyasında da bu kabullenişin izleri ortaya çıkmaya ve çoğalmaya başlar.

Kapitalizmin telkin ettiği *özgürlük*, kâr, rekabet, kazanç, üretim, tüketim gibi kavramlar üzerine kurulmuştur. Nesnelere özgürlüğe ulaşabilmenin tek gerçeklik olarak telkin edildiği ideolojik yapı, hayatın anlamını da içsellikten kopartarak dış dünyada belirlenen şeylere bağlar. Yalnızca kendi fikir ve ideolojilerini geniş kitlelere kabul ettirmeyi uman ideolojinin özgürlük illüzyonudur kapitalizm ve bunları gerçekleştirmek için köleleştirdiği hayatları da kendisine dâhil ederek ayakta kalır. Bu durumda *özgürlük*, dıştan belirlenen ve diğerlerini de ona tabi kılmaya zorlayan bir ideolojiye dönüşür. Özgürlük belli kişi ve anlayışların varlığını gerçekleştirme alanı olarak tanımlanamaz. Beyinlere dumura uğratarak, kişileri, sahte ilişkilerden doğan yanılgılarını gerçeklik sanacak bir düzeye getirmek neoliberal politikaların ve kapitalizmin ustalıkla gerçekleştirdiği bir illüzyondur. 80 Darbesi iddia ettiği gibi, *ülkenin huzurunu tesis etmek* üzere yapılmış olsaydı, hem gelişindeki şiddetle hem de yeni ekonomik yapıyı yerleştirmek, toplumu buna uyumlu hale getirebilmek için bu denli şiddet kullanmasına gerek kalır mıydı? Neoliberalizmin ne denli *özgürlükçü* bir iktisadi yapı olduğunu anlayabilmek için, bu iktisadi yapının kurulma sürecindeki ilişkilere bakmak yeterli olacaktır. Özgürlükçü olduğunu iddia eden iktisadi yapının şiddet aracılığıyla ve devlet eliyle toplumsal yaşama hükmetmeye çalışması içinden çıkılmaz bir çelişki gibi görünüyor! Bu bakımdan liberalizmin insanlara sunduğu özgürlük, tıpkı hayali metalar gibi hayali bir özgürlüktür. Çünkü sınırları belirlenmiş bir alana tekabül eder ve bu sınırları aşmaya çalışmak durumunda, bu söylemin yalnızca bir

kavramdan ibaret olduğunu ve kavramların da içeriğini boşaltarak kullandığımızda, gerçeklikle uyum içinde olmadıkları görülebilir. Neoliberalizmin belirlediği sınırları aşma girişiminde bulunulduğunda, özgürlük fikri yok olarak tahakküm ilişkileri gündeme gelir, hür teşebbüsçüler devleti geri çağırır ve *telkin edilen* özgürlük alanlarının dışına çıkanlar tekrar bu alana *davet* edilir. *Dünyanın Yeni Akli* adlı kitapta yer alan I.Dumont'tan bir alıntıyla konuya açıklık getirmeye çalışalım:

Kesin bir ifadeyle iktisadi liberalizm, sanayinin kendi kendini düzenleyen bir piyasanın oluşumu üzerinde temellendirdiği toplumun yönetici ilkesidir. Bu sistem bir kez az çok gerçekleştiğinde, belli bir türde müdahaleye daha az ihtiyaç duyulduğu doğrudur. Ancak, bunun ötesinde, piyasa sistemi ve müdahalenin birbirlerini karşılıklı olarak dışlayan terimler olduğu anlamına gelmez. Çünkü bu sistem yerleşmemiş olduğu sürece, liberal iktisat yandaşları bunu yerleştirmek üzere, yerleştiğinde de sürmesi için devletin müdahale etmesi gerektiğini talep etmek durumundadırlar ve bunun yapmakta da tereddüt etmezler. Liberal iktisadın yandaşı olan kişi, hiç tutarsızlığa düşmeden, devletin yasanın gücünü kullanmasını talep edebilir, hatta kendi kendini düzenleyen bir piyasanın ön koşullarını inşa etmek için şiddete dayalı güce, iç savaşa bile çağrı çıkarabilir.⁷¹

Özgürlük olarak sunulan ama kabullenilmesi ve toplumsal ilişkileri belirleyebilmesi için şiddete *zorunlu* olarak gerek duyan bir sistemdir kapitalizm. Yani aslında, neoliberal dünyada özgürlük belirlenmiş iktidar alanının içindeki ilişkilerdir, insanlar bu deneyimler çerçevesinde ilişkiler kurmakta özgürlerdir. Belli bir oyunun, belirlenmiş kurallarına uyum sağlamak neoliberal dünyanın özgürlük anlayışıdır. Bu açıdan baktığımızda, yukarıdaki alıntıda yer alan *piyasa sistemi* ve *müdahalenin birbirlerini karşılıklı olarak dışlayan terimler olduğu anlamına gelmez. Çünkü bu sistem yerleşmemiş olduğu sürece, liberal iktisat yandaşları bunu yerleştirmek üzere, yerleştiğinde de sürmesi için devletin müdahale etmesi gerektiğini talep etmek durumundadırlar ve bunun yapmakta da tereddüt etmezler,* cümlesi, içinde kalmaya ve kurallarına uymaya zorlandığımız bir oyunun varlığın yeniden hatırlatır. *Yaşamak zorunda olduğumuz bir hayat biçimi* olduğunu iddia etmektedir sistem, bunun

---

⁷¹ Pierre Dardot, Christian Laval, *Dünyanın Yeni Akli* kitabında, Bkz. I.Dumont'un önsözü, K. Polanyi, *La Grande Transformation*, a.g.e, s.135.

çerçevesini geniş tutarak belirlenen alana uyum sağlayanların çoğalmasını sağlar, bunu süslü cümleler, renkli hayatlar, derinliksiz ama canlı cümlelerle sağlamaya çalışır. Derinlikten ve sahicilikten uzak bir yaşamın öyle olduğuna inanabilmek için insanın tarihsel olarak birtakım kabullerin içinden geçmiş olması gerekir. Gerçekte bir nesnellığı ifade etmeyen ama öyle olduğu varsayılarak gerçekliğin yerine konulan illüzyonun kabulüne yol açan anlama biçimlerini Polanyi'nin "Hayali Metalar" kavramıyla örneklendirmek istiyorum.

Polanyi'nin *Hayali Metalar* olarak tanımladığı [toprak, emek, para] kavramlardan emek kavramını alarak, emeği bir meta olarak tanımlamanın anlam dünyamızda yol açtığı durumları tartışmaya açabilmek için, emek kavramını Marx'ın cümlelerinden takip edelim:

Şimdi dikkatimizi özgül olarak emeğin değerine çevirmemiz gerekiyor. Ve burada sizi bir kez daha, görünürdeki bir paradoksla hayrete düşürmek zorundayım. Hepiniz, her gün sattığınız şeyin, sizin emeğiniz olduğundan; dolayısıyla emeğin bir fiyatı olduğundan ve bir metanın fiyatı, onun değerinin parayla ifadesi olduğuna göre, kesinlikle emeğin değeri gibi bir şey olması gerektiğinden tamamen eminsiniz. Oysa, kelimenin alışılmış anlamında emeğin değeri denilen türden bir şey yoktur. [...] On saatlik bir işgününün değeri hakkında, onun on saatlik emeğe ya da onun içinde içerili olan emek miktarına eşit olduğunu söylemek, totolojik ve onun ötesinde saçma bir ifade olurdu.⁷²

Yaşamı bütünüyle yeniden üretme uğraşını; yani *emeği*, gerekli ihtiyaçları üretmenin kendisi saymak, aslında yaşamın da tamamen ihtiyaçların üretimine-tüketimine odaklanmasını gizli olarak kabul ettirmek anlamını taşıyor. İnsanın kendi yaşam faaliyetini sadece bir metaya dönüştürmesine zemin hazırlayan kapitalist sistem, var olan yaşama koşullarına el koyarak kurduğu sisteme bütün insanları dâhil etme yoluna gider. Eğer mesele birlikte üretip ihtiyaçları karşılamak olsaydı, insanlar ihtiyaçları için gereken çabayı gösterirken işgücünü kullanırlardı; yaşamı sürdürmek için ihtiyaçların üretilmesi başka bir şey, insanın bütün yaşamını ihtiyaçlarını üretmek üzere harcaması başka bir şey. Bütün yaşamı ihtiyaçlar düzeyine indirgeyen bir sistemde, insanlar kendi

---

⁷² Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye*, Ücret, Fiyat ve Kâr, çev. İsmail Yarkin, M.A.İnci, İnter Yayınları, I. Basım, Kasım 1999 [s.128].

ihtiyaçları için çalıştırılırlar ama bu doğru değildir, ihtiyaçlarından çok daha fazlasını üretirler ve verilen bir hayat karşılığında sadece biyolojik ihtiyaçların karşılanacağı kadar ücret alırlar. Yaşamı ekonomik ilişkiler üzerine temellendirmiş bir toplumsal sistemde, ekonomik olarak bağımlı halde yaşamak, verili olan koşulları her zaman sürdürecektir olmanın garantisidir. Bu bakımdan, çalışma hayatını belirleyen ve sınırlandıran yasalarla birlikte sermaye ve egemenler çalışanları politik ve sosyal olarak sıkı bir denetim altına almışlardır. Yaşamın çalışmaya indirgenerek yasalarla sermaye lehine koruma altına alınması karşısında, 12 Eylül sonrası oluşan koşullarda çalışma, insanı koşullara tamamen esir eden bir hale dönüşmüştür. İnsan çalıştığı yerdeki koşulları belirleme imkânından yoksun kaldığında, söz söyleme hakkı elinden alınmış bir biçimde belirlenen koşullara tabi olmaktan başka yapacak bir şeyi kalmaz. Bu durumda, alınıp satılan bir meta olarak görülen emek zaten değerli bir şey olarak görülüyordur sermayedar tarafından, ancak asıl belirleyici olan şey şudur ki, emeğin sahibi olan kişi/kişiler de kendi emeklerini değersiz görmeye başlarlar. Marx adı geçen kitapta işçilerle işverenler arasındaki rekabet adlı bölümde şu tespitleri yapıyor:

*İşveren, çalıştırma araçlarına hükmederek, işçinin geçim araçlarına da hükmeder, yani yaşamı ona bağımlıdır. İşçinin kendisinin kendi yaşam faaliyetini kendi yaşamının çıplak aracına indirgemesi gibi. [...] Emek metası, diğer metalar karşısında büyük dezavantajlara sahiptir. Kapitalist açısından, işçiyle rekabet sırasında söz konusu olan yalnızca kârdır ve işçiler açısından var oluştur.*⁷³

Kâr karşılığında bir yaşamın söz konusu olduğu bir sistemdir kapitalizm. Daha fazla kazanmak uğruna, İnsan kendi varoluşunu bir başkasına satar para karşılığı ve bunun mükâfatı olarak da emekli olmak hakkını kazanır. Böyle bir yaşamın kabulü insanın, bütün diğer ilişkilerini de belirleyecek bir bakış açısı getirir; tutuculuk, itaatkârlık, şükredicilik, kadercilik, geleneklere sıkı sıkıya bağlılık... Bütün bu hallerin insanda nasıl tezahür ettiğini gündelik ilişkilerde keskin bir biçimde görüyoruz; yaşamı tek gerçeklik üzerinden düşünme, farklılıkları reddetme, sürekli kendini ortaya koyma hastalığı... Elbette herkes aynı şeyi yaşayacak değil, ama burada yaşamın toplumsal üretimi olarak, insanın kendi emeğini metalaştıran süreci bir bütün olarak kabul

---

⁷³ Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye*, Ücret, Fiyat ve Kâr, çev. İsmail Yarkin, M.A.İnci, İnter Yayınları, I. Basım, Kasım 1999 [s.67].

etmesinin genel görüntülerinden bahsediyorum. Çünkü, bu sistem kendi başına, yalnızca zor yoluyla yürüyen tek yanlı bir ilişki biçimi değildir, el birliğiyle var edilir. Marx'ın, yaşamın toplumsal üretimi olarak tanımladığı şey bir varoluşa; bütün yaşamın niteliğini belirleyen ilişki biçimlerine tekabül eder. Bu anlamda, Marx'ta doğrudan insanın varoluşuyla ilgili bir kavram olarak ele alınan emek, yaşamın bütün ilişkilerinin içerildiği bir alana karşılık gelir. Marx'ın *Toplum Kuramı*, kitabında alıntılırsak; “Yaşamaları için gerekli araçları üretirken insanlar, dolaylı olarak, kendi gerçek maddi hayatlarını da üretirler” saptaması, yaşama faaliyetinin bir meta üretme faaliyetini dönüştüğünü, bu faaliyetin hayatın asli faaliyeti olarak kabul edildiği ve insanın aslında iş gücünü değil emeğini satarak kendini bütünüyle işverene devrettiğini anlayabiliyoruz. Kapitalist sistem insan [doğa ve tüm canlı varlıklara kadar genişlemiş bir biçimde] sömürsünü bütün bir yaşamı işgal ederek gerçekleştirir, bu korkunç hayatı toplumun bütün katmanlarına kabul ettirebilmesi çok mümkün değildir, karşı koyuş ve mücadele her zaman var olmuştur. 12 Eylül darbesi çalışma hayatına şiddet yoluyla müdahale ederek, emek sömürsünü yasalaştırmış ve bu sömürüye karşı koyacak güçleri de şiddetle ve yasalarla susturmuştur. Bütün bir hayatı belirlemeye hakkı olduğunu düşünen devlet gibi, kapitalizm ve neoliberal politikalar da tüm bir iş yaşamını belirleme, ülkenin ekonomisini yönetme, dünyayla birlikte hareket ederek kendilerini için serbest ama çalışanlar için zorunlu bir piyasa oluşturma hakkını kendilerinde görürler. Böyle bir çalışma hayatının, çalışmaya indirgenmiş bir hayatın yol açtığı sonuçlar, yaşama alışkanlıkları, bakış açıları nelerdir? İnsan içinde bulunduğu bu koşullarda düşünsel anlamda nasıl bir kavrayış geliştirir? İnsanı aynılaştıran, üretim ve tüketim üzerine kurulmuş kâr odaklı, rekabete dayanan bir yaşam biçimi hayatımızı nasıl şekillendirir?

Marx'ın İnsan faaliyeti=Meta formülünü şöyle ifade ediyor:

*Yaşamın dile getirilmesi - yaşam faaliyeti, salt bir araç olarak görünür; bu faaliyetten ayrılan var olma da amaç olarak.*⁷⁴

Yaşama faaliyetinin, yaşamın bir parçası olan emek, bu faaliyetten kopartılarak çalışma hayatında alınıp satılan bir nesne haline gelir kişinin kendisiyle birlikte. Bütünlüğünden kopartılmış bir yaşam, insanın anlam dünyasını da altüst eder. Bu altüst

---

⁷⁴ Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye*, Ücret, Fiyat ve Kâr, çev. İsmail Yarkın, M.A.İnci, İnter Yayınları, I. Basım, Kasım 1999 [s.60].

oluş içinde, insan kendi yaşam enerjisi, yaşama faaliyeti ve yetenekleri ölçüsünde katıldığı hayatı unutarak, kendi varlığını ve yeteneklerini para karşılığında alınıp satar bir hale gelince, ürettiği şeyleri de yalnızca para kazanma amacı olarak görmeye başlar. Bu durum yalnızca çalışma hayatında değil, yaşamın her alanında ve herkes için benzer biçimde düşünmenin ve yaşamının zeminini yaratır. Marx'ın cümlelerini takip edersek:

İş ücretinin faaliyetimin meta oluşunun, benim tamamen satın alınabilir oluşumun ayıplanabilirliğinin çekirdeği içinde alalım. [...] entelektüel, sanatsal vs. türden sözde daha yüksek işler de ticaret metası durumuna gelmiş ve eski kutsallığını kaybetmiştir. Tüm papaz, doktor, hukukçu vs. alaylarının, yani dinin, hukuk biliminin vs. artık yalnızca ticari değerleriyle ölçülmesi, ne büyük bir ilerleme.⁷⁵

80 darbesiyle birlikte bu *büyük ilerlemenin* yolu açılmış, üretim, ticaret, ithalat, gelir dağılımı gibi iktisadi terimler 24 Ocak kararlarıyla birlikte, yanında sermaye ve asker gücüyle birlikte var gücüyle *ilerleme kaydetmiştir*. Sermaye dünyası her geçen gün zenginleştikçe, işçi ölümleri ve iş cinayetlerinin ivmesi de hızla yükseliyor. Marx'ın alıntısında sözünü ettiği, tüm entelektüel alanlar, hukuk ve din de dâhil olmak üzere her şeyin değeri parayla ölçüldüğünde, parayı kazandıracak olan değer mal olarak belirlenmesiyle, artık insan yaşamının değeri değil, malların değeri belirleyici bir hale geliyor. Polanyi'nin "Hayali Metalar"ını kabul edebilmek için, tüm toplumun dâhil olduğu bir pazar alanı yaratılması gerekir. Bu aslında tarih boyunca kendini ifade etme yolunu bulmaya çalışan insanların yarattığı değerleri tek bir ölçüye indirgemek anlamına gelir; sanatın, resmin, zanaatın, şiirin, felsefenin, kısacası insanın yaşamın anlamını ararken kazandığı tüm değerleri, aşkı, dostluğu, dayanışmayı unutturan, yaşamı zenginleştiren bütün değerleri önemsizleştirerek, hayatın merkezine yerleştirilmiş ekonominin hayatımızı ele geçirmesi olarak tanımlanabilir. Yarattığımız tüm değerlerin para karşılığında alınıp satılıyor olması, ekonominin belirlediği ilişkiler bağlamında yaşamayı gerektirir. Yetenekler, yaratıcılıklar, potansiyeller eğer paraya çevrilebiliyorsa anlam kazanır, ancak, parayla kurulan anlam dünyasının sürebilmesi

---

⁷⁵ Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye*, Ücret, Fiyat ve Kâr, çev. İsmail Yarkin, M.A.İnci, İnter Yayınları, I. Basım, Kasım 1999 [s.86].

için o yetenek ve potansiyellerin de, var olan anlam dünyasını koruması için sınırlar çizilir.

Neoliberal bir dünyada yaşamak, eğer kullanılamayacaksa, *eskiye* ait ne varsa bir köşeye atmak anlamına gelir, ama eğer bu yeni akla kâr olarak katılabilecekse, her şey sonuna kadar kullanılır, *yeni dünyanın aklına* uygun hale getirilir. Bu bakımdan, *yeni dünyanın akli* işçi sınıfı kavramını da genişletmiş, sınıf bilincini de içinde taşıyan bir kavram olarak kullandığımız proletaryayı ortadan kaldırırken, aslında bütün çalışanları işçileştirmiştir. *Para kazanmak, köşeyi dönmek, işini bilmek, girişimci olmak* toplumda belirleyici bir imaj oluştururken, eskiden bildiğimiz *yoksul* ama *gururlu* tanımlaması da değişikliğe uğradı. Çünkü Özal'ın 24 Ocak kararlarındaki amaçlarından biri de *zengin* bir toplum yaratmaktı, bu zenginliği yaratabilmek için herkesin herkesi rakip olarak görmesi gerekiyordu, yenilikler iş dünyası için bulunacak, gelişme üretilen mallar ve yaratılan maddi zenginlik üzerinden ölçülecekti. Bu durumda parası olanın hangi değerlere sahip olduğu önemsiz bir konu haline geldi. Ülkeyi yönetenlerin ağzından çıkan sözcükler, düşünmeyi unutmuş toplumlarda emir olarak kabul edilir, yöneticiler bunu bildiğinden çok genel cümleleri söylerken aslında topluma mesaj verirler. Her türlü değerın alınıp satılması olağan bir hale gelince, Özal'ın "ben zengini severim" cümlesi de toplumda anlamını buldu. Bu toplumsal anlamda gerçekleşen ve ilişkilere [farklı olanları yadsımadan] genel olarak yansıyan durum, tüm değerlerin ötesinde maddi yaşamın, para ilişkisinin, iyi bir işin, sırtını devlete dayayarak kendini güvenceye almanın yolu her nereden geçiyorsa, o yoldan gitmek meşrulaştı. Bir başkasının ayağını kaydırmak, başka insanların mutsuzluğuna neden olmak, kimsenin hakkını yememek, adaletli davranmak gibi değerler yaşamın anlamı içinde yer almamaya başladı. Rekabet ve kazanma hırsının, parasal anlamdaki zenginliğin bir devlet ideolojisi olarak yaşamın merkezine koyulması demek, düşünmek gibi ağır bir yükü ve cezası olan bir eylemi unutmaya hazır kitlelerce rahatlıkla kabullenilen bir yaşam biçimini doğurdu.

Her şeyi birbiriyle bağlantı içinde düşündüğümüzde, Marx'ın *maddi hayatın üretim tarzı*, olarak tanımladığı durum, yalnızca metaların üretimini değil, bütün bir hayatın da üretimini işaret eder. Neoliberal sistemde yaşam bir metaya dönüşmüş durumdadır, insanlar kendilerini metalarla ifade ederler, markalarla toplumsal konumlarını sağlamlaştırırlar, çalıştıkları şirketlerle var olurlar. Bir yandan da, eskiden bir değeri olan meslekler, Marx'ın da işaret ettiği gibi, parayla alınıp satılabilir oldukları için

değer gördüklerinden, insanlar kendilerini buldukları konumun kazandırdığı maddi verilerin prestijiyile tanıtırlar. Çünkü artık yalnızca para kazanmak için çekilen ultrasonlara bağlı bir hekimliğin hekimlik olmadığı, öğretmekten çok hükmetmeye dayalı bir öğretmenliğin önemini yitirdiği, her türlü işin en iyisini yapmak yerine, o işi yaparken para kazanmanın hedeflendiği bir dünyada bütün meslekler içerdikleri değeri de yitirmişlerdir, elbette insanlarla birlikte. O zaman insanlar olamadıkları bir şeyi en azından unvan olarak adlarının önüne koyarak kendilerini önemli hissetmeye çalışırlar. Marx, *insanlar hayatlarını nasıl ifade ediyorlarsa, kendileri de öyledir*⁷⁶, derken, üretim ve hayatın birbiriyle olan kopmaz bağınu vurguluyor. Bu cümleden yola çıkarak diyebiliriz ki, insanlar kendilerini para ile mevki ile ifade ettikleri zaman, kendileri de o maddi zenginliğin, *iktisadi aklın* sınırlarını kabullenmişlerdir. Kapitalizm, önerdiği yaşam biçimiyle insanların gerçekleştirebileceği tüm potansiyelleri ve yetenekleri parayla satın almanın yolunu arar.

Hayatın anlamı nedir, ben kimim soruları insan yaşamında ilk çağlardan beri en yaşamsal sorular olmuştur. Bu sorulara vereceği yanıt, insanın hayatla ilişkisini belirler, insanı hem kendisi hem de yaşadığı tüm ilişkiler üzerinde düşünmeye sevk eder. Oysa kapitalist sistem ve yüzyılın küresel modası neoliberalizm ve bu anlayışa uygun politikalar üreten devletler, bu soruları tümüyle ortadan kaldırmanın zeminini yaratıyorlar. İnsanın ne olup olamayacağını dıştan belirlemek, onun yaşamına şiddetle müdahale ederek belirli koşullar içinde yaşamaya zorlamak insanda birtakım tahribatlara yol açar. Yalnızca çevre ve genetiğin belirlediği bir varlık değildir insan, kendi hayatı üzerinde düşünme, değiştirme, değişme, yaratma kapasitesi vardır. Bu kapasiteler, tıpkı emek ve insan ilişkisinin ayrı ayrı görülmesinin bilinçte yarattığı yarılma gibi, insanın kendi yetenekleriyle hayat arasındaki bağınu kopartılması anlamına gelir. Kapitalist sistem bunu çok iyi başarmıştır, çünkü herhangi bir üretim biçimi tek bir mekânla, tek bir ilişkiyle sınırlı kalmaz, yaşamın bütün veçhelerinde parayla satılan-alınan hayatın tezahürlerini görürüz, insan ilişkileri, sevgilerimiz, nefretlerimiz, arzularımız buna göre şekillenir. Kaybedilen, satılan şey yalnızca beden gücünü değil, içindeki bütün imkân ve potansiyelleriyle birlikte yok olan, eğrilip bükülen ve nihayetinde yaşamı değil ölümü çağrıştıran şekilsizliğiyle, bozulmuş potansiyellerin dışı yansıyan tezahürleridir. Marx, üretim sürecinde *maddi hayatın üretiminden söz*

---

⁷⁶ Karl Marx, *Selected Writings in sociology and Social Philosophy* [s.6]

eder, hayat yalnızca malları üretmek değil, aynı zamanda yaşadığımız hayatın da üretilmesidir. Toplum Kurama eserinden alıntı yaparsak: *Yaşamlar için gerekli araçları üretirken insanlar, dolaylı olarak, kendi gerçek maddi hayatlarını da üretirler*⁷⁷, cümlesinden yola çıkarak şu saptamayı yapabiliriz, üretim sürecinin amaç olduğu bir dünyada, bu üretim sürecindeki ilişkiler ve bakış açıları hayatın bütün alanlarında da kendini gösterecektir.

Asli faaliyet olarak kabul edilmiş üretim, zorunlu olarak tüketimi de kendisine dâhil edecektir ve insan burada aslında yalnızca bir işgününü değil, bütün bir hayatını ona sunulmuş olanı yeniden üreterek bir başkasına devretmiş olacaktır. İnsan tanımları bilmeden, kavramları anlamadan da yaşayabiliyor ve o zaman ne kendi yaşamına ne de içinde yaşadığı dünyaya dair söz söyleme hakkını bulamıyor kendinde. Çalışmayı hayatın asli faaliyeti haline getirmek, çalışma koşullarına ve sunulmuş düşünce biçimlerinin evreninde yaşamak, insan olarak tanımlanan varlığın, kendi yaratıcı güçlerini hiçbir zaman kullanamaması anlamına gelecektir. Dıştan belirlenmiş bir dünyada, *ne yapayım çalışmaya mecburum*, diyerek yaşamak, aslında, bana dayatılmış olan hayatı böyle yaşamak zorundayım, demek anlamına geliyor. Marx'ın yüzyıllar önce söylediği *bir insanın işgücü sadece onun canlı bedeninde bulunur*, tanımlamasından yola çıkarak diyebiliriz ki, o canlı beden *Dünyanın Yeni Akli* tarafından hareket eden ama canlılığını kaybetmiş bir organizmaya dönüştürülüyor. Ama işin en önemli kısmı, o dönüşüme karşı koymak yerine, iş gücüyle birlikte yaşam enerjisini de satmayı kabullenen insan, bu sistemi sürdürmeye dâhil oluyor, kabul ediyor ve değiştirilemez olduğunu düşünüyor. Bu dâhil oluşu sağlayan şey, insanın hayat üzerine, varlık üzerine, yaşanan herhangi bir durum üzerine gerçek anlamda düşünce üretmemesinden, bırakın üretmeyi, düşünmemesinden kaynaklanıyor.

Yarattığı ışıltılı dünyayla insanı bu mallar dünyasının çekiciliğine davet eden kapitalist dünya, bu ışıltıya sahip olabilmek için ona dâhil olmanın önemini vurgular. Prezantabl olmak, toplumsal cinsiyet olarak belirlenen kadın ve erkek modelinin içinde bulunmak, serbest hareketler, dik ve kendinden emin bedenler, özgür tavırlar, güler yüz ve esneklik gerekir bu dünyanın önemli insanlarından olabilmek için. Ama bütün bu

---

⁷⁷ Karl Marx, *Marx'ın Toplumsal Kuramı* (Selected Writings in Sociology and Social Philosophy), çev; Doç, Dr. Özer Ozankaya, Doğan Yayınları, Nisan 1971 Ankara.

kendine güvenli ve prezantabl haller kof bir görünümünden ibarettir, çünkü bunca abartının içinde insanın kendine güvenli görünmesine neden olan şeyler dış dünyadadır; elbisede, arabada, ayakkabıda tezahür eder anlamlar ve mallar, üretilen mallar, *insan faaliyeti=meta* [Marx'ın formülü] ilişkisini kabul eden bir dünyada yaşamın ve insanın anlamı görüntüsüne bürünür. Kapitalizm bir kötülük sistemidir, var olan her şeyi olabileceği nitelikten kopararak parçalar, her bir değeri, sözcüğü, eylemi satın almanın yollarını arar. Ama o bir canavar olmadığı, dışımızda duran bir varlık olmadığı için, bu sistem dediğimiz şeyin oluşmasını ve sürmesini sağlayan ilişki biçimlerini bizzat biz kendi hayatlarımızda var eder ve her gün yeniden üretiriz. Yaşamın anlamını para ve markalara indirgemiş bir sistemi kabullenebilmek, bütün ilişkileri buna göre düzenleyebilmek için, insanın da bu sisteme dâhil olması gerekir. Elbette bu sistem tek başına bir şeyin sorumlusu değildir, ama tıpkı şiddetin insanı korkuyla veya acıyla ele geçirmesi gibi, kapitalizm de hayatın anlamını zenginleştiren bütün değerlerini yaşamdan kopartarak, insanın içinde hayata karşı olan korkularını, çelişkilerini, kaygılarını, açgözlü yanlarını açığa çıkarmaya zemin hazırlayan bir sistemdir. İnsanda var olan her türlü korku ve algıyı kâra çevirme sanatıdır kapitalizm. Korkuları, yetersizlikleri, tutkuları, açgözlülüğü, rekabeti, yırtıcılığı yaratan ve geliştiren düşünce ve duyguların üzerine çalışarak, onları işleyerek her birini olağan insan halleri gibi sunma becerisine sahiptir kapitalizm. İnsanın dönüşebilecek, gelişebilecek bütün yanlarını mal ve para dünyasına dâhil edebilmek için hiçbir masraftan kaçınmaz. Terry Eagleton *Kötülük Üzerine Bir Deneme* adlı kitabında şöyle tanımlıyor kapitalizmi:

*Kapitalizmi diğer tarihsel yaşam tarzlarından ayıran, onun doğrudan insan türünün istikrarsız kendiyile çelişen doğasına yönelmesidir. Sonsuz –bitmez tükenmez kâr arzusu, teknolojik gelişmenin hiç durmayan ilerlemesi, sermayenin bitevi yayılmacığı- hep sonluyu aşmaya ve onu yok etmeye yöneliktir.*⁷⁸

Marx'ın bize duyurmaya çalıştığı, *iş gücünün bir meta olarak satılabilir olması*, bunu kabulleniyor olmamız, aslında bizim –varlığın- *tamamen satın alınabilir oluşumun*

---

⁷⁸ Terry Eagleton, *Kötülük Üzerine Bir Deneme*, Çev. Şenol Bezci, İletişim Yayınları, 2. Basım, 2012, İstanbul [s.33].

*ayıplanabilirliğinin çekirdeği*⁷⁹, değil miydi? Yavaş veya hızlı kabullerle zaman içinde bu *satın alınabilir oluş* hali, insanın *kendini pazarlamasının* temelini oluşturmamış mıdır? Yaşama faaliyeti parçalanmamış bir hayatın ifadesidir. Yaşamı bir bütün olma halinden uzaklaştıracak bütün kabullerle içselleştirerek yaşamak, Polanyi'nin ifadesiyle toprak, emek ve parayı meta olarak kabul etmek, zaten meta olarak kabul edilmiş bir emeği de dâhil ettiğimizde, insanın dünyaya bakışında yeni bir aklın dayatması ortaya çıkar. Çünkü çalışmak, ihtiyaçlar için çalışmak hayatla kurulan bir ilişkidir, burada hiçbir şey tüketilmez, kullanılır. Bu ihtiyaçların dışında kalan zamanda da insan, kendi varoluşun farklı yanlarını yaşama imkânı bulur. Ancak kapitalizm ve neoliberal politikalar insanın tüketimin nesnesi yaptığı için, *hiç bitmediği söylenen ihtiyaçlar* üzerine temellendirir yaşamı. Çalışma artık bir tüketme haline dönüşmüştür ve ihtiyaçların hiç bitmediğine inanan insan, yaratıcı eylemlerinin tümünü ihtiyaçlarını karşılamak için kullanmaya başlamıştır ki zaten yaratılan ve kabul edilen bu bakış açısıyla baktığımızda da, ihtiyaçlar hiç bitmez. Andre Gorz'un *İktisadi Aklın Eleştirisi* eserinden alıntı yaparsak:

*'Hissedilen ihtiyaçların' karşılanmasının gerektirdiğinden fazla çalışmak anlamsızdır. Dolayısıyla, doğal ritmine uygun olarak çalışarak ihtiyaçlar karşılanabiliyorken, azami verimliliği aramak, zamanın hesabını yapmak, çalışmayı akılcılaştırmak da yararsızdır. Bu bakış açısının içerisinde, sayma ve hesaplama da işe yaramaz. 'İhtiyaçların sınırlı niteliği iktisadi akılcılaştırmayı engeller.'*⁸⁰

Oysa kapitalist dünyada ihtiyaçlar sınırsız olarak sunulur ve yaratma alanını tüketmeye ayırmış insan, içsel olarak hissettiği boşluğu ancak mallar dünyasında doyurabileceğinden, ihtiyaçların sınırsız olduğu safsatasına inanır. Buna inanmak ve inandırılmak zorundadır, çünkü hiç durmaksızın üreten bir sistemde, hiç durmadan tüketmenin zorunlu olarak görülmesini yaratacak bir bakış, bir görme biçimi gerekir. İktisadi Aklın Eleştirisi'nden devam edersek:

---

⁷⁹ Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye*, Ücret, Fiyat ve Kâr, çev. İsmail Yarkin, M.A.İnci, İnter Yayınları, I. Basım, Kasım 1999 [s.86].

⁸⁰ Andre Gorz, *İktisadi Aklın Eleştirisi*, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İkinci basım, 2007 [s.141].

*Birey, ihtiyaçlarının düzeyini ve harcadığı çaba düzeyini kendisi saptamakta özgür olduğunda iktisadi akılsallık uygulanamaz. Bu durumda, çabasını sınırlandırmak için ihtiyaçlarını da kendiliğinden sınırlandırma eğilimi gösterir.*⁸¹

Oysa bu sınırlandırma kapitalizmin ölümünü getireceği için, böyle bir bakış açısının oluşmasını engellemek gerekir. Bunu doğrudan engellemek liberal, neoliberal politikaların *özgürlük anlayışına* yakışmaz. Herkesi kendine dâhil ederek varlığını sürdürür ki, bu da insanın istikrarsız, kendisiyle çelişen yanlarını sürekli derinleştirmek ve o derin karanlıkta kalmasını sağlamak anlamına gelir. Sınırları bu şekilde belirlenmiş bir hayatın yarattığı boşluk, derin bir tatminsizlik ve yetinememe algısı oluşturur. Aynı kitaptan alıntı yapmaya devam edersek:

[...] *“Yeterli” kategorisi iktisadi bir kategori değildir: Kültürel veya varoluşsal bir kategoridir. Yeterli olanın yeterli olduğunu söylemek, daha fazla şeye sahip olmanın hiçbir yararı olmayacağı, daha fazlasının daha iyi olmadığı anlamına gelir. “Enough is as good as a feast” der bir İngiliz özdeyişi: Yeterli olan iyidir.*

Kapitalizmde yeterli olan iyi değildir, hep daha fazlası, daha iyisi, daha güzeli, daha zengini, daha... Bu fazla olanlar, insanın yaratıcı ve dayanışmacı bir hayatı üzerinde şekillenmez, fazla olanlar, istenenler her zaman üretilmiş mallar dünyasının çeşitliliği üzerinden tarif edilir. Bu bakış açısını, böyle bir yaşamı, kısacası böyle bir varoluşu içselleştirebilmek için, tarihsel olarak bir kabul sürecini –bilinçte ve eylemde– yaşamış olmak gerekir. Aksi takdirde, böyle zor bir varoluşu –yok olarak yaşamayı– kabullenmek, insan için derin travmaların zeminini hazırlar. Emeğin insandan, üretimin paylaşımından, ihtiyacın çalışmadan kopartıldığı, bütünlüksüz, yabancılaşmış bir dünyada yaşayabilmek için, bunları kendi ilişkileri içinde sahte ilişkiler yoluyla bütünleştirebilmenin, öyle olduğu yanılsamasını yaratmanın uzmanıdır kapitalizm. *İktisadi aklın* oluşma biçimi, insanın kendisiyle, diğer insanlara, dünyayla kurabileceği tüm bağları kopartmak üzerinde temellenir. Andre Gorz’dan devam edersek:

---

⁸¹ Andre Gorz, *İktisadi Aklın Eleştirisi*, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İkinci basım, 2007 [s.142].

Burada önemli olan, 'kapitalizmin ruhu'nun çalışma ile ihtiyaç arasındaki bağı koparmış olmasıdır. Çalışmanın hedefi artık hissedilen ihtiyaçların tatmini olmadığı gibi, çaba da erişilecek tatmin düzeyiyle orantılı değildir. Akılcılaştırıcı ihtiras belirlenmiş bütün hedeflerden özerkleşiyordu. 'Yeterli olan iyidir' yaşanmış gerçekliğinin yerine, çabanın ve başarının verimliliğinin nesnel ölçüsü ortaya çıkıyordu: Kazanç artışı. Başarı artık kişisel takdir ve 'yaşam kalitesi' sorunu değildi, kazanılar parayla, biriktirilen servet miktarıyla ölçülüyordu. Sayılabilir olma, hiçbir otorite, hiçbir kural, hiçbir değer ölçüğü tarafından değerlendirilme ihtiyacı duymayan kesin bir ölçüt ve hiyerarşik bir ölçek ortaya çıkıyordu. Verimlilik ölçülebilirdi ve onun sayesinde bir insanın kapasitesi, özel nitelikleri de ölçülebilirdi: Fazla azdan iyidir, daha fazla kazanmayı başaran daha az kazananan iyidir.⁸²

Daha fazla kazanmak daha fazla çalışmak gerekir, ama ihtiyaçlar bitmeyeceği için de daima çalışmak gerekir, aslında hayatın asli faaliyeti artık para kazanmak için çalışmak döngüsüne girmiştir. Artık işçi varoluşunu gönüllü ya da zorunlu fark etmez, ihtiyaçları için satmak zorunda bırakılır. Proletarya, işçi sınıfının varlığı günümüzde en azından bilinç ve örgütlülük anlamında olup olmadığı tartışılması bir yana; kapitalist sistem ve neoliberalizm yalnızca işçiler için değil tüm canlı türleri için bir tehdit oluşturuyor. Çünkü hayatın anlamını bütün değerlerden söküp almaya çalışarak, yaşamın, mekânın, duygunun, sevginin, dayanışmanın aslında her türlü varoluşu doyumsuzca tükenmesine neden olacak bir açgözlülük içindedir. Buna dâhil olduğumuz şimdiki dünyada, bu doyumsuzluğu giderebilmek için durmaksızın çalışırız, Marx'ın cümleleriyle:

Emekçi, yaşamının büyük bir kısmını üretim süreci içerisinde geçirdiği için, üretim sürecinin koşulları, geniş ölçüde, onun aktif yaşam sürecinin koşulları ya da yaşam koşullarıdır [...]⁸³.

Böyle bir hayatın sürdürülmesi, insanın kendine ait bir zaman yaratmasına, buna ihtiyaç duymasına dahi olanak tanımaz. Kişinin kendi yeteneklerini fark etme, bunlar

---

⁸² Andre Gorz, İktisadi Aklın Eleştirisi, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İkinci basım, 2007 [s.143-144].

⁸³ Karl Marx, *Kapital III. Cilt* (Ekonomi Politikin Eleştirisi) çev; Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Şubat 1990, Ankara.

için çaba gösterme ihtiyacını hissedebilmesi için zamana ihtiyaç vardır. Tatil günlerindeki zamanlar dahi artık insana mutluluk vermez, insana kendi varlığını hatırlatmanın zamanıdır bu boşluklar ve bu nedenle böyle bir zaman bulunduğu dahi, insanlar kendi varlıklarını tekrar unutabilmek için yeni ve modern gezinti yerlerine, AVM'lere giderek kendileriyle baş başa kalmaktan kurtulur.

Dönüp kendimize baktığımızda, kendi var oluşumuzu anlamlandırabileceğimiz her türlü alanın işgal edilmiş olduğunu görebiliriz. Bir *yaşam biçimi* dolayısıyla düşünme biçimi haline gelmiş olan neoliberalizm, çevrelediği dünyada boş bir alan bırakmamak için durmaksızın yenilenme ihtiyacı hisseder. Bu sistemin sorunu, durduğu anda anlamsızlığı fark edilecek bir hızda olmasıdır. Duramaz, erteleyemez, hep yenilik yapmak zorundadır, hep koşmak, hep kazanmak, hep üretmek. O kadar hızlıdır ki, bu hızın içinde ne olup bittiği o kadar kolay anlaşılmaz. Oysa hepimizin durup düşünmek ve hayatın anlamını aramak için zamana ihtiyacı vardır:

*Zaman, insani gelişmenin mekânıdır. Boş zamanı olmayan, tüm yaşam süresi –uyku, yemek yazanı vs. gibi salt fiziki kesintiler bir yana bırakılırsa– kapitalist için çalışmakla yutulmuş bir insan, bir yük hayvanından beterdir. O, bedenlenmiş ve zihnen vahşileşmiş, surf yabancı zenginlik üretmek için bir makinedir. Yine de, tüm modern sanayi tarihi, sermayeye dur denilemezse, onun amansız ve acımasız bir şekilde, tüm işçi sınıfını bu aşırı alçalma durumunda düşürmek peşinde olduğunu gösterir.*⁸⁴

Kapitalizmle başlayan süreçle insanın yaşama eylemi çalışma ve iş'e dönüştürülmüştür. 12 Eylül Darbesi ve neoliberal politikalarla birlikte, yaşama eylemi tamamen çalışmaya dönüştürülerek, hayatın anlamı üzerine düşünecek, başka türlü yaşanabilecek bir hayatın olanakları ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Neoliberal politikalar yaşamımızın her yanını işgal ederek, hayatı üretim-tüketim ve kâr üzerinden yaşamayı dayatmıştır. Dıştan *belirlenmek* ve dayatılanı yaşamak *zorunda* kalmak, başka seçenek olmadığını söylemek, bir anlamda insanın bu bilince dâhil olduğunu gösterir. *Dünyanın Yeni Aklı* kalıcı olabilmek, daima kendini var edebilmek için, insanları da bu

---

⁸⁴ Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye*, Ücret, Fiyat ve Kâr, çev. İsmail Yarkin, M.A.İnci, İnter Yayınları, I. Basım, Kasım 1999 [s.146].

akla dâhil etmeyi, tabi kılmayı amaçlar: bunu da *özneleştirerek, birey* kategorisine dâhil ederek yapar.

*Savaş Barıştır,
Özgürlük Köleliktir.
Cahillik Güçtür
George Orwell / 1984*

DÜNYANIN YENİ AKLINA DÂHİL ETMENİN YOLLARI BİR PAYE OLARAK: MODERN ÖZNE – ÖZGÜR BİREY

Yaşama eylemini üretim, tüketim, kâr düzeyine indirgeyen ve bunu yaşamın anlamı olarak teklif eden bir sistemde yaşayabilmek için, bu durumun ya farkında olmamak ya da buna katlanabilmek için bu işleyişe dâhil olmak gereklidir. Neoliberal dünyada yaşayabilmek, neoliberal normativiteyi hayatın olağan bir işleyişi olarak kabul etmek için bu pratiklere denk düşen neoliberal özneliği deneyimlemek ve dolayısıyla özne olmak gerekir. Foucault'un *bireyi özne yapan iktidar* analizine baktığımızda, *bir şey tarafından bir şey yapılmak* yani dışarıdan "belirlenmek" anlamını taşır. Öte yandan, bu belirlemeye dâhil olabilmek için, yani buna katılabilmek için de belli bir özgürlük alanı gereklidir, Foucault'a göre. Kaldı ki, belirlenmek bile belli bir onay/rıza gerektirdiğinden ve bunu yalnızca şiddetle sağlamak mümkün olmayacağından, bu kabulü sağlayan şey, kişilerin de buna dâhil olmasıyla gerçekleşir. Foucault, işte bu *iktidar* oyununa dâhil olabilmek için aynı zamanda *özgür* olmanın gerekliliğini de vurgular. Bireyleri özne yapan iktidarın nasıl işlediğini anlayabilmek için önce iktidar kavramına ve özne olmaya, ardından da özgürlük kavramına bakarak neoliberal akla nasıl dâhil olduğunu anlamaya çalışalım. Foucault Bireyleri Özne yapan İktidar'ı şöyle tanımlıyor:

Bu iktidar biçimi kategorize etmek, bireyselliğiyle belirleyerek, kimliğine bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eder. Bu, bireyleri özne yapan bir iktidar biçimidir. 'Özne' sözcüğünün iki anlamı vardır: Denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına tabi olan özne ve vicdan ya da özbilgi yoluyla kendi kimliğine

*bağlanmış olan özne. Sözcüğün her iki anlamı da boyun eğdiren ve tabi kılan bir iktidar biçimi telkin ediyor.*⁸⁵

Oysa kendini özne olarak deneyimleyen, verili kimlikler üzerinden kendini kuran kişiler için özne olmak güzeldir, özgürlüktür; istediğin markayı seçebilme, istediğini giyme, satın alma, tüketme, özgürce kullanıp atabilme eylemlerini gerçekleştirme halidir... Bu, neoliberalizmin özgürlük anlayışıdır. İhtiyaçların üzerinde yükselen bir dünyada, ihtiyaçlarını doyasıya tüketebilmektir. Tüketici olmanın birleştirici gücüyle tahammül etmenin yolları bulunur. İnsan kapasitelerinin ihtiyaca indirgemiş bir temel üzerinde yükselmesi ve böyle bir hayatı sürdürüyor olmak *özgür ama mutsuz* bir hayatın huzursuzluğunu alttan alta tüm ilişkilerde hissettirir. Bu huzursuzluk, varlığını doyumsuzluk aracılığıyla gösterir. Tükettikçe doyumsuzlaşan kitleler haline gelmenin tek nedeni, iktidarın etrafımızı çevirmesi ve sosyalleşmenin yeni mekânları olarak AVM'leri sunması değildir. Böyle bir hayata dâhil olmak ve bu hayatı içselleştirmek, var olan kapasitelerin dayatılmış pratiklerin önerdiği biçimde sürdürülmesi doyumsuzluğun ve huzursuzluğun nedeni olarak düşünülebilir.

Çağımızın popüler sosyalleşme alanları haline gelen AVM'ler, betonlaşma ve tüketim kültürünü dayatması nedeniyle milyonlarca insanın tepkisini çekiyorsa da, kalabalıkların vazgeçilmez mekânları olarak varlığını sürdürüyor. Bir şehre gittiğimizde, sokakların, caddelerin, o şehrin merkezinin nasıl ve neyle donatılmış olduğuna bakarak o şehirdeki yaşam üzerine fikir yürütebiliriz. Adım başı alışveriş merkezleri yerine kütüphanelerin, tiyatro mekânlarının, sanat alanlarının, okuma kulüplerinin, tartışma mekânlarının dolup taşıdığı bir yerde gündelik ilişkiler de bu pratikler bağlamında şekillenecektir. AVM'ler yeme-içme, alışveriş, para harcama, *dinlenme, boş zaman geçirme ve tüketme* alanı olarak ortaya çıkar, yani *sosyalleşmenin* içerdiği anlamlar tüketimle eşdeğer hale gelmiştir. Bu mekânlarda insanlar huzursuzluklarını bir müşteri olarak önemsenmenin doyumuyla gidermeye çalışırlar. Sosyalleşme mekânları, o mekânlardan önce sürdürdüğümüz ilişkilerin de ipuçlarını verir. Nihayetinde, yaşamın merkezine koyulmuş ekonomik politikaların ve gelişmişliğin ölçütünün ticaret, alım-satım, üretim-tüketimle belirlendiği bir yaşamın

---

⁸⁵ Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden, Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, 2014 [s.63].

gözde mekânları elbette AVM'ler olacaktır. Özgürlük fikri, alışveriş yapabilme kapasitesiyle birleştiğinden, ancak o tür mekânlarda varlığımızı hissetmek mümkündür. Nasıl yaşadığımızın göstergelerinden söz ederken, aslında bu göstergelerin bütünüyle dayatılmış ilişkilere bağlı olmadığını, bu ilişkilere dâhil olmayı, zorunlu gibi görünse de bir tercih ettiğimizi ortaya koyan pratiklerin mekânıdır AVM'ler.

Fakat hiçbir iktidar biçimi insanı kolundan tutup buralara götürme götürmek gibi bir yol izlemez. Bu bakımdan, yönetimde bulunanların kurduğu mekânlara gitmeme hakkı vardır, kişi burada kendi tercihini kullanabilme hakkı ve yetkisine sahiptir. Farklı ilişki biçimleri yaratmaya üşenmek, gücü yetmemek yahut var olana tabi olmayı kabullenmek aslında içinde bulunulan koşulları kabul etmektir. Foucault'un analizini takip edersek; iktidarın kişiyi *bireyselliğiyle belirlemesi, kendi kimliğine bağlaması* neticesinde, kişiler belirlenmiş bireyselliklerine uygun deneyimleri yaşamak için artık doğrudan yönlendirilmeye, gizli veya açık bir şekilde zorlamaya gerek kalmadan, kendi kimliklerinin ifadesi olan davranış ve ilişki biçimlerini sürdürürler. Bu görünürde doğrudan zorlamaya dayanmayan ilişkilerde karşılıklı bir mücadele alanı vardır ki bu da iktidar alanıdır. Foucault'un terminolojisinde iktidar doğrudan bir zorlama değil, belirlenmiş kimliklerin, ilişkilerin, hakikat oyunlarının içindeki güç dengeleri ve mücadele alanlarıdır. Bu bakımdan Foucault, *iktidar* terimini tek taraflı bir zorlama biçimi olarak değil, *taraflar arasındaki ilişkilere işaret eden bir biçimde ele alır. Bu ilişkiyi birbirlerine yol açan ve birbirlerine cevap veren bir eylemler bütünü olarak*⁸⁶ tanımlar. Bu tanımlamayı ve bu iktidar ilişkilerini çözümlenmeyi düşündüğümüzde, iktidara tabi olan zavallı bir varlığı değil, hayatı dönüştürme kapasitesi olan başka bir varlığı hatırlamış oluyoruz. *Dıştan belirlenmiş* olmak, belirlenmiş ilişkileri yaşamak anlamını içermez tek başına, o belirlemeye öyle ya da böyle ikna olmak, tabi olmak da bir tercih nedenidir.

Üstelik ilişki ve yaşam biçimlerini *belirleyenlerin* de tıpkı bizim gibi insanlar olduğunu hatırlarsak, her bir kişinin de *dıştan belirleyenler* gibi, belirleme, dönüştürme, yaratma, reddetme ve en önemlisi düşünme kapasitesine sahip olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda bu tabi olma ilişkisini tersine çevirebiliriz. Bu kapasiteleri kullanmayıp, yalnızca dayatılan bir hayatı kabul etmek, aslında kişinin kendi varlığını tüm *potansiyel ve imkânlarıyla* birlikte reddetmesi demektir. Bu bakımdan birey, kendi

---

⁸⁶Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden, Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, 2014.

amaçsızlığı veya güçsüzlüğü nedeniyle değil, bu tercihi yapma, bu hayatı sürdürme isteğiyle de ele alınabilir. Foucault'un bireyi ele alış biçimine bakarsak:

[...] *Bireyi temel bir çekirdek, ilkel bir atom, iktidarın etki altına aldığı ya da cezalandırdığı çoğul ve atıl bir şey olarak; iktidarı da bireyleri böylece bastıran ya da parçalayan bir şey olarak düşünmemek gerekir. Aslında bir beden, hareketlerin, söylemlerin, arzuların bireyler olarak tanımlanması ve kurulması tam olarak iktidarın birincil etkilerinden biridir. Yani birey, iktidarın dışında ve karşısındaki şey değil, ... iktidarın birincil bir... etkisi ve aynı zamanda bir etkisi olduğu ölçüsünde de bir araçtır: iktidar kurduğu, oluşturduğu birey üzerinden işler.⁸⁷*

Kişinin bütünüyle neoliberalizmin evrenine dâhil olması, onun tarafından yönetilmesi ve bu ilişkileri sürdürmesi tam da neoliberal pratiklerin içselleştirmesiyle, bu *araç* olma halini kabul etmesiyle mümkün hale gelir, Foucault'un iktidarın işleyiş biçimini tarif ederken sözünü ettiği şey neoliberal dünyada tam olarak anlamını bulur, iktidar kendi varlığını birey aracılığıyla, onun üzerinden sürdürür. Fakat burada, bu dâhil olma biçiminde varlığın bütün belirlenmişliğini bir sezgi olarak fark eden *özne* buna karşı koymak yerine acı ve huzursuzluğunu da bastırarak yaşamayı sürdürür. Neoliberal evreninin çıkışsız gibi görünmesi tam da bu noktada, insanın kendisini çıkışsız bir noktada hissetmesinden ve bu yolla mücadele gücünü kaybetmesinden kaynaklanır. Başarı ve dâhil etme yolu ise, işte tam bu *teslim olunmuş* alanı yakalayan neoliberal politikaların yeni yöntemlerle çelişkileri daha da derinleştirerek oyunu sürdürmesiyle gerçekleşir. Fark edilmiş bunaltıların huzursuzluğu ama yine de hayatı bu haliyle sürüklenme çabası, insanın kendi içindeki bir tür zavallılığı ifade eder. Belki de bu zavallılığın tümüyle bilinmesi kişinin varlık nedenini ve varlığın anlamını da ortadan kaldıracığından, kişiler bu ilişki biçimlerini başkalarının üzerinde uygulayarak böyle bir acıya katlanmayı sürdürürler. Bu bağlantılar üzerinden baktığımızda neoliberal dünyanın *öznesi*, bağımsız olduğunu düşünen ama *belirlenmiş*, sisteme karşı olduğu zanneden ama iktidara *dâhil ve tabi olmuş* varlığın tanımıdır. *Dâhil ve tabi* olduğu ama *özne* olmak suretiyle yeniden ürettiği ilişkiler kişide özgürlük fikrini yaratır. Bu da

---

⁸⁷ Michel Foucault, "İki Ders", *Entelektüelin Siyasi İşlevi İçinde*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000, [s.107].

belirlenmiş bir özgürlük alanıdır ve tabii olunan bir şeydir aslında, tabii olduğumuz bir durum özgürlük olarak tanımlanabilir mi?

Neoliberal öznenin aklında bu sorunun bir huzursuzluk biçiminde dolanıp durduğunu varsayabiliriz, çünkü bütünüyle ele geçirilmiş bir varlıktan söz etmek tamamen durmuş bir zamandan söz etmek gibidir. Neoliberal ilişkilerin belirlediği bir dünyada yaşamak, bir gerçeklikte yaşamaktan çok kurgusal bir dünyada yaşamaya benzer absürtlükler taşır. Mesela karda yürürken, yol ortasında taşın üzerine oturmuş bir çocuk vardır ve siz yanından geçip gidersiniz. Mesela, tıklım tıklım bir otobüse arka kapıdan biner ve elinizi cebinize bile atamazken akbili basmanız istenir. Her gün kadınlar cinayete kurban gider ama kadına değer verildiği söylenir ve buna inanmanız beklenir. Gördükleriniz ve söylenenler arasındaki çelişkilerden beslenen belirsiz alanda yaşamak insanı kuşkucu, ikiyüzlü, tedirgin bir hale getirir. Neoliberal sistemin parlak dünyasını oluşturabilmek, yaşamın her anında gördüğümüz bu çelişki anlarına sessiz kalmak yoluyla gerçekleştirilir. Güzel, şık, göz alıcı bir gömlek reklamındaki kendine güvenli, sağlıklı, başarılı bir genç adamın varlığına gerçekten inanmak için o gömleğin üretildiği mekânlardaki genç kadın ve adamlara bakmak gerektiğini unutturur bize neoliberalizm. *İktidar oyununa* dâhil olurken, hem bilmek hem bilmemek, dâhil olunmadığında yaşamın dışına fırlatıp atılmak tehlikesini unutarak yaşamaya çalışırız. İçinde yaşadığımız dünyaya benzer ilişkilerin kurgusal bir romandaki gerçeklikle ne kadar benzerlik gösterdiğini George Orwell'ın *1984* adlı romanından bir alıntıyla örneklendirmek isterim:

Hem bilmek hem de bilmemek, bir yandan ustaca uydurulmuş yalanlar söylerken bir yandan da tüm gerçeğin ayırıcılığına sahip olmak, çelişkilerini bilerek ve her ikisine de inanarak birbirini çürüten iki görüşü aynı anda savunmak; mantığa karşı mantığı kullanmak, ahlaka sahip çıktığını söylerken ahlaki yadsımak, hem demokrasinin olanaksızlığına hem de Parti'nin demokrasinin koruyucusu olduğuna inanmak; unutulması gerekeni unutmak, gerekli olur olmaz yeniden anımsamak, sonra birden yeniden unutuvermek: en önemlisi de aynı işlemi işlemin kendisine de uygulamak. İşin asıl inceliği de buradaydı: Bilinçli bir biçimde bilinçsizliği özendirme [...]»⁸⁸

---

⁸⁸ George Orwell, 1984, çev. Celal Üster, Can Yayınları, 31. Baskı, İstanbul 2010.

George Orwell'in tanımladığı bu korkunç atmosferde var olabilmek ne demektir? Orwell'in tarif ettiği bu ikircikli bilinç halini yaşamak neoliberal sistemde yaşarken hissedilen duyguların düşünsel ifadesidir. Çünkü yaşadığımız sistem de kurgusal bir sistemdir, insanlar tarafından yaratılmıştır ve sırf bu nedenle, yani yaratılmış kurgusal bir evren olmasından kaynaklı olarak değiştirilebilme ihtimali vardır, öyle olmak zorunda değildir, başka türlü de yaşanabilir. O *iktidar oyunlarına* dâhil edilebilmeye, o *belirlenmiş kimliklerin* kabulüne bağlıdır böyle bir hayatın sürdürülüp sürdürülmemesi. Hangi iktidar zorlamasına tabi olursak olalım, ona tabi olmanın dahi bir tür *tercih* olduğunu, boyun eğmenin dahi bir *özgürlük alanı gerektirdiğini* söyleyerek, aslında tam da umutsuzluk anında yeniden düşünmeye başlama imkânı yaratabiliriz. Foucault'un *iktidar ve özgürlük* üzerine yaptığı analiz bu açıdan başka türlü bir hareket alanı yaratılabileceği fikrini veriyor:

İktidarın uygulanması başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunmak olarak tanımlandığında, bu eylemler insanların başka insanlar tarafından 'yönetilmesiyle' karakterize edildiğinde, bu uygulamaya önemli bir unsur dâhil edilmiş olur: özgürlük. İktidar yalnızca 'özgür özneler' üzerinde ve yalnızca onlar 'özgür' oldukları sürece uygulanır.⁸⁹

Hem iktidara rağmen, çünkü *iktidar son tahlilde özgürlüğü tümüyle belirlemek eğilimindedir*, hem iktidara dâhil olabilmek hem de bu ilişkileri tersine çevirebilmek için *özgür* olmak gerekir, düşüncesini takip edersek, sonsuz bir mücadele alanı açılır önümüzde. Bu mücadele alanının belirleyicisi olabilmek, iktidar ilişkisinde belirleyici olmakla mümkündür, Foucault iktidarın, *iki rakip arasında gerçekleşen bir mücadeleden, çatışmadan ziyade*, bir yönetim sorunu olduğunu söyler. Büyük çelişkiler ve karşıtlıklar, yalanlar ve sahtelikler barındıran neoliberal ilişkileri nasıl olur da hala sürdürebiliyoruz, sorusuna Foucault'nun analizini yaptığı "Yönetim" kavramına bakarak yanıt arayabiliriz:

---

⁸⁹ Michel Foucault, *Özne ve iktidar*, çev. Işık Ergüden, Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, 2014 [s.75]

“Yönetim” sözcüğü, on altıncı yüzyılda sahip olduğu çok geniş anlamıyla düşünülmemelidir. “Yönetim” sözcüğü, sadece siyasi yapıları ya da devletlerin yönetilmesini anlatmakla kalmıyor, bunun yanı sıra, bireylerin ya da grupların davranışlarına nasıl yön verilebileceğini (çocukların, zihinlerin, toplulukların, ailelerin, hastaların yönetilmesi) de gösteriyordu. Yalnızca siyasi ya da ekonomik anlamdaki tabii kılmanın meşru ve kurumsallaşmış biçimlerini kapsamakla kalmıyor, bunun yanı sıra, başkalarının eylem imkânları üzerine eylemde bulunmaya yönelik az çok düşünülmüş ya da hesaplanmış eylem kiplerini içeriyordu. Bu anlamıyla yönetmek, başkalarının mümkün eylem alanını yapılandırmaktır.⁹⁰

Foucault’nun “Yönetim” analizi, George Orwell’in tanımladığı ve çelişkilerle dolu kurgusal dünyayla şaşırtıcı bir biçimde örtüşen neoliberal dünyanın ve bu dünyaya özgü ilişkilerin nasıl sürebildiğine dair önemli ipuçları veriyor. Foucault’nun analizini yaptığı yönetim kavramının belirlenmiş bireysellikler üzerinden işleyişi ve bir yönetimsellik biçimi olarak geniş kitleler arasındaki ilişkilerin bütününe yayılması nedeniyle hala ayakta kalabilen bir sistemde yaşıyoruz. Bir tür ölümüne yaşamak da diyebiliriz, çünkü böylesine bir hayatı yaşarken, cinnetler, cinayetler, kişilik özelliği olarak kabul edilen sinir hastalıkları, tutarsızlık, sevgisizlik, acımasızlık, çıkarıcılık, rekabet ve kazanma hırsıyla birlikte ayakta kalabiliyoruz. Bütün bunlar neoliberal normativitenin bize telkin ettiği yaşam biçimini sürdürebilmek için deneyimlemek zorunda olduğumuz gündelik pratiklerdir ve bu pratikler neoliberal öznenin içeriğini oluşturan değerler sistemidir. Yıkıcı bir biçimde ölümüne yaşayabilmek, değerlerin birbiriyle bu denli çatışabilmesi, mutluluğun acımasızlıkla bu denli iç içe geçmesi, buna uygun davranılması ve bu hayatı bir gün veya belirli bir zaman değil sonsuza kadar sürdürmeye çalışmak büyük bir güç ve dinamizm gerektirir. Böylesine acı verici bir hayatı sürdürebilen insan varlığı, bunu değiştirme gücünü kendinde taşıyacak denli yaratıcı görünüyor. Bu denli derin çelişkiler taşıyan bir hayatı yaşayabilen neoliberal öznenin aynı zamanda müthiş bir gücü olduğunu da varsaymak gerekir. Foucault’yu takip edersek, bu gücü nasıl kullanacağımız, bu gücün nasıl yönetildiğine bağlı olacaktır. Fakat burada çelişkili bir durum, içinden çıkılması güç bir karmaşıklık vardır ki, *iktidar oyununa dâhil olmak için*

---

⁹⁰ Michel Foucault, *Özne ve iktidar*, çev. Işık Ergüden, Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, 2014 [s.74-75]

özgür olmak gerekse dahi, ikisinin bir arada olması mümkün görünmüyor. Foucault'dan alıntılarsak:

Sonuç olarak, birbirlerini dışlayıcı bir ilişki bağlamında iktidar ile özgürlüğün yüz yüze karşılaşmalarından (iktidarın uygulandığı yerde özgürlük yok olur) söz edilemez; aralarında çok daha karmaşık bir etkileşim vardır. Bu oyunda özgürlük, iktidarın uygulanmasının koşulu (hem iktidarın işleyebilmesi için özgürlük olması gerektiğinden iktidarın önkoşulu; hem de özgürlük iktidardan tümüyle arındığında iktidar ortadan kalkacağı ve onun yerini salt ve basit şiddet zorlaması alacağı için iktidarın desteği) olarak görülecektir. Ancak yine de özgürlük iktidarın uygulanmasına yalnızca karşı çıkabilir, çünkü son tahlilde iktidar özgürlüğü tümüyle belirlemek eğilimindedir.⁹¹

Foucault'un analizinden yola çıkarak söyleyebilirim ki; özgürlüğü tümüyle belirleme eğilimi, belli bir değerler bütünü üzerinden kurulmuş olanı aşarak, hayatı kendi potansiyel ve yetenekleri bağlamında yaşamak isteyen insanın kapasite ve eylemlerini de belirlemeyi amaçlar. Bu bakımdan, özgürlük ve iktidar arasındaki karmaşık mücadele analizinden yola çıkarak, ilişkileri belirleyen unsurun şiddet olduğu bir yerde artık bir iktidar ilişkisinin geçerli olmadığını, tahakkümün mutlak kılmak istediğini ve iktidarın da *özgürlüğü tümüyle belirleme eylemini* gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Bu bakımdan, 12 Eylül askeri darbesi, kendini arayan bir toplumun çatışmalarını şiddetle keserek, *iktidarın uygulandığı yerde özgürlük yok olur* tezini gerçeğe dönüştürmüştür.

Neoliberal dünyadaki uzlaşmaz çelişkilerle yaşamayı sağlayan, yalanı gerçek olarak kabul ettiren, güçlünün gücüne boyun eğmenin doğal bir süreç olduğunu telkin eden politikalara katlanılmasını, sürdürülmesini, çoğalmasını sağlayan her şey kötülüğün yeniden üretilmesine neden olan ilişkilerdir. 12 Eylül 1980 Darbesi, şiddet ilişkilerini hayatın doğal bir biçimi olarak dayatmış, neoliberal bir yaşam biçimiyle de, bu doğal ve vahşi hayata özgü yırtıcılığın ekonomik modelini topluma tek seçenek olarak sunmuştur. Bu her iki koldan sunduğu yaşama ve kavrama biçimlerini özgürlük olarak tanımlamıştır. Sonrasında artık tanımlanmış olan bu özgürlük alanlarına uyum sağlamak, bunlarla bir arada yaşamak, burada kurgulanmış iktidar oyunlarına dâhil olmak kalmıştır geriye. 12 Eylül darbesiyle birlikte hizaya getirilen toplum, neoliberal

---

⁹¹ A.g.e [s.75].

politikaların sosyal yaşamdaki deneyim alanlarını, yoğun bir şiddet sonrasında geniş bir özgürlük alanı olarak algılamıştır. Neoliberalizm kibarca gerçekleştirdiği sömürü sistemini geniş tutarak ve malların renkli dünyasıyla çeşitlendirerek, düşünce ve eylemden uzaklaşmak durumunda kalmış insanlara yeni hareket alanları açmıştır. Neoliberal öznenin deneyimlediği özgürlük alanları, kişinin kendisini bağımsız, rahat, hissettirir, çünkü belirlenmiş alanlarda her bir bireyin istediği gibi davranma şansını yaratan ortamlar sunar, fakat bu ortamlardaki özgürlük iktidarın belirlediği özgürlük alanlarına tekabül eder.

Neoliberal politikalar aracılığıyla içselleştirilmiş normatif değerler üzerinden yaşayan özneler kendilerini tam da bu belirlenmiş kimlikleri yaşarken özgürmüş gibi hissederler. Foucault'un iktidar kavramında karşılıklı bir mücadeleden söz edebiliyorduk ve bu iktidar mücadelesinde olabilmek içinde özgür olmak gerekiyordu. Neoliberal özne, bir pazar alanına döndürülmüş hayatı yaşarken özgürlüklerini sonuna kadar deneyimler. Doğrudan kişiyi sınırlandırmayan neoliberalizm, kişinin kendini sınırlandırmasını mümkün kılacak bir değerler sistemini telkin eder, teklif eder, özendirir. Belli bir değerler bütünü üzerinden hayran olunacak bir yaşam biçimi, gıpta edilecek bir özne figürü yaratır ve bunu ideal bir kimlik, yaşam veya hepsini kapsayacak özgürlük biçimi olarak telkin eder, bu değerler bütünü üzerinden yaşanmasını mümkün kılar, Foucault'un sözünü ettiği "Yönetim" biçimi budur. Burada iktidar tarafından belirlenmiş özgürlüğün yaşanmasında hiçbir engel yoktur. Asıl mesele dünyanın bu yeni aklının getirdiği yıkımı görerek, bunun dışında bir yaşam kurmaya kalkışan insanların varlığıyla kendini gösterir.

Neoliberal dünyada verili bir özgürlüğün verili olduğunu fark ederek buradan çıkmak isteyenlerin karşılaştığı şey elbette şiddettir, bu fark edişi durdurmak, kendi varlığı sürdürmek için her türlü şiddeti rahatça kullanabilir *dünyanın yeni aklı*. Dünyanın yeni aklını bir özgürlük biçimi olarak kabul etmek, hayatı başka alanlarda da verili özgürlük alanlarının içinde sorgulamayı getirir. 12 Eylül sonrası yaşanan siyasi ve iktisadi ortamda önerilen yaşam biçimleri verili birtakım değerlerin içselleştirilmesiyle sürdürülse de, bu sürdürme içinde şiddeti bulundurduğundan ne tam bir ikna ne de tam bir katılım olarak tanımlanabilir, bir yanıyla da bütünüyle tahakküm değildir. Ancak bizim gibi daha geleneksel toplumlarda, Foucault'un sözünü ettiği yönetimsellik daha farklı bir biçimde işler. Tahakküm, şiddet, yönlendirme, belirleme, sınırlama ilişkileri

toplumun kabullerine göre daha sık bir biçimde kullanılır. Her zaman tam bir yönetimsellik değil, daha çok tahakküm içeren ilişkiler belirleyicidir. Örneğin bir yılların teyzesi, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde miting alanında şunları söyleyebildi: *Onu istemeyenlerin Allah belasını versin. Onun aleyhine oy atanların Allah belasını, cezasını versin.*⁹² Bu teyze bizim hayatımızı belirler mi? Bu cümlenin söylenebileceği bir özgürlük alanının varlığından söz ederken, buna karşı çıkılabilecek bir özgürlük alanından da söz edilebilir. Ancak, Foucault'un aktardığı **iktidarın uygulandığı yerde özgürlük yok olur**⁹³ cümlesini hayatın pratiği üzerinden düşündüğümüzde, bu teyzenin düşüncesiyle karşı karşıya gelip bir iktidar çatışması yaşamak pek olanaklı görünmüyor. Çünkü bu cümlenin söylendiği bakış açıları bir iktidar mücadelesine dahi olanak tanımıyor, burada sınırlar biraz daha daraltılmış bir biçimde karşımıza çıkıyor. Böyle bir cümlenin söylendiği ortamlarda fikrinizi ortaya koyma şansınız yoktur, çünkü karşılığında doğrudan şiddet görmek mümkündür. Neoliberal dünyanın öznesinin deneyimlediği özgürlük alanları, baskıcı ve otoriter toplumlarda, o sınırlı haliyle bile yaşanamaz bir biçime dönüşüyor. Mutlak fikirlerin, otoriter yönetimlerin kabulüyle birlikte yol alan neoliberal politikalar ayrıca bir çelişki oluşturuyor. 12 Eylül süreciyle birlikte hayatımız neoliberal özgürlük ile ataerkil değerlerin oluşturduğu otoriter ve boyun eğme tutumları arasında sıkışıp kalmıştır. Bugün içinde yaşadığımız sistemde, yönetimde bulunan AK Parti'nin muhafazakâr ama talancı neoliberal politikaları ikiye bölme çabası doruğuna vardığından, 12 Eylül sonrasında iktidarların belirlediği özgürlük alanlarına dâhil olarak yaşamamızın sınırlarına gelmiş görünüyoruz. Çünkü bugünkü iktidar, neoliberal öznelliğe telkin edilen ve neoliberal öznenin deneyim alanını oluşturan normatif değerler sistemini ortadan kaldırarak, farklı bir normatif sistem oluşturmaya çalışıyor. İktidarın hangi normatif değerleri kullanıp hangilerini belirleyici kılmak istediği başka bir tezin konusu olabilecek farklı bir çalışma konusu olduğundan bu konuya hiç girmeyeceğiz.

Yazıyı sonlandırırken, toplumsal ilişkiler üzerinden kendini yeniden üretmek yoluyla varlığını sürdüren iktidarlar 12 Eylül sonrasında bir yönetim işlevini yerine getirmekten çok, uzun yıllar otoriter ve baskıcı bir sistemin varlığını mümkün kılmışlardır. Gündelik yaşamda da belirleyici olan otoriter-baskıcı yönetim anlayışı, kendini çeşitli kimlikler

---

⁹² <http://www.aktifhaber.com/erdogana-oy-vermeyenlere-beddua-etti-1029275h.htm>

⁹³ A.g.e [s.75].

üzerinden var etmiştir. Bu kimlikler neoliberal politikaların açtığı *özgürlük alanından* beslenerek özneleştirilmiş, bu özgürlük alanında yaşanan deneyimler neticesinde de neoliberal özneliğin içeriği oluşmuştur. Neoliberal öznellik bir tür özgünlük, rahatlık, farklılık gibi görünse de, neoliberal sistem tarafından belirlenmiş bir özgürlük alanıdır ve belli normatif değerler bütünü içinde yaşamayı telkin eder. Bu yaşam biçimlerini kabul eden, benimseyen, kendilerini bu yaşam biçiminin gerektirdiği kimliklerle ifade eden özneler aracılığıyla, bu özgürlük alanı da yönetilebilir hale gelir. Neoliberal sistemin kötülüğü; kendisiyle birlikte her türlü varlığa kâr amacıyla bakması ve belirlediği normatif değerler bütününe neredeyse kapalı, sonsuz ve en iyi değerler olduğunu iddia etmesidir. Bu iddia dünyayı yok etmeye götürecek kadar gözü kara bir biçimde hayata kâr etme üzerinden bakar, dereler, dağlar, taşlar, bütün doğa içindeki tüm varlıklarla birlikte kullanılacak bir nesnedir neoliberal anlayış için. İçindeki bütün varlıkları canlı cansız demeden kullanıp, kendi varlığın oluşturan zemini dahi kâr etmek uğruna yok etmekten kaçınmayan bir sistemin bu yok ediciliğiyle beslenen yanı itibariyle kötülük yaratan bir sistem olarak tanımlayabiliriz. Dayanışma, paylaşım, bölüşüm, destek, dönüştürme gibi kavramları yalnızca kâr etmek için kullanabildiğinde hatırlayan, onun dışında acımasızlığı güler yüzlülükle yan yana götürebilecek kadar katı olabilen neoliberal sistem, kazanabilmek için yok etmeyi bir gereklilik olarak kabul eden yıkıcı bir işleve sahiptir. Bu yıkıcı işlevini sürdürülebilmeyi mümkün kılmak için de neoliberal özneleri kullanır ve kendi yıkıcı işlevini onlar aracılığıyla gerçekleştirir. İnsanı bütün değerlerinden soyutlayarak, yalnızca kazanma, kâr ve ekonomi odaklı bir dünyada yaşamaya ikna etmek hem ikna edenler hem de ikna olanlar açısından yıkıcı sonuçlara yol açtığından, bütün kazanma deneyimleri bir kötülük pratiği olarak tanımlanabilir.

Neoliberal aklın dışına çıkabilmek ve yeni deneyim ve özgürlük alanları yaratabilmek için ne yapmak gerekir? Bu soruya bulunacak yanıt, neoliberal dünyanın ve neoliberal öznenin inşa edilirken içinden geçtiği bütün karmaşaları bir yaşam biçimine dönüştürmesinden ve yaşamın bütün alanlarına nüfuz etmesinden kaynaklı olarak çok kolay görünmüyor. *Dünyanın Yeni Akli* adlı eserde, *neoliberal kapitalizmin akılsallığının saf anlamda iktisadi bir akılsallık olmadığı göz ardı edilmektedir*⁹⁴,

---

⁹⁴ Pierre Dardot, Christian Laval, *Dünyanın Yeni Akli* adlı kitapta “Özneleşme Pratikleri Olarak ‘Karşı Tutumlar’” adlı bölümden, çev. Işık Ergüden, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, Temmuz 2012, [s.425].

cümlesi dikkat çekici bir biçimde, içinde bulunduğumuz ve inşa ettiğimiz bu dünyanın içinden çıkmanın imkânsız değil ama bir o kadar temelden kavraması ve bütün ilişkiler itibarıyla yeni biçimlerin geliştirilmesi gerektiğini ifade ediyor. Dünyanın Yeni Aklı'ndan alıntılırsak:

[...] sorun neoliberal akılsallıktan nasıl çıkılacağıdır. Bununla birlikte, bir akılsallıktan çıkmaktansa hapis haneden firar etmenin daha kolay olduğu bilinmektedir; çünkü böyle bir çıkış, bütün bir içselleştirme çalışması aracılığıyla yerleşmiş normlar sisteminden kurtulmak demektir. Bu özellikle neoliberal akılsallık için geçerlidir; bu akılsallık her özneyi kendisinin inşa ettiği küçük bir “çelik kafes”e kapatma eğiliminde olduğundan iyice küçüktür. Keza, sorun öncelikle böyle bir çıkış için yolu nasıl hazırlamak gerektiğidir; yani egemen akılsallığa şimdi ve burada nasıl direnilebileceğidir. Uygulanabilir tek yol, kendi kendinin işletmesi modeline alternatif özneleşme biçimlerini şimdiden harekete geçirmektir.⁹⁵

Bütün çıkış yolları, sistemin içinde şekillenen özneler aracılığıyla kapatılmış olduğundan, kendi kendine kapalı bir sistem olarak içeriden infilak etme tehlikesi de taşıyor. Bu da, neoliberalizmin kendisiyle birlikte tüm evreni yok edebilme kapasitesini ve dolayısıyla kötülüğünü gösteriyor. Bir düşünce sisteminin kendi varlığını çoğaltmak, genişletmek ve yeni olanakları arama mekânı haline getirmesinin imkânlarını asla bulamayacağımız bir sistem olarak neoliberalizm, tıpkı şiddetin bedeni ele geçirmeyi arzulaması gibi, dünyayı içindeki tüm varlıklarla birlikte ele geçirmeyi arzular. Bu aklın kendi kendini yemesine bir örnek oluşturur mu bilinmez ama düşünmenin insanı yok oluşturma ihtimalinin varlığı gibi, yeni bir yaşama alanı yaratabilme imkân ve ihtimalini taşıdığı da unutulmamalı. Bu kötülük ve çıkışsızlık alanından özgürleşebilmenin koşullarını da insan ancak kendi yaratacağı ilişkiler ve diyaloglar aracılığıyla mümkün kılabilir.

Neoliberal sistem tarafından telkin edilen özneliliğin reddedilmesi ve yerine yeni bir özneliliğin getirilmesi insanlık için yeni bir kapı açabilir. İnsan bir karşı özneleşmeyle bu

---

⁹⁵ Pierre Dardot, Christian Laval, *Dünyanın Yeni Aklı* adlı kitapta “Özneleşme Pratikleri Olarak ‘Karşı Tutumlar’” adlı bölümden, çev. Işık Ergüden, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, Temmuz 2012, [s.425-426].

yok edici kötülükten kurtulabilir. Kendi normlarını kendi seçerek ve bunu olabildiğince geniş bir katılımı içeren çoğulluk zemini oluşturup, bu çoğulluğun birlikte var olabileceği bir özgürlük alanı açarak, birlikte deneyimlenebilecek farklı ilişki biçimlerine imkân yaratılabilir. Çoğulluğa açık bir diyalog ortamında sömürü ve dışlamanın değil paylaşım ve katılımın mümkün olduğu, şiddetin ve yok etmenin değil duygudaşlık ve anlama çabasının mümkün kılındığı bir zeminde hem şiddetin hem de neoliberal sistemin kötülük biçimleri yaşama imkânı bulamayacaktır.

*Bu ülkede insanlar yalnızca dostlarının değil,
düşmanlarının da kendilerine benzemesini isterler.*

Murathan Mungan / *Hrant Dink Anısına 2015*⁹⁶

SONUÇ

Bu tezde, gündelik yaşamın her anında karşımıza çıkan yıkıcı ilişkilerin hayatın olağan bir veçhesiymiş gibi kabulünü sağlayan, kötülüğün sıradan bir eylem gibi kanıksanmış olmasına neden olan anlayışın daha derin ve yıkıcı kötülük biçimlerini beslediğini, onlarla işbirliğinde bulunduğunu iddia ettim. Bunu yaparken, iktidarlar tarafından şiddet ve baskıya maruz kalan her bir kesimin yaşadıklarına karşı susuyor olmanın, göz yummanın, yaşanmasına katkıda bulunmanın aslında daha öncesinde yapılmış başka işbirliklerinden kaynaklandığına ve daha sonra yapılabilmek ihtimali olan kötülüklerin kaynağı olabileceğine dikkat çekmeyi istedim.

Gündelik hayattaki en basit mevzudan yola çıkarak tüm kötülüklerin birbirini besleyen yapısına ve her bir kötülüğe bir suskunluğun ve görmezden gelmenin yol açtığını düşünmemiz gerektiğini işaret ettim. Bütün bunları yaparken, herkesin bir başkasını aşağıladığı, dışladığı, acı çektirdiği, yaşamın karanlık ve hüznü yanını oluşturan kötülük biçimlerini spesifik olarak ve tarihsel anlamda belli bir noktadan, 12 Eylül 1980 Darbesi'nden başlatarak, bu tarihi kötülüğün zemini olarak konumlandırımdım. Bu tarihsel dönemden önce elbette her zaman ve her koşulda yaşanan kötülük olarak adlandırılacak ilişki biçimleri vardı. Benim bu tarihi seçme nedenim, 12 Eylül 1980'de yoğun bir biçimde toplumu saran şiddetle birlikte, bu sisli ortamda uygulamaya koyulan neoliberal sistemin, hem gelişi hem de işleyişi itibariyle yıkıcı ilişkiler bütününde yer aldığını ve sonuçları itibariyle bir kötülük biçimi olduğunu ileri sürmek. Şiddetin, sonuçları itibariyle de açık bir kötülük biçimi olmasının yanında, neoliberal sistemin özgürlük gibi görünen, ancak insanla birlikte tüm dünyayı yok edecek belli *akılsallığı* topluma özgürlük olarak telkin etmesinin de bir şiddet biçimi olduğuna işaret

---

⁹⁶ http://yesilgazete.org/blog/2015/01/19/hrant-icin-adalet-icin-yine-onbinler-yurudu/?utm_source=feedburner&utm_medium=email&utm_campaign=Feed%3A+YesilGazete+%28Yesil+Gazete%29

etmek istedim. Neoliberal sistemin kendini her yerde ve çok çeşitli biçimlerde tekrar etmesinin, varlığını göstermekte ısrar etmesinin ve buna uyum sağlamayı gerektirecek her türlü zorunlu ilişki biçimini dayatmasının, bu dayatmanın şiddete dayanmasa bile, yapışkan ve insanın peşini bırakmayacak biçimde yapılmasının sınırlayıcılığını ortaya koymak gerektiğini düşünüyorum. Neoliberalizmin kuşatıcılığı açık bir zorlama ve şiddet içermese bile, yaşanacak başka bir alan bırakmayacak biçimde, varlığıyla her türlü ilişki biçimine nüfuz etme ısrarı bir kötülük biçimi olarak ele alınabilir.

Sermayenin rahatça yayılabilmesi için neoliberal sistemi koruyan güvenlik politikaları bir devlet uygulaması olarak benimsenmiştir. Dünyayı ve insanı tüketerek var olan neoliberal sistem kazanma ve kâr üzerine kurulan bir dünyada, bir başkasının yaşamını üretilen mal kadar değerli bulmaz. Sermayenin kazanma hırsıyla hayatını kaybeden binlerce işçi, sigortasız, sendikasıız, güvencesiz çalışan insanlar ve buna bağlı olarak sürekli artan ve durmaksızın devam eden iş cinayetleri açık bir kötülük ve yıkıcılık olarak tanımlanabilir. Bu bakımdan bir yanda şiddet, diğer yanda bütün bir hayatı kuşatan bir akılsallık olarak neoliberalizmin el ele vererek gerçekleştirdikleri kötülük şudur ki, insana bir yaşam alanı bırakmayarak, varlığın potansiyel ve eylem alanlarını belirleyerek, önünü kapatarak, telkin edilen öznellik biçimlerini *zorunlu* kılarak, gerektiğinde de şiddet kullanarak belli bir yaşam biçiminin sınırlarında kalmaya mecbur bırakmıştır. Eğer hiçbir biçimde şiddet kullanmadan gerçekleşen bir süreçten söz etseydik, belki de çözümler ve yaklaşımlar farklı olabilirdi.

Ancak yine de tarihsel bir süreç olarak baktığımızda, iktisadi bir algının merkeze konulduğu yaşam biçiminin barışla değil silahlar ve kanunlar yoluyla kabul ettirilmesini takiben, toprakların fabrika sahalarına, atölyelerin geniş insan topluluklarını barındıran fabrikalara dönüşmesinin iyilik, güzellik ve rızayla olduğunu söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte toprağın tamamen bir meta, emeğin de yaşamak için gerekli olan parayı kazanmanın aracı haline getirilmesinin ardından, zamanın bütünü esnek çalışma sistemiyle ele geçiren neoliberal sistemle birlikte insanın etik bir zemin yaratmasının mümkün olduğunu, insanın buna gücünün ve hakkının olduğunu söyleyebilmek için de fazlasıyla dirençli olmak gerekiyor.

Neoliberal sistem, kurduğu akılsallık içinde kâr etmeyi, rekabeti, kazanmayı, hızlı olmayı, hırslı olmayı bir yaşam biçimi olarak telkin etmektedir. Ama bizim ülkemize bakınca, bunun yalnızca bir telkin değil, aynı zamanda bir zorlama olarak da var

olduğunu görebiliyoruz. Mesela işçilere mesai yapması telkin edilir, kabul etmeyenler işten atılır. Denir ki, diğerleri kaldı, siz de kalsaydınız ama kalmayarak özgürlük hakkınızı kullandınız, bu size kapitalizmin açtığı özgürlük alanıdır. Fakat işsiz kaldığında kirayı ödemek için gerekli paraya sahip olmayan biri için özgürlükten söz etmek mümkün değildir. Çünkü parayı da yaşamın merkezine koyarak, bütün bir hayatı yaşanabilir kılan tek değer olarak belirmeyen sistem de kişilerin kendi seçimleriyle gerçekleşmemiştir. O zaman, bu mücadele zemininde koşulların belirli bir oyunun kurallarına göre oluşturulduğu bir durumda yapılacak tek şey, bunun bir özgürlük alanı olmadığını fark eden kişilerin, bu ilişki ve yaşam biçimini toptan reddedecek yeni bir diyalog biçimi ve yaşam biçimi oluşturması gerekir.

Kötülük biçimlerinin tarihsel ve spesifik olarak 12 Eylül 1980 Askeri darbesinden başlatırken, kötülükle işbirliği yapmanın belirleyici nedenlerinden biri olarak, o dönem yaşanan işkencelerin yoğunluğuyla bağlantı kurarak anlatmaya çalıştım. İşkence ve şiddet aracılığıyla gelen bir iktisadi sistemin ne denli özgürlükçü söylemlere sahip olduğu değil, bir bakıma nasıl ve hangi koşullarda geldiği de dikkate alınmalıdır. İnsanı bedenen ve ruhen darmadağın edecek bir uygulama biçiminin gölgesinde kendini var eden bir sistemin özgürlükçü olmadığını gelişi itibarıyla de iddia edebiliriz. Ve bunun yanında, neoliberal sistemin yalnızca iktisadi bir sistem olmadığını, belli yaşama normları tanımladığını ve bu normlar evrenini yaşamın bütün alanlarına hükmederek yaşanması gereken tek biçim gibi sunduğunu düşünür ve bu normların da piyasa toplumu modeline göre işleyen ilişki biçimlerini içerdiğini hatırlarsak, hareket alanlarımızın oldukça sınırlandığını fark ederiz.

Bütün bunlar tartışılırken, bir yandan insanın hep bir karşı koyma hakkı olduğu, bunu gerçekleştirmeyerek kötülüğe dâhil olmayı seçtiğini düşünülebilir. Diğer yandan da aslında pek fazla hareket alanı bırakmayan bir sistemde yaşamının ne kadar zor olduğu ve bir süre sonra özgürlük gibi görünen ama belirlenmiş koşullar ve bu koşullara göre yaşanan ilişkilerin zorlayıcılığı ve yoruculuğu hatırlanarak, boyun eğmenin olağanlığı fark edilebilir. Karşı koymak ve uyum sağlamak fikrinin ve olasılığının aynı zeminde ve aynı koşullarda bir imkân olarak durduğu, ancak itaat etmemek için özel çaba ve emek gerektiği söylenebilir. Bu her iki duruma katılıp katılmamak hakkı aynı koşullar içinde benzer dayanma noktalarının yarattığı imkâna sahip değil. Yani verili olanı reddetmek için özel bir çabaya ihtiyaç duyulur, kabul etmemek verili olan ilişkilerin dışında

davranmayı gerektirdiğinden her türlü zorluğu da göze almayı zorunlu kılar. Bu belirlenmiş piyasa koşullarına uyum sağlayarak yaşamak da aslında bir bakıma emirlere körü körüne uymak anlamına gelmez mi? Ben öyle olduğunu düşünüyorum, çünkü başka türlü bir yaşamın olanağını yaratacak düşünce sürecini gerçekleştirmeye zaman bulamayan, kendisiyle hesaplaşmayan bir insanın etik dediğimiz özgürlük alanına ve kendi imkânlarına yaklaşma ihtimali var gibi görünmüyor.

H. Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı*, adlı eserinde kişinin buna nasıl ve neden boyun eğdiğini araştırırken, aslında emirlere bütünüyle uyum sağlamanın, *ölü yıkayıcının elindeki ölü gibi itaatkâr olmanın*⁹⁷ nedenini, düşünmemekten kaynaklanan bir tür ahmaklık durumuna bağlıyordu. Foucault'un da üzerinde ısrarla durduğu özgürlük alanı ölüm anında bile vardı, bir tercihte bulunma imkânı vardır, bu yok olma pahasına olsa bile. Hannah Arendt'in "Diktatörlük Dönemlerinde" Kişisel Sorumluluk adlı makalesinde sorduğu can alıcı soruyu da hatırlamak gerekir:

*Sonuç olarak işbirliği yapan ve emirlere uyanlara, "neden itaat ettin?" sorusunu değil, "neden destekledin?" sorusunun sorulması gerekir.*⁹⁸

Hem iktisadi hayatın kabulünü sorgulamayan hem emirlere körü körüne itaat ederek kendi varlığını iktidara bağlayan kişilere bu soru sorulmalı her zaman. Kişi kendisine her zaman sormalı bu soruyu, *neden itaat ettin değil, neden destekledin?* Yine de bu soruyu sorarken aklıma bir başka metin ve bir başka açıklama geliyor, bütün bu itaat etme, kötülüğe dâhil olma, düşünmekten vazgeçme, sessiz kalarak onaylama durumlarına yol açan koşullar sırasında ve o koşulları yaratan ilişkiler aracılığıyla kişi üzerinde yaratılmış olan tahribatın neden olduğu alanların etkisi ne kadar belirleyici. Bu belirleyiciliğin etkisini çok derinden hissettiren T. Adorno ve M. Horkheimer'in birlikte yazdığı *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı eserden alıntı yaparak devam edersek:

Aptallık bir yara izidir. Birçok edimden biriyle veya pratik ve zihinsel tüm edimlerle ilişkisi olabilir. Bir insanın her kısmi aptallığı, uyanış evresindeki kasların hareketinin özendirileceği yerde engellendiği bir noktaya işaret eder. Engellenmeyle birlikte o örgütlenmemiş ve beceriksiz girişimlerin beyhude tekrarı kökensel olarak başlar. Çocuğun sonu gelmez soruları gizli bir acının, yanıt bulamadığı ve doğru biçimde nasıl

⁹⁷ Hannah Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı*, Metis Yayınları, çev. Özge Çelik, 1. Basım, Aralık 2009, [s.142].

⁹⁸ Kamu Vicdanına Çağrı, *Sivil İtaatsizlik* adlı kitapta Diktatörlük Dönemlerinde Kişisel Sorumluluk Makalesi, H. Arendt, Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2001 [s.185].

dile getirileceğini bilmediği bir ilk sorunun göstergesidir. [...] Çocuğun yinelemeleri giderek tavsasa ya da engelleme fazla zalim olsa da, çocuğun ilgisini başka bir yöne çevirip deneyim alanını zenginleştirebildiği söylenir; ne yazık ki hazzın darbe aldığı yerlerde fark edilmez bir yara izi, yüzeyi hissizleşmiş bir sertlik kalabilir. Bu yara izleri deformasyonlara yol açar. Katı ve becerikli karakterler oluşturabilir; aptallaştırabilir – eğer salt durgunlaştırıyorlarsa bu deformasyon kifayetsizlik belirtileri, körlük ya da acizlik anlamına, eğer içe doğru habisleştiriyorlarsa kötü yüreklilik, inat ve fanatizm anlamına gelecektir. İyi niyet tahakküme maruz kalarak kötü niyete dönüşür. Yalnızca yasak bir soru değil, aynı zamanda menedilmiş bir öykünme, yasaklanmış gözyaşları ve yasaklanmış pervasız oyunlar bu tür izler bırakabilir.⁹⁹

Karşı koyamamanın, verili olanın dışına çıkamamanın ne kadarı yara izlerine, ne kadarı böyle bir hayatı sürdürme isteğine bağlıdır sorusunu kendime sorarken, Hannah Arendt'in sorularıyla, şiddetin yarattığı yara izleri arasında gidip geliyorum. Ama her şeye rağmen en büyük kötülüğün şiddet yoluyla yaratıldığını ve bu şiddet aracılığıyla yaratılan kötülüğün kişinin derinlerdeki korkulara kaynaklık ettiğini düşünüyorum. Hiçbir şiddete maruz kalmadan önce yaratılabilecek şeylerin, düşünülebilecek fikirlerin zenginliğini asla ilk baştaki haliyle bilemeyeceğimizi varsayıyorum. Bir yara izi misali izlerin bir benzerinin de kapitalizm ve neoliberal sistem tarafından oluşturulduğunu düşünüyorum. Her şeyi para ve mal üzerinden ölçüp biçen, değerlerin tümünü paraya çeviren bu sistem, dünyayı bir ağ gibi kuşatarak insanın eylem alanlarını, zenginliğini, yaşam enerjisini alıp tüketen bir canavara benziyor.

Etik imkânlar ve olasılıklar zeminini ve bu zeminde karşılaşılacak çoğulluk imkânını yok etmesi, sınırlandırması itibariyle hem doğrudan fiziksel şiddet, hem de neoliberal sistem belirlediği normatif alanların belirleyiciliği itibariyle etik zemini ortadan kaldıran bir işleve sahiptir. Bu yanı sıra her ikisi de kötülük üretmenin zeminidir ve insanları da bu kötülüğe dâhil ederek var olurlar ve kötülüğü çoğaltırlar.

Diğer açıdan, düşünme kapasitesi, sorgulama yetisi, vicdanı, kalbi ve empati yeteneğiyle bir zenginlik olan, ancak koşulların belirlediği alana tabi olarak yaşamayı bir biçimde tercih eden insanın yeniden ürettiği kötülükten söz edilebilir.

---

⁹⁹ Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Kabalcı Yayınevi, Çev. Nihat Ülner-Elif Karadoğan, Birinci Basım, Mayıs 2010 [s.343].

Gerçekleştiremediği yeteneklerini ve potansiyellerini, bu acıyı untabilmek için yıkıcı bir biçimde kullanma ihtimali daha güçlüdür.

Bütün bu sınırlandırıcı kimlikler, tanımlanmış özgürlük alanları, kendi kendimize getirdiğimiz yasaklar, dışarıdan telkin edilen normativiteler, normatif sistemlerin önerdiği öznellikler kişiyi tamamen kendisine tabi kılamaz, bunları aşabilme ihtimali her zaman vardır. İnsanın yapacağı tek bir eylem belki de bütün bu deneyimleri tersyüz ederek, kimliklere sıkıştırılmış özgürlük alanlarından özgürleşebilmeye yol açabilir, bu ihtimalin varlığını Hannah Arendt'ten alıntılararak tartışmayı sonlandıralım:

Benim ilerleyen sayfalarda önerdiğim şey, en yeni deneyimlerimiz ve yakın dönem korkularımızı çıkış noktası olarak alarak insanlık durumunu yeniden düşünmektir. Burada söz konusu olan şey kesinlikle düşünmektir ve bana öyle gelir ki düşünmeme hali –gafllet içindeki bir umursamazlık ya da dumura uğramış bir zihin ya da koflaşmış “doğrular”ı tasasızca terenim eden bu hal– zamanımızın en biraz özellikleri arasındadır. O nedenle önerdiğim şey aslında çok basittir: Hiçbir şey yaptıklarımızı düşünmekten daha önemli değildir.¹⁰⁰

---

¹⁰⁰ Hannah Arendt, *insanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2003 [s.32].

KAYNAKLAR

- Mehmet Ali Birand, Hikmet Bilâ, Rıdvan Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, Doğan kitap, ikinci baskı, Mayıs 1999.
- Thomas Hobbes, *LEVIATHAN*, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, 10. Baskı, Ocak 2012, İstanbul.
- Hannah Arendt, *Geçmişle Gelecek Arasında - Hakikat/Doğruluk ve Siyaset*, 7. Bölüm, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2012.
- Ali Yılmaz, Kara Arşiv 12 Eylül Cezaevleri, Metis/ Siyahbeyaz, Birinci basım, Ocak 2013 [s.26-27-28-29-30].
- *Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları* içinde “Türkiye Kapitalizminde Zorun Rolü: Rızasız Bir Toplum Sözleşmesi Olarak 12 Eylül Askeri Darbesi”, Derleyenler: Güney Çeğin-İbrahim Şirin, İletişim Yayınları, I. Basım, 2014, İstanbul.
- Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden, Osman Akınbay, Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, 2014.
- H. Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı* Adolf Eichmann Kudüs'te, çev. Özge Çelik, Metis Yayınları, I. Basım Aralık 2009.
- Etienne de la Boetie, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, Çev. Mehmet Ali Ağaoğulları, İmge Kitabevi, III. Baskı, Kasım 2011.
- H. Arendt, R.Dworkin, J.Habermas, j. Galtung, M.L.King, J.Rawls, H.Saner, H.D.Thoreau, *kamu vicdanına çağrı sivil itaatsizlik*, çev. Yakup Coşar, Ayrıntı yayınları, II. Basım, 2011.
- Pierre Dardot, Christian Laval, *Dünyanın Yeni Aklı*, çev. Işık Ergüden, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, I. Basım, İstanbul, Temmuz 2012.
- Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, 9. Basım, Ağustos 2005.
- K. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, 5. Basım, 1995.
- Mustafa Sönmez, *Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları*, Belge Yayınları, Kasım 1984.
- Ebru Deniz Ozan, *Gülme Sırası Bizde*, 12 Eylül'e Giderken Sermaye Sınıfı Kriz ve Devlet, Metis Yayınları, Ocak 2012.
- *İş Cinayetleri Almanacağı*, BirUmut Yayıncılık, Nisan 2014.

- İlhan Tekeli, Çağlar Keyder, Ergun Türkcan, Galip Yalman, Nazif Ekzen, Oktar Türel, Korkut Boratav, Türkiye’de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım, Yurt Yayınları, Ankara 1984.
- Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, Alan Yayıncılık, Mayıs 1986.
- Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye*, Ücret, Fiyat ve Kâr, çev. İsmail Yarkın, M.A.İnci, İnter Yayınları, I. Basım, Kasım 1999.
- Karl Marx, *Marx’ın Toplumsal Kuramı* (Selected Writings in Sociology and Social Philosophy), çev; Doç, Dr. Özer Ozankaya, Doğan Yayınları, Nisan 1971 Ankara.
- Terry Eagleton, *Kötülük Üzerine Bir Deneme*, Çev. Şenol Bezci, İletişim Yayınları, 2. Basım, 2012, İstanbul.
- Andre Gorz, *İktisadi Aklın Eleştirisi*, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İkinci basım, 2007.
- Karl Marx, *Kapital III. Cilt* (Ekonomi Politikin Eleştirisi) çev; Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Şubat 1990, Ankara.
- Michel Foucault, “İki Ders”, *Entelektüelin Siyasi İşlevi içinde*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- George Orwell, *1984*, çev. Celal Üster, Can Yayınları, 31. Baskı, İstanbul 2010.
- Kamu Vicdanına Çağrı, *Sivil İtaatsizlik* adlı kitapta “Diktatörlük Dönemlerinde Kişisel Sorumluluk” Makalesi, H. Arendt, Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2001.
- Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Kabalcı Yayınevi, Çev. Nihat Ülner-Elif Karadoğan, Birinci Basım, Mayıs 2010.
- Hannah Arendt, *insanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2003.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- <http://www.youtube.com/watch?v=ssmFAP-dmcl> [Diyarbakır 5 No'lu Cezaevi, Belgesel, Yönetmen Çayan Demirel.
- <http://www.milliyet.com.tr/2006/03/03/guncel/agun.html>
- <http://www.haberler.com/erdogan-kadin-ve-adalet-zirvesi-nde-konusuyor-6714966-haberi/>
- <http://www.haber7.com/ic-politika/haber/945706-ne-darbeci-pisman-ne-de-iskenceci>
- http://www.radikal.com.tr/turkiye/kimse_pisman_degil-1105817
- http://www.radikal.com.tr/turkiye/kimse_pisman_degil-1105817
- <http://www.baskahaber.org/2012/10/iskenceci-mudur-raci-tetik-pisman.html>
- <http://www.haberler.com/ali-ismail-korkmaz-davasi-5-durusma-6720872-haberi/>
- <http://savunmahareketi.org/sanik-polis-polis-fatih-zengin-kirmizili-kadina-bariz-sekilde-gaz-sikmadim/>
- http://www.sabah.com.tr/gundem/2009/08/22/diyarbakir_ cezaevi_ iskencenin_ ussuydu
- <http://www.habername.com/haber-beyaz-tv-nagehan-alcı-yasar-yasar-okuyan--73000.htm>
- <http://www.tvhaber.com/video/25083/canlı-yayında-iskenceci-babasını-savundu.html>
- <http://bianet.org/bianet/sanat/132840-darbe-destekçisinden-sanat-sponsoru-olur-mu>
- http://www.guvenlicisma.org/index.php?option=com_content&view=category&id=149&Itemid=236
- <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/26781555.asp>
- <http://www.aktifhaber.com/erdogana-oy-vermeyenlere-beddua-etti-1029275h.htm>
- http://yesilgazete.org/blog/2015/01/19/hrant-icin-adalet-icin-yine-onbinler-yurudu/?utm_source=feedburner&utm_medium=email&utm_campaign=Feed%3A+YesilGazete+%28Yesil+Gazete%29